

3

FÓRUM ODBORNÝ RECENZOVANÝ ČASOPIS
sociální politiky

dvouměsíčník/ročník 6

2012

Editorial**Stati, studie, úvahy a analýzy**

Kontinuita anebo změna v systému zajištění péče o seniory v České republice od roku 1948 vzhledem k genderovanosti politik péče
Hana Maříková, Blanka Plasová

Kdo jsou a kde pracují čeští pracující důchodci
Lucie Vídovičová

Projekty podporované EU

Projekty zaměstnanosti spolufinancované prostřednictvím ESF – posilování současné i perspektivní zaměstnatelnosti znevýhodněných osob?

Statistiky a analýzy

K vybraným aspektům připravovaného systému dlouhodobé sociálně zdravotní péče

Ke změnám v důchodovém systému po tzv. velké důchodové reformě

Poznatky z praxe

Sociálně prostorové nerovnosti v ohrožené lokalitě sídliště Máj v Českých Budějovicích

Zajímavosti ze zahraničního tisku

Může si Evropa dovolit zdravotní a dlouhodobou péči pro své staré obyvatele?

Zpráva a databáze údajů o reakci vlád na finanční a ekonomickou krizi

Informační servis čtenářům

11. Mezinárodní konference o stárnutí IFA v Praze

Novinky v knižním fondu**Z domácího tisku****Ze zahraničního tisku**

1
2
8
15
20
23

25
29
30
30
31
31
32

For summaries of selected articles see the 3rd page of the cover.

Obsahové zaměření časopisu

Sociální problematika v nejširším vymezení, zejména tyto tematické okruhy:

- sociální teorie, sociální politika,
- sociální služby, státní sociální podpora, hmotná nouze,
- posudková služba, zdravotní postižení,
- rodina, sociálně-právní ochrana dětí, rovné příležitosti,
- pojistné systémy, důchodové, nemocenské a úrazové pojištění,
- příjmová politika,
- zaměstnanost, politika zaměstnanosti,

- služby zaměstnanosti, trh práce, zahraniční zaměstnanost,
- mzdová politika, mzdové a platové systémy,
- bezpečnost práce a pracovní prostředí,
- pracovní podmínky, organizace práce,
- sociální dialog a kolektivní vyjednávání,
- migrace, integrace cizinců,
- mezinárodní spolupráce v oblasti sociálního zabezpečení,
- legislativa upravující všechny tyto oblasti,
- další příbuzná tematika.

Informace pro autory

Časopis se skládá ze dvou částí, v první, tvořené rubrikou Stati, studie, úvahy a analýzy, jsou uveřejňovány pouze recenzované příspěvky. O zařazení do recenzované části časopisu rozhoduje redakční rada na základě výsledků recenzního řízení, které je oboustranně anonymní. Redakce v tomto směru provádí potřebné kroky.

Autoři mohou nabízet příspěvky do obou částí, tj. do recenzované i nerecenzované části, s tím, že uvedou, do které.

Redakce přijímá pouze dosud nepublikované příspěvky v elektronické podobě.

Autor by měl připojit úplnou kontaktní adresu včetně telefonního čísla a e-mailové adresy.

Příspěvky zasílejte v elektronické podobě na e-mailovou adresu: helena.lisa@vupsv.cz.

Uveřejněné příspěvky jsou honorovány.

Formální požadavky

Rukopis příspěvku do recenzované části (nejlépe v členění souhrn /resumé, abstrakt/, úvod, současný stav poznání a odkazy na odbornou literaturu, zkoumaná problematika a použité metody, výsledky, diskuse, závěr) o rozsahu zhruba 25 tisíc znaků včetně mezer v editoru Word musí vedle vlastního textu obsahovat cca 20řádkové resumé a klíčová slova v češtině.

Citace a bibliografické odkazy musí být úplné a v souladu s příslušnou normou, příklady viz www.vupsv.cz.

Grafy a obrázky musí být přizpůsobeny černobílému provedení (ve formátu excel skupinový sloupcový, ne prostorový).

Připojeny musí být i jejich zdrojové soubory.

Redakce provádí jazykovou úpravu textu.

FÓRUM sociální politiky

odborný recenzovaný časopis

3/2012

Vydává Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i.
Palackého nám. 4
128 01 Praha 2
IČO 45773009

Šéfredaktorka: Mgr. Helena Lisá
kontakt: helena.lisa@vupsv.cz
tel. 224 972 645

Tisk: Vydavatelství KUFŘ, s. r. o.
Naskové 3, 150 00 Praha 5

Distribuce a předplatné: Postservis
Poděbradská 39, 190 00 Praha 9
Kontakt: e-mail postabo.prstc@cpost.cz
fax: 284 001 847
tel.: 800 300 302 (bezplatná infolinka ČR)
www.periodik.cz

Prodej za hotové:
Knihkupectví Karolinum
Celetná 18, 116 36 Praha 1

Cena jednotlivého čísla: 50 Kč

Vychází: 6krát ročně

Dáno do tisku: 8. 6. 2012

Registrace MK ČR E 17566
ISSN 1802-5854 – tištěná verze
ISSN 1803-7488 – elektronická verze
© VÚPSV

Redakční rada:

Doc. Ing. Ladislav Průša, CSc. (předseda - VÚPSV)
Doc. Ing. Marie Dohnalová, CSc. (FHS UK)
Prof. JUDr. Vilém Kahoun, Ph.D. (ČSSZ, ZSF JČU)
Prof. Ing. Vojtěch Krebs, CSc. (VŠFS)
Mgr. Aleš Kroupa (VÚPSV)
PhDr. Věra Kuchařová (VÚPSV)
Prof. PhDr. Tomáš Sirovátka, CSc. (MU)
Doc. JUDr. Iva Chvátalová, CSc. (MUP, o. p. s., VŠE)

Vážení čtenáři,

vyhlášení roku 2012 Evropským rokem aktivního stárnutí a mezi-generační solidarity odráží význam, který je v Evropské unii otázkou aktivního stárnutí a solidaritě mezi různými generacemi obyvatelstva přikládán. Důsledky demografického vývoje se projevují v různých oblastech života společnosti, zejména v oblasti zabezpečení ve stáří, a to zvýšenými nároky jak na systémy důchodového zabezpečení, tak na poskytování sociálních a zdravotních služeb. Nižší porodnost a vyšší věková hranice pro odchod do důchodu se v budoucnu budou projevovat nedostatkem mladších pracovních sil na trhu práce, ekonomickou aktivitou osob ve vyšším věku a potřebou změn v oblasti zaměstnanosti, respektujících specifika starších pracovníků. Uplatňování principu mezigenerační solidarity navíc pozitivně ovlivňuje sociální soudržnost společnosti, tak důležitou v období nepříznivého vývoje ekonomiky a nutnosti snižovat zadluženost jednotlivých států. Zatímco v minulém čísle jsme se věnovali základním cílům Evropského roku aktivního stárnutí a mezigenerační solidarity v evropském kontextu a v České republice, v tomto čísle jsme se zaměřili na charakter politiky péče o starší osoby, pracovní aktivitu důchodců a jimi vykonávané práce a vybraným aspektům připravovaného systému sociálně zdravotní péče.

Rubrika Statí, studie, úvahy a analýzy, jež obsahuje recenzované příspěvky, tentokrát začíná příspěvkem „Kontinuita anebo změna v systému zajištění péče o seniory v České republice od roku 1948 vzhledem k genderovanosti politik péče“, jehož autorky se pokusily zmapovat péči o seniory z hlediska vývoje politik této péče z genderového pohledu. Snažily se překlenout dosud existující vědomostní mezeru, pokud se týče vývoje péče o seniory v období socialismu a postsocialismu, s cílem objasnit, nakolik a jak se nastavení těchto politik změnilo během vymezeného období. K posouzení směru tohoto vývoje využily typologizaci Sigrid Leitner, která klasifikuje detailněji familializační a de-familializační tendence, resp. režimy sociálního státu, a stanovuje kritéria pro jejich měření. Zajímaly se proto o místo rodiny či přesněji rodinných příslušníků v tomto systému v jednotlivých etapách vývoje od roku 1948.

Autorka příspěvku „Kdo jsou a kde pracují čeští pracující důchodci“ se zabývá problematikou souběhu placeného zaměstnání a starobního důchodu. Dle údajů ČSÚ tvoří pracující důchodci nezanedbatelnou část celkové pracovní síly a jejich přínos je zřejmý především v terciárním sektoru. V mladších věkových kategoriích jsou častěji zastoupeny ženy a výrazně častěji osoby s vyšším vzděláním. Na příkladech ukazuje, že téma pracujících důchodců je v médiích prezentováno jako sociálně kontroverzní a potenciálně politicky konfliktní. Na vlastních empirických datech sleduje další charakteristiky pracujících důchodců a jimi vykonávané práce, z níž část je realizována v šedé ekonomice. U mužů se často jedná o kontinuální prodloužení jejich předdůchodového zaměstnání, zatímco ženy povolání častěji mění. Z výsledků šetření se zdá, že pracující důchodci jsou subjektivně bohatší, uvádí subjektivně nižší věk a jsou celkově spokojenější. Souběh starobního důchodu a pracovní aktivity jako zvláštní případ aktivního stárnutí si proto podle autorky zaslouží obecnější podporu.

Nerecenzovaná část v rubrice Projekty podporované EU obsahuje článek zaměřený na analýzu výsledků projektů zaměstnanosti zaměřených na posilování zaměstnatelnosti znevýhodněných osob spolufinancovaných prostřednictvím ESF. Do rubriky Statistiky a analýzy jsou zařazeny příspěvky věnující se vybraným aspektům připravovaného systému dlouhodobé sociálně zdravotní péče a analýze zákona o důchodovém spoření, jímž se provádí tzv. velká důchodová reforma. Rubriku Poznanky z praxe tvoří článek mapující sociálně prostorové nerovnosti v ohrožené lokalitě sídliště Máj v Českých Budějovicích. V rubrice Ze zahraničního tisku informujeme o problémech s financováním zdravotní a dlouhodobé péče pro staré občany v Evropě a o přehledu údajů o reakci vlád na finanční a ekonomickou krizi. Informační servis čtenářům nabízí obvyklé krátké informace a ukázky z přírůstků a databáze odd. knihovnicko-informačních služeb.

Helena Lisá
šéfredaktorka

Kontinuita anebo změna v systému zajištění péče o seniory v České republice od roku 1948 vzhledem k genderovanosti politik péče¹

Hana Maříková, Blanka Plasová

Problematika péče o seniory u nás zatím není na rozdíl od péče o děti předškolního věku dostatečně zmapována z hlediska vývoje genderovanosti politik² této péče. Zajímá nás proto místo rodiny či přesněji rodinných příslušníků v tomto systému. V předkládaném článku se snažíme překlenout dosud existující vědomostní mezeru, když sledujeme vývoj péče o seniory v období socialismu a postsocialismu právě z tohoto hlediska s cílem objasnit, nakolik se v nastavení těchto politik změnil jejich vývoj během vymezeného období. K posouzení směru tohoto vývoje využíváme typologizaci Sigrid Leitner, která klasifikuje detailněji familializační a de-familializační tendence, resp. režimy sociálního státu a stanovuje kritéria pro jejich měření.

Domácí studie věnované tématu stáří a seniorů z nemedicínského hlediska se zaměřují především na období po roce 1989, když sledují názory a postoje populace v České republice k péči o seniory (viz např. Veselá, 2002), stárnutí populace a demografické aspekty stárnutí (Rychtaříková, 2006; Rychtaříková a Kuchařová, 2008), ekonomickou dimenzi života seniorů (Rabušic, 1997), postavení seniorů ve společnosti (Sýkorová, 2007) apod. I když v některých studiích je zohledňována genderová problematika péče o seniory, nebývá sledována v průběhu delšího časového období vzhledem k vymezení pozice pečujících rodinných příslušníků v systému péče o seniory, což neumožňuje posoudit případnou genderovou změnu v nastavení politik péče v této oblasti.

V teoretické části článku vycházíme z konceptu S. Leitner (2003), která rozlišila různé ideálně typické formy politik péče (o děti, seniory a zdravotně postižené) podle toho, do jaké míry kladou důraz na péči v rodině a mimo ni spolu s dopady nastavení těchto politik na rodiny, resp. pečující osoby, mezi nimiž nejen u nás, ale i v zahraničí převažují stále ženy (OECD, 1996: 19). V dalších částech textu sledujeme vývoj v období socialismu, tj. v 50., 60., 70. a 80. letech minulého století, a v období postsocialismu čili po roce 1989 s cílem identifikovat směr vývoje péče o staré lidi, a to z perspektivy genderové dimenze poskytovatelů péče.

Teoretická inspirace pro analýzu

Tematika osob pečujících o seniory či jiné závislé rodinné příslušníky v souvis-

ti s nastavením politik péče po určitou dobu nereflektovala dostatečně implikace, které určité nastavení může mít na genderovou rovnost (srov. např. Lewis, 1992). Právě tomuto tématu pak věnuje speciální pozornost Leitner (2003), když reviduje koncept Gøsta Espinga-Andersena (1999) rozlišující mezi familialistickými a de-familialistickými režimy sociálního státu (welfare state) podle míry či rozsahu odpovědnosti rodiny za péči o své členy.³ Třebaže nový Esping-Andersenův koncept sociálního státu již zohlednil fakt, že starý model sociálních politik, který byl postavený na ideji muže živitele a ženy pečovatelky, nevyhovuje současným vzorcům zaměstnanosti žen, ani preferencím samotných rodin (OECD, 2001: 135), nezohlednil dostatečně senzitivně genderovou dimenzi problematiky péče, resp. nediferencoval detailněji nastavení politik péče jak z hlediska možností (viz právo na péči, ale i možnost - „právo“ nepečovat), tak i dopadů, které nastavení politik určitého typu má na pečující osoby v rodinách.

Leitner proto navrhuje typologizaci podle charakteru genderovanosti politik péče (Leitner, 2003: 354). Za jejich indikátory stanovuje: 1. „právo na péči“⁴ pro rodinné příslušníky, 2. přímé a nepřímé transfery péče v podobě peněžních kompenzací - příspěvků, daňových odpočtů apod., 3. sociální práva spojená s péčí zaručující pečujícímu jedinci důchod, případně další práva v rámci sociálního systému (Leitner, 2003: 358).

Užití těchto indikátorů jí pak umožňuje rozlišit různou míru (tj. silnou nebo slabou) familializace a de-familializace (neboli zaměření na péči v rodině kontra na veřej-

né instituce péče) a na základě jejich kombinace stanovit ideální typy „familialismů“ s ohledem na genderové ne/rovnosti, které produkují. Silná familializace politik se vyznačuje „právem doby na péči“ (Knijn a Kremer, 1977), umožňující rodinným příslušníkům poskytovat péči potřebným. V kombinaci se silnou de-familializací reprezentovanou systémem veřejných politik péče se jedná o „dobrovolný/volitelný familialismus“ (optional familialism), umožňující rodinným příslušníkům volbu v největší možné míře v rámci ideálně vymezených typů. V kombinaci se slabou de-familializací označuje Leitner tento typ za „explicitní familialismus“, tj. explicitně zesilující pečovatelské funkce v rodinách, neboť je spojen s absencí či nedostatečným zabezpečením alternativ k rodinné péči. Jak volitelný, tak explicitní familialismus zaručují rodinným příslušníkům právo pečovat, jenže ve volitelném familialismu se právo pečovat nerovná povinnosti pečovat na rozdíl od familialismu explicitního.

Slabá familializace se vyznačuje zase nedostatečnou či zcela chybějící podporou péče v rodině. Spojuje-li se se slabou de-familializací, pak se jedná o „implicitní familialismus“. Rodiny jsou zde primárními poskytovateli péče za situace, kdy k ní neexistuje žádná alternativa péče subvencovaná v nějaké míře z veřejných zdrojů. Péče o rodinné příslušníky se v tomto případě stává povinností pečovat. Stát se totiž spoléhá na to, že rodiny zabezpečí péči o potřebné prostřednictvím interních rodinných zdrojů, ať vlastní pečovatelskou aktivitou, anebo skrze finanční zdroje rodiny. Slabá familializace, tj. absence podpory péče v rámci rodiny, ale silná de-familializace díky podpoře veřejné i tržně organizované péče pak konstituují typ „de-familialismu“. Typologizaci kombinací tzv. silné a slabé familializace a de-familializace zachycuje schéma 1.

Slabá familializace v této typologizaci indikuje absenci podpory péče o seniory skrze přímé dávky pro rodinu i absenci sociální ochrany pro v rodině pečující osoby. Silná familializace je naopak vymezena jako existence peněžního zabezpečení

Schéma 1: Kombinace silné/slabé familializace a silné/slabé de-familializace⁵

Familializace	De-familializace	
	Silná	Slabá
Silná	Silná F + Silná D = volitelný familialismus	Silná F + Slabá D = explicitní familialismus
Slabá	Slabá F + Silná D = de-familialismus	Slabá F + Slabá D = implicitní familialismus

včetně dalšího zajištění pečující osoby (nárok na důchod apod.). Slabá nebo silná de-familializace se měří počtem míst v zařízeních mimorodinné péče vzhledem k vymezené věkové kohortě. V případě péče o seniory se obvykle uvádí poměr vzhledem k věkové kohortě 65+, v našich analýzách používáme i indikátor 80+, který měří i potencialitu zabezpečení péče o ty nejstarší a zpravidla pak i na péči druhých nejzávislejší seniory.

Určitá nejednoznačnost panuje ohledně péče poskytované seniorům v rámci jejich domovů (dnes tzv. „homecare“) vzhledem k jejímu přiřazení k základním tendencím. Tento druh péče totiž může z rodinných příslušníků jak sejmut „povinnost“ pečovat (může být tedy nástrojem de-familializace péče), tak naopak může zesílit pečovatelskou funkci rodiny, absentují-li v dostatečné míře dostupná zařízení mimorodinné péče (takže nakonec může plnit funkci familializační). Nelze tedy stanovit „jednoznačné“ pravidlo pro zařazení tohoto ukazatele a musí být vyhodnocován kontextuálně vzhledem k ostatním zavedeným či zaváděným opatřením.

Na základě právě vymezených indikátorů péče se tedy snažíme analyzovat vývoj péče o seniory na území České republiky v uplynulých desetiletích s cílem určit, jakým směrem se ubíral a ubírá tento vývoj z hlediska genderovanosti systému sociálních politik v naší sledované oblasti péče.

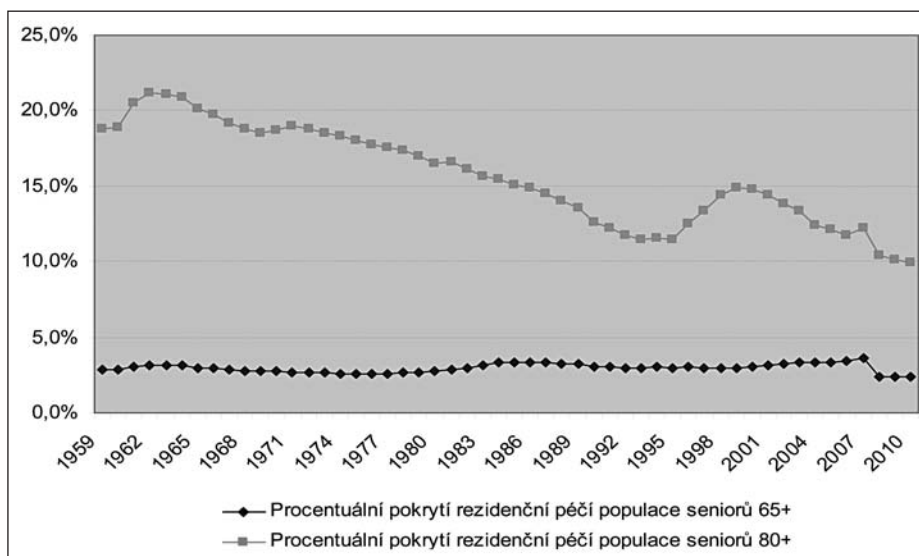
Vývojové trendy v péči o seniory v období socialismu

Období socialismu netvoří z hlediska vývoje pečovatelských funkcí rodiny historicky homogenní období, jak dokládají studie ohledně péče o děti (viz např. Hašková, Maříková a Uhde, 2009). V následující části nás proto zajímá, jakým směrem se odehrával vývoj v této době v případě péče o seniory: zda zde obdobně jako v případě péče o děti dochází k zesilování familialistické tendence. Sledujeme však i to, k jakým „typům“ familialismů je možné určité vývojové etapy politik péče o seniory v období socialismu přiřadit.

50. léta: odklon od rodiny?

Tradiční rodina postavená na mužském živitelství a ženském pečovatelském byla v novém politickém režimu označena za „reakční sílu“ a za možný „destabilizátor“ nového režimu (Ferge, 1978). V duchu kritiky rodiny tohoto typu byla v politické rovině prosazována idea ženské emancipace, které mělo být dosaženo jak prostřednictvím osvobození se ženy z finanční závislosti na muži participací ve sféře placené práce, tak i jejím vyvázáním se z výkonu domácích prací a péče o závislé členy rodiny, tedy i staré lidi. V prvním desetiletí existence nového státu byl proto v péči o seniory kladen důraz na poskytování formálně

Graf č. 1: Procentuální pokrytí rezidenční péče o seniory ve věkových kohortách 65+ a 80+ v letech 1959–2008*

Zdroj: Historická statistická ročenka ČSSR 1985; Statistické ročenky ČSSR, ČSFR a ČR 1986–2011, sekce Sociální zabezpečení, Domovy pro seniory (vlastní výpočty)

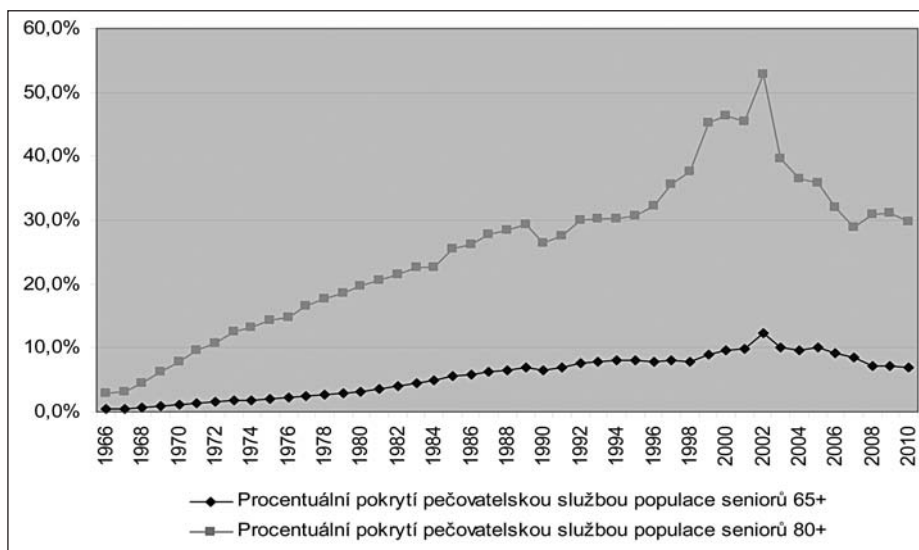
* Graf ilustruje vztah mezi počtem seniorů ve věkových kohortách, u kterých můžeme předpokládat určitou potřebu péče, a počtem dostupných míst v rezidenčních typech služby.

institucionalizované péče organizované státem na úkor rodiny (srov. zákon č. 99/1948 Sb.). Orientace na ústavní péči o seniory měla ale i svůj ryze pragmatický důvod - nedostatek bytů. Tento deficit mohl být odchodem důchodců do rezidenční péče alespoň částečně vyřešen⁶.

Z hlediska faktického fungování institucionální i neinstitutonální péče o danou skupinu obyvatel pak 50. léta představují „bílé místo“, pokud jde o oficiálně publikované údaje. Statistická data o počtech míst v zařízeních formální péče se začínají objevovat až v roce 1959, data o neformální péči nejsou systematicky statisticky evidována prakticky dodnes.

Z grafu č. 1 zachycujícího vývoj potenciální procentuální „dostupnosti“⁸ péče pro dané věkové kohorty ve veřejných institucích péče rezidenčního typu je zřejmé, že na přelomu 50. a 60. let by tato forma péče nepokryla příliš vysoké procento seniorů nad 65 let, pokrývá relativně vysoké procento u osob ve věku 80+.⁹ Přestože nám chybějí údaje o „výchozím“ stavu, tj. počtu míst pro seniory v zařízeních rezidenční péče po převratu v roce 1948, a tedy i potenciální dostupnosti péče pro vymezené věkové kohorty, dá se předpokládat, že počet míst v rezidenční péči po roce 1948 spíše narůstal, než se snižoval, byl-li v rovině politické kladen důraz právě na péči mimo rodinu.

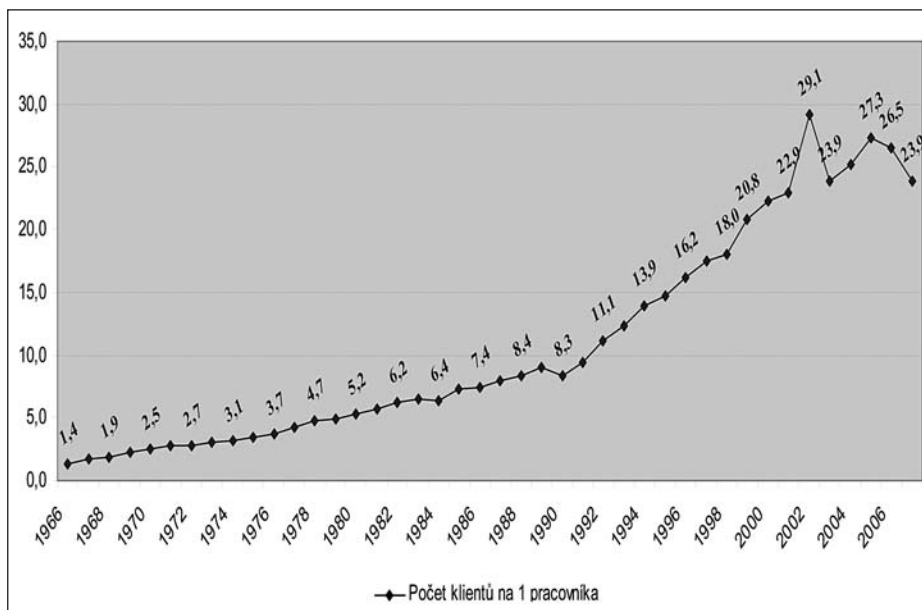
Graf č. 2: Potencionální procentuální dostupnost péče o seniory pečovatelskou službou ve věkových kohortách 65+ a 80+ v letech 1966–2007**

Zdroj: Historická statistická ročenka ČSSR 1985; Statistické ročenky ČSSR, ČSFR a ČR 1986–2011, sekce Sociální zabezpečení, Pečovatelská služba (vlastní výpočty)

** Graf ilustruje vztah mezi počtem seniorů ve věkových kohortách, u kterých můžeme předpokládat určitou potřebu péče, a počtem seniorů, které dokáže pojmut pečovatelská služba.

Graf č. 3: Vývoj počtu klientů na 1 pracovníka pečovatelské služby

Zdroj: Statistické ročenky ČSFR a ČR, sekce Sociální zabezpečení, Pečovatelská služba (vlastní výpočty)

Pozn. Od roku 2008 statistické ročenky již údaj o celkovém počtu pečovatelů/pečovatelek neobsahují, tedy nelze tento údaj spočítat.

Jestliže byly v 50. letech ignorovány ze strany státu podmínky poskytování péče v domácím prostředí a docházelo-li souběžně k navyšování procentuální dostupnosti péče pro (nejstarší) seniory v zařízeních rezidenční péče, pak se v tomto období jednalo z hlediska typologie Leitner spíše o de-familialismus než o nějakou verzi familialismu.

60. a 70. léta: nárůst možnosti volby?

První polovina 60. let reprezentuje období, kdy péče o seniory nad 80 let v zařízeních rezidenční péče byla relativně nejvíce dostupná na rozdíl od terénní pečovatelské služby. Ta byla od 50. let soustředěna výhradně na osamělé seniory a tento trend pokračoval i v 60. letech (Splítková, 1979). Od druhé poloviny 60. let sice dochází k nárůstu počtu recipientů terénní pečovatelské služby (viz graf č. 2), ale podle § 100 vyhlášky č. 102/1964 Sb. k zákonu č. 101/1964 Sb., o sociálním zabezpečení, měla být institucionalizovaná terénní pečovatelská služba poskytována seniorům až tehdy, když se o ně nemohli postarat rodinní příslušníci ani jiní blízcí lidé - zejména sousedé. Snaha směřovat péči o seniory do jejich domácího prostředí je touto zákonnou normou vyjádřena již explicitně.

V 70. letech zesílil tlak na řešení problematiky péče o seniory na stranické a politické úrovni, a to v souvislosti s reflexí problému stárnutí populace a ekonomickými problémy, které se začaly objevovat po období neúspěšné transformace režimu v jiný ekonomický a společenský systém (Kalinová, 1998). Obdobně jako v případě péče o děti (srov. Hašková, Maříková, Uhde, 2009) je i péče o staré lidi stále více orientovaná do prostředí rodiny. Vyhláška

FMPSV č. 128/1975 Sb. pak vymezuje náhradní dobu zaměstnání pro ty rodinné příslušníky, kteří pečují o osobu převážně anebo úplně bezmocnou, nebyla-li umístěna v ústavu sociálního zabezpečení. Od února 1976 byla zavedena fakultativní dávka finanční příspěvek na péči o osobu blízkou (Niederle, 1996: 5). Přestože od poloviny 60. let a v průběhu 70. let neustále klesá dostupnost péče o nejstarší seniory v zařízeních rezidenční péče, nedosahuje zdaleka nejnižší hodnoty.

Vzhledem k možnosti pečovat o seniory doma za situace určité finanční kompenzace ušlého příjmu z výkonu placeného zaměstnání, kdy doba péče byla započítávána do odpracovaných let pro výpočet důchodu, se dá uvažovat o tom, že toto období skýtalo relativně největší možnost volby ve své době. Tvrdit však, že se jednalo o volitelný familialismus, by ale zcela jistě bylo příliš nadnesené. Nicméně tendence ze strany státu směřovat péči do rodiny je zde již výrazně zřetelná a znamená nastartování tendence k explicitnímu familialismu.

80. léta: potvrzení obratu k rodině?

80. léta nepřináší žádnou změnu v rovině právního nastavení systému péče o seniory. Zato v rovině praxe se stát snaží rozšiřovat nabídku těch zařízení, která měla usnadnit kombinaci domácí péče o seniora s péčí v kolektivních zařízeních typu denních stacionářů (Rendlová, 1982: 634). Nicméně tato forma péče byla ke konci komunismu ve svých počátcích a nebyla příliš rozvinutá.

Sociologické výzkumy z 80. let potvrzovaly, že rodina v období komunismu byla jednak „chtěným“ pečovatelem, jednak „nutným“ pečovatelem. Reálný nedostatek

zařízení ústavní péče spolu s jejich neuspokojivou kvalitou (Wolfová, 1987), nicméně ještě s nepříliš vysokou kapacitou terénní pečovatelské služby (v porovnání s 90. lety) nevytvářel v období komunismu příliš prostoru pro svobodnou volbu rodinných příslušníků ohledně péče o seniory. Tyto deficity naopak spíše vytvářely tlak na faktické poskytování péče v rámci rodiny zejména ze strany žen (Schimmerlingová, 1980; Rendlová, 1982; Kasalová, 1988).¹⁰ Z hlediska typologie lze toto období spolu s období předchozím zařadit nejspíš k typu explicitního familialismu. Existence a ošetření možnosti pečovat o seniory v jejich domácím prostředí se totiž nekombinovala s dostatkem a faktickou dostupností míst v rámci institucionální péče (Kasalová, 1991). Fakticky tak vznikl tlak na neformální péči uvnitř rodiny, která v rámci tehdejšího systému sociálního zabezpečení byla pro osoby pečující o seniory částečně ošetřena, resp. umožněna.

Trendy a zlomové okamžiky po roce 1989

Po roce 1989 pokračuje trend posilování zodpovědnosti rodiny za její závislé členy. V návaznosti na diskusi o stárnutí populace a vhodném, důstojném zajištění kvalitní péče o seniory, dospívá česká společnost ke shodě, co se týče principů této péče, kdy je kladen důraz na deinsitucionalizaci, decentralizaci, (částečnou) profesionalizaci¹¹ a pluralizaci poskytovatelů péče spolu s posilováním autonomie seniorů při rozhodování o typu péče, ale i osobní odpovědnosti za svůj životní standard (srov. Kubalčíková, 2005; Průša, 2007; Národní program..., 2003–2007; Národní program..., 2008–2012) a sleduje tak obdobné trendy jako ostatní země ve střední a východní Evropě (Theobald, Kern, 2009). Role rodiny je vymezena v Národním programu přípravy na stárnutí na období let 2008 až 2012 takto: „Péče je starším lidem poskytována zejména rodinou, partnery a dětmi. Nedá se očekávat, že v následujících letech přestane hrát rodina významnou roli“ (Národní program..., 2008–2012: 43). Péče v rezidenčním zařízení by pak měla přijít na řadu až v případě zcela zhoršené soběstačnosti seniora (ibid.).

Nejvýznamnějším zlomovým okamžikem v dané oblasti se pak stalo schválení zákona o sociálních službách (č.108/2006 Sb.), který se pokouší tyto principy implementovat do praxe, a to zejména pokud jde o strukturu sociálních služeb, podmínky poskytování služeb a v neposlední řadě také financování péče.

Přestože roste soustavně jak celková kapacita ústavních zařízení, tak pečovatelské služby, roste i počet potřebných seniorů, a to zejména ve věkové skupině 80+. Pokud počet potřebných seniorů bude růst rychleji než kapacita zmíněných služeb

Tabulka č. 1: Náklady na rezidenční sociální služby pro seniory a příjmy z poplatků klienta

Rok	Průměrné neinvestiční výdaje na 1 místo a rok (Kč)	Průměrný poplatek klienta na rok (Kč)	Podíl poplatku klienta na výši neinvestičních nákladů na 1 místo	Průměrný roční starobní důchod*			Podíl poplatku klienta na průměrném starobním důchodu		
				celkem	ženy	muži	celkem	ženy	muži
Domovy důchodců									
1999	131693	52831	40,12%	70968	64680	78684	74,44%	81,68%	67,14%
2000	136823	55427	40,51%	75552	68808	83976	73,36%	80,55%	66,00%
2001	152738	60362	39,52%	81768	74340	91128	73,82%	81,20%	66,24%
2002	165013	64103	38,85%	82092	74652	91524	78,09%	85,87%	70,04%
2003	172979	66209	38,28%	84996	77256	94908	77,90%	85,70%	69,76%
2004	176350	66212	37,55%	87360	79320	97692	75,79%	83,47%	67,78%
2005	202473	72044	35,58%	93060	84504	104052	77,42%	85,26%	69,24%
2006	207024	75928	36,68%	98400	89328	110016	77,16%	85,00%	69,02%
Domovy pro seniory									
2007	213996	106452	49,74%	105132	95424	117552	101,26%	111,56%	90,56%
2008	237000	123000	51,90%	115836	105588	128736	106,18%	116,49%	95,54%
2009	250000	134000	53,60%	120744	109788	134268	110,98%	122,05%	99,80%
2010	260000	137000	52,69%	121656	110448	135048	112,61%	124,04%	101,45%

Zdroj: ČSÚ 2010 (údaje o průměrné výši důchodů) MPSV 2010a a 2007 (údaje o průměrných výdajích a průměrném poplatku klienta na rok) (vlastní výpočty)

* Vypočítáno z průměrných měsíčních důchodů vyplácených samostatně bez současného vyplácení pozůstalostního důchodu.

péče, může pak pro seniory klesat reálná dostupnost těchto služeb. Na grafu č. 1 a grafu č. 2 můžeme vidět, že v posledních několika letech postupně klesá podíl seniorů, který by mohl potenciálně využít jak rezidenční typ služeb,¹² tak pečovatelskou službu. Pečovatelská služba, která je populárním prostředkem zajištění péče v domácím prostředí¹³, sice nabírá stále více klientů, ale díky soustavnému poklesu své disponibilní pracovní síly, což se týká především radikálního poklesu dobrovolných pečovatelů/pečovatelek¹⁴, se dramaticky horší poměr počtu klientů na jednoho pracovníka pečovatelské služby (viz graf č. 3). Tento trend pak mimo jiné může znamenat zhoršování kvality či rozsahu poskytované pečovatelské služby. Samostatnou otázkou je také finanční dostupnost obou typů služeb. Pečovatelská služba se zdá být poměrně dobře finančně dostupná¹⁵, a to i přesto, že od roku 1995 její cena stoupla více než desetkrát. Daleko razantněji mohou seniory postihnout rostoucí průměrné poplatky klientů domovů pro seniory, které v roce 2007 překročily 100 % průměrného starobního důchodu (viz tabulka č. 1), přičemž je otázkou, zda tento nárůst mohou seniory pokrýt od roku 2007 nově koncipovaným příspěvkem na péči, který by měl sloužit právě k nákupu služeb péče.¹⁶

Nedostatky v oblasti péče o seniory by pak měla vykrývat rodina, která je explicitně označena jako primárně odpovědná za tuto péči. Mezi lety 1989 a 2006 byly finanční dávky pro zajištění péče o seniory smě-

řovány přímo lidem, kteří o ně pečovali jako o tzv. osobu blízkou (konkrétně příspěvek při péči o osobu blízkou). Naopak nesoběstační seniory mohli zažádat o tzv. zvýšení důchodu pro bezmocnost (Niederle, 1996). Na počátku 90. let se nejdříve změnil charakter do té doby fakultativního příspěvku při péči o osobu blízkou na tzv. nárokovou dávku, což oproti minulému režimu posílilo možnost pečovatelů/pečovatelek získat tuto dávku v případě péče o seniora. Nicméně tato dávka nadále pouze spíše přispívala k pokrytí základních životních potřeb pečovatelů/pečovatelek, nedošlo tedy k jejichmu „finančnímu zrovnoprávnění“ s výkonem placené práce¹⁷.

Od roku 2007 již finanční dávka na zajištění péče o seniory (konkrétně příspěvek na péči)¹⁸ není určena těm, kteří pečují, nýbrž tomu, o koho je pečováno a kdo se sám může autonomně rozhodnout, jaký typ péče si zajistí - „koupí“ (viz zákon o sociálních službách č.108/2006 Sb.). Kromě neodiskutovatelného pozitivního dopadu této změny na roli seniora v daném systému (rozšíření možnosti voleb pro recipienty péče) má však tento krok závažné dopady na ty, kteří péči zajišťují. Seniory ve své většině volí za pečovatele pouze rodinu (53 %), případně kombinaci rodinné péče s jinou sociální službou (9,5 %) (MPSV, 2010b), kdy péče je pravděpodobně nejčastěji poskytována dcerou nebo snachou (srov. např. Svobodová, 2006; Přidalová, 2006).¹⁹ Finanční jistota rodinných příslušníků poskytujících péči seniorům se ale snižuje. Je

totiž poměrně riskantní předpokládat, že seniory budou svým dětem/dcerám/snachám platit za poskytnutou péči, obzvlášť v případech, kdy mnoho seniorů vnímá příspěvek na péči spíše jako přilepšení k důchodu než jako prostředek k úhradě péče v případě vlastní nesoběstačnosti (Průša, 2008; Niederle, 1996), a dále také proto, že všichni seniory nemusí být zrovna ochotni platit za péči poskytovanou jim jejich dětmi/dcerami/snachami, neboť ji v duchu tradice mohou považovat za samozřejmou (srov. Svobodová, 2006; Veselá, 2002; Přidalová, 2006; Lewis, 2007).²⁰

Positivním prvkem se v daném kontextu jeví zachování práva na uznání doby péče o seniora pro účely výpočtu starobního důchodu pečující osoby jako tzv. náhradní doba pojištění (zákon o důchodovém pojištění č. 155/1995 Sb., § 5). Změna příjemce příspěvku znamená mimo jiné i to, že případný přírůstek pečovatelů na formálním trhu práce již není nijak omezen. Ovšem v tomto případě se právo rovná spíše povinnosti, a to zejména v souvislosti se stále sílícím tlakem na to, aby si všichni dospělí členové rodin zajišťovali prostředky na svou současnou i budoucí existenci placenou prací (srovnej např. Keller, 2011; Lewis, 2007). Tento trend se však nezdá být v rozporu se záměrem tvůrců politik, kteří zdůrazňují s ohledem na zajištění péče o seniory v rodině zejména nutnost poskytovat pečujícím osobám takové podmínky, které umožňují sladit placenou práci a péči (viz zejména Národní program... 2008–2012).

Nedřešeným problémem však je, že se např. flexibilní pracovní režimy, které zpravidla napomáhají sladit tyto dvě sféry, většinou také vyznačují celkově nižší kvalitou práce, a to zejména v případě částečných úvazků (zejména nižší mzda, nižší než proporcionalně snížené nároky na benefity apod.) (srov. Polívka, 2000; Křížková, Pavlička, 2004; Siebern-Thomas, 2005), což nadále zhoršuje genderové nerovnosti v průběhu životní dráhy pečovatelské: ženy-pečovatelky tedy nejdříve mohou přijímat méně kvalitní práci za účelem sladění práce a péče o dítě, o něco později kvůli sladění práce a péče o své staré rodiče, což se pak dále odráží ve výpočtu nižšího důchodu a nakonec i v možnosti zajistit péči ve stáří sobě (srov. tabulka č. 1). Mezi podpůrné typy služeb, které mají dle Národního programu přípravy na stárnutí (2008–2012) také usnadnit rodinám péči o seniory, patří, kromě již zmíněné pečovatelské služby, zejména denní a týdenní stacionáře, odlehčovací služby a sociální poradenství apod. (MPSV, 2010b). Dostupnost těchto služeb se však zatím jeví jako výrazně geograficky diferencovaná a početně poněkud podhodnocená²¹. Zmíněný strategický dokument Národní program přípravy na stárnutí (2008–2012) nicméně konstatuje, že politika a podpora pečovatelských služeb by měly být genderově senzitivní a spravedlivé vzhledem k výrazné převaze pečujících žen, ale již dále nenabízí žádná konkrétní opatření, která by měla potenciál daný stav ovlivnit (např. podpora mužů v zapojení se do přímé péče), tedy v podstatě reprodukuje stávající genderově nevyrovnanou dělbu práce a péče. Tento přístup tedy má, dle našeho názoru, potenciál významně zhoršovat tzv. dvojitou zátěž žen možná daleko efektivněji, než tak činil minulý režim. Působí žen k pečovatelským závazkům pravděpodobně mají trvale poměrně silnou intenzitu (viz např. Lewis, 2007) a je otázkou, jak se budou vyvíjet jejich strategie, kterými budou reagovat na rozporuplné tlaky na poskytování péče o závislé členy rodiny a zároveň na nutnost získat finanční prostředky na svoje životní náklady na formálním trhu práce.

Alternativy péče o seniory se tedy během poslední dekády rozšiřují, přesto tyto různé alternativy varíují z hlediska finanční a geografické dostupnosti pro různé typy seniorů. Z hlediska možnosti pečovat se pro neformální poskytovatele péče (tedy většinou ženy příbuzné seniorům) stále více omezuje finanční podpora a sociální jistota, čímž se zvyšuje jejich závislost na formálním trhu práce. Se zřetelem na naši výchozí typologii variant familialismu pak tato skutečnost naznačuje orientaci politik péče o seniory spíše k implicitnímu familialismu. Jedná se totiž o situaci, kdy seniorům není dostupná žádná jiná alternativa než rodinná péče a stát se skrytě spoléhá na tradiční odpovědnost rodiny za blahobyt svých členů.

Závěr

Pokud máme stručně shrnout vývoj péče o seniory z hlediska genderovanosti politik péče v ČR od druhé světové války do současnosti, pak prošel od fáze de-familializace přes explicitní familialismus až k současnému implicitnímu familialismu. V tomto vývoji pak lze identifikovat několik zlomových bodů. V období komunismu představuje zásadní okamžik samotná změna společenského systému včetně změny v nastavení systému sociální politiky (který se změnil na systém sociálního zabezpečení), kde byl důraz položen na univerzálnost a unifikaci (v duchu hesla: „všem všechno stejně“), kde hlavním garantem a organizátorem péče byl paternalistický stát.

Dalším zlomem či spíše „zlomovým obdobím“ jsou 60. léta, která nastolují obrát k rodině. Rodina je zde redefinována na spolupěčovatele/spoluposkytovatele péče a v intenci této změny pak následně probíhají změny další (tj. rozvoj terénní pečovatelské služby, zavedení fakultativní dávky na péči o osobu blízkou). Nicméně dopady těchto opatření nevznikají jako „prudká“ změna nebo „razantní“ obrát, neboť nedochází k výraznému úbytku klientů ústavní péče a s vysokou pravděpodobností ani ke „skokovému“ navýšení péče poskytované seniorům v rodinách. Spíše se jedná o pozvolný úbytek či naopak nárůst počtu recipientů péče v daném segmentu péče o seniory.

Po roce 1989 je změna systému péče opět spojena se širší společenskou změnou, v jejímž rámci dochází k redefinování základních principů systému. Důraz je stále kladen na péči v domácím prostředí, kde rodina nadále sehrává klíčovou roli. Zároveň ale sílí důraz na to, aby seniři měli možnost si konkrétní způsob péče vybrat. Výraznou změnu představuje schválení a implementace zákona o sociálních službách v roce 2006, který upevnil jednak primární zodpovědnost rodiny za péči o závislé členy rodiny, jednak i osobní zodpovědnost každého člena rodiny za svůj blahobyt. Zavedení příspěvku na péči v rámci zmíněného zákona rozšiřuje teoreticky recipientů péče možnosti jejich voleb, ale vzhledem k finanční nákladnosti kvalitní ústavní péče se tento druh péče nakonec stává pro mnohé seniory fakticky nedostupným. Rovněž v případě ostatních sociálních služeb se v některých lokalitách stává, že nejsou klientovi/seniorovi dostupné všechny potřebné služby. Seniři jsou tak stále odkázáni buď na přímé poskytování péče ze strany svých příbuzných (nejčastěji dětí nebo i jejich partnerských protějšků), nebo na jejich přímou finanční pomoc v případě rezidenční ústavní péče. Úloha rodiny v systému péče o seniory se tak nezmenšuje, ale spíše naopak sílí s tím, že implicitní familialismus nejzřetelněji devaluje péči v rodině v relaci k placené práci a zesiluje nejvýrazněji jak finanční

závislost pečující osoby na živiteli rodiny, tak i závislost recipienta péče na rodinných příslušnících.

1 Tento text vznikl v rámci řešení grantového projektu č. 403/09/1182 „Pomsta historie? Zkoumání historických kořenů péče o děti, zdravotní péče a péče o seniory v České republice“ podpořeného Grantovou agenturou ČR.

2 Více k typologizaci politik péče podle charakteru jejich genderovanosti viz níže.

3 Familialistický model postavený na ideologii muže-živitela/ženy-pečovatelky reprezentuje závislostní model péče v rámci rodiny. De-familialistický model respektující rodinné příslušníky jako nezávislá individua, která si zabezpečují svou existenci prostřednictvím výkonu placené práce, je zase svázán s ideologií dvou vydělávajících jedinců (viz dual-earner model).

4 V originále je uveden termín „time rights“, který má vymezit „čas“ anebo „dobu“ na péči o závislou osobu. Protože tato typologizace byla vyvinuta především, i když ne výlučně, pro diferenciaci sociálně-politických režimů péče o děti, nezdá se nám tento termín zcela vylíznutý ve vztahu k péči o seniory. Proto jsme zvolily pojem více uvedený, který podle nás vystihuje univerzálnější podstatu určitého nároku a s ním spojeného práva. Právo na péči podle nás v sobě inherentně obsahuje i „časový nárok“ na péči.

5 Převzato z (Leitner, 2003: 358).

6 Více viz in URL: <http://osaarchivum.org/db/fa/300-30-2.htm>.

7 „Potencionálního“ proto, že statistiky nevidovaly a nevidují věkové složení recipientů rezidenční péče. Když je počet míst v rezidenčním typu péče o seniory vztažen k počtu osob příslušné věkové kohorty, pak nám tento údaj neříká, jak vysoké procento lidí z dané věkové kohorty tento druh péče skutečně využívá, nýbrž udává, kolik procent dané věkové kohorty by ji „teoreticky“, „hypoteticky“ či „potencionálně“ mohlo využít.

8 Termínem „dostupnost“ označujeme podíl počtu míst v zařízeních rezidenční péče k celkovému počtu seniorů dané věkové kohorty. Jedná se tedy o relativní ukazatel vyjadřující hypotetickou „dostupnost“ nebo také „potencialitu“ míst v daných zařízeních pro určitou věkovou kohortu.

9 Ukazatel „dostupnosti péče“ pro tuto věkovou kohortu se ale pohybuje na nízké úrovni 3–4 % po celé období socialismu a zůstává nezměněn prakticky až do současnosti.

10 Deficit mužské, konkrétně pak synovské péče v rodinách byl vysvětlován v intenci dobové pojímaného genderového konzervatismu, tj. tradičně chápané maskulinity, feminity a s nimi spojených genderových rolí. V tomto směru bylo argumentováno „menším pečovatelským talentem“ mužů, jejich roli živitela, „přirozeností“ ženského pečovatelského, stejně tak jako „instinktivním bojem ženy za integritu rodiny“, který se údajně projevoval snahou některých žen o izolaci muže od širší rodiny, tedy i jeho rodičů (Kasalová, 1988: 16).

11 Na jedné straně tlak na kvalitu péče nutí poskytovatele sociálních služeb najímat kvalifikovanější pečovatelské a pečovatelské (zákon o sociálních službách č. 108/2006 Sb.), na straně druhé jsou ve strategických dokumentech ČR patrná očekávání, že rodiny budou poskytovat péči svým příbuzným bez jakékoli specializace či kvalifikace (srovnej např. Národní program..., 2003–2007; Národní program..., 2008–2012).

12 Kromě údajů v grafu č. 1 lze také klesající šanci na umístění doložit poměrně rychle rostoucím počtem odmítnutých žádostí o umístění v rezidenčním typu péče. Zatímco v roce 1989 byl celkový počet odmítnutých žádostí 13 241, v roce 2008 to bylo již necelých 53 000 (ČSÚ, 2009).

13 A to jak ze strany samotných seniorů (např. Veselá, 2002), tak patrně i tvůrců příslušných politik

- (srov. Národní programy... pro 2003–2007 a pro 2008–2012).
- Zatímco v roce 1989 působilo v pečovatelské službě více než 5400 dobrovolníků, v roce 2007 jich bylo zhruba už jen 300, kdy tento propad není ani zdaleka kompenzován placenými pracovníky (Statistické ročenky ČSFR a ČR 1990–2008, sekce Pečovatelská služba).
  - Podíl průměrné roční úhrady klientů pečovatelské služby na průměrném starobním důchodu činil v roce 1995 2,7 % a v roce 2010 4,3 % (MPSV, 2010a, vlastní výpočty).
  - Jak ukazuje tabulka č. 1, výrazně horší finanční dostupnost této služby se týká především žen, u nichž výše průměrného poplatku za rezidenční služby dosáhla v roce 2010 více než 124 % jejich průměrného důchodu.
  - Do roku 1995 byla výše příspěvku přímo určena zákonem, mezi lety 1995 až 2006 byla odvozena od násobků životního minima pečující osoby. V případě péče o jednu nesoběstačnou osobu činila výše příspěvku na péči 1,6násobek životního minima, v případě péče o 2 a více osob 2,7násobek životního minima (Niederle, 1996). Od roku 1997 neformální pečovatelé dostávali už jen rozdíl mezi jakýmkoli jiným příjmem (včetně invalidního a starobního důchodu) a 1,6násobkem životního minima (MPSV, 2005). Od roku 2002 bylo příjemcům příspěvku na péči umožněno získat placené zaměstnání, ale s výdělkem pouze do 1,5násobku životního minima (zákon č. 100/1988 Sb.). V roce 2005, tedy těsně před úplným zrušením této dávky, byla dávka významně navýšena na 37 % tehdejší čisté průměrné mzdy v případě péče o jednu nesoběstačnou osobu a na 67 % v případě péče o 2 a více osob (MPSV, 2005, vlastní výpočty).
  - Osoby starší 18 let věku mohou žádat dle stupně závislosti, která je určována nutnou pomocí při každodenních úkonech (od 4 úkonů až po více než 20 úkonů denně), o následující výměr dávky (viz také zákon o sociálních službách č. 108/2006 Sb.): 800 Kč/měsíčně pro I. stupeň - lehká závislost; 4000 Kč/měsíčně pro II. stupeň - středně těžká závislost; 8000 Kč/měsíčně pro III. stupeň - těžká závislost; 12 000 Kč/měsíčně pro IV. stupeň - úplná závislost.
  - Prostředky na péči se tudíž nevrací zpět do formálního systému sociálních služeb, jak bylo tvůrci politik pravděpodobně zamýšleno. Avšak v souvislosti se zavedením příspěvku na péči stát objem dotací, které jdou přímo poskytovatelům služeb, snížil s tím, že další finanční prostředky budou moci získat právě prostřednictvím zmíněného příspěvku. Seniori tedy svým chováním pravděpodobně ohrožují rozvoj těchto služeb, potažmo jejich dostupnost.
  - Tuto právě předestřenou domněnku je nicméně nutné ověřit samostatným empirickým výzkumem.
  - Např. týdenní stacionáře disponovaly v roce 2008 celkem 968 lůžky, ale ve Středočeském kraji jich bylo 233, kdežto v Karlovarském kraji pouhých 15 (MPSV, 2010b).

Literatura:

- ČSÚ. Neuspokojení žadatelé o umístění v domovech důchodců a penzionech pro důchodce v České republice (stav k 31.12.). *Česká republika od roku 1989 v číslech*. 2009 [on-line], dostupné z <http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/cr_od_roku_1989#13>
- ČSÚ. *Česká republika od roku 1989 v číslech*. Tab. 13.05 Průměrná měsíční výše důchodů v ČR podle pohlaví a druhu důchodu (stav v prosinci), 2010. [on-line], dostupné z <http://www.czso.cz/cz/cr_1989_ts/1305.xls>
- Esping-Andersen, Gøsta. *Social Foundations of Post-industrial Economies*. New York: Oxford University Press, 1999. 207 s. ISBN 01-987-4200-2.
- Ferge, Zsuzsa. Hungary. In Kameraman, Sheila B. - Kahn, Alfred J. (eds.). *Family Policy: Government and Families in Fourteen Countries*. Columbia University Press, New York, 1978. 68-90 s. ISBN - 10: 0231044658.
- Hašková, Hana - Zuzana Uhdé (eds.). *Women and Social Citizenship in Czech society: continuity and*

- change*. Praha: SOU AV ČR, v. v. i., 2009. 245 s. ISBN 978-80-7330-150-7.
- Historická statistická ročenka ČSSR*. Federální statistický úřad. Praha: Nakladatelství SNTL a ALFA, 1985.
- Kalinová, Lenka. Transformace sociálního systému v Československu po únoru 1948. *Acta Oeconomica Pragensia*, 1998, roč. 8, č. 5-6, s. 129-146. ISSN 0572-3043.
- Kasalová, Hana - Schimmerlingová, Věra. *Problémy starých občanů ve snižené soběstačnosti* (výzkumná sonda). Bratislava: VÚPSV, 1991.
- Kasalová, Hana a kol. *Životní situace starých občanů*. Zpráva z výzkumu. Praha: VÚSRP, 1988.
- Keller, Jan. *Nová sociální rizika a proč se jim nevyhneme*. Praha: Slon, 2011. ISBN 978-80-7419-059-9.
- Knijn, Trudie - Kremer, Monique. Gender and the Caring Dimension of Welfare States: toward inclusive citizenship. *Social Politics*, 1977, roč. 4, č. 3. s. 328-361. ISSN 1468-2893.
- Křížková, Alena - Pavlica, Karel. *Management genderových vztahů: postavení žen a mužů v organizaci*. Praha: Management Press, 2004. ISBN80-7261-117-8.
- Kubalčíková, Kateřina. *Sociální služby pro seniory závislé na pomoci druhé osoby jako způsob snižování rizika sociálního vyloučení*. Disertační práce. Brno: Masarykova univerzita, 2005.
- Kuchařová, Věra. *Život ve stáří. Zpráva o výsledcích empirického šetření*. Praha: SOCIOKLUB, Praha: VÚPSV. 89 s. [on-line] dostupné z <<http://praha.vupsv.cz/Fulltext/zivest.pdf>>
- Leitner, Sigríd. Varieties of familism. Caring Function of the Family in Comparative Perspective. *European Societies*, 2003, roč. 5, č. 4, s. 353-375. ISSN 1461-6696. (tištěná verze).
- Lewis, Jane. Gender, Ageing and the 'New Social Settlement': The Importance of Developing a Holistic Approach to Care Policies. *Current Sociology*, 2007, roč. 55, č. 2, s. 271 - 286. ISSN 0011-3921
- Lewis, Jane. Gender and the Development of Welfare regimes. *Journal of European Social Policy*, 1992, roč. 2, č. 3, s. 159-173. ISSN 1461-7269. (elektronická verze)
- MPSV. Příspěvek při péči o osobu blízkou bude vyšší. Tisková zpráva (5.5.2005).
- MPSV. *Základní ukazatele z oblasti práce a sociálního zabezpečení v ČR ve vývojových řadách a grafech*. Praha: MPSV, 2007.
- MPSV. *Základní ukazatele z oblasti práce a sociálního zabezpečení v ČR ve vývojových řadách a grafech*. Praha: MPSV, 2010a.
- MPSV. *Vybrané statistické údaje o financování sociálních služeb a příspěvku na péči*. 2010b. [on-line 4.1.2012], dostupné z <http://www.mpsv.cz/files/clanky/9198/Analiza_fin_SS.pdf>
- Národní program přípravy na stárnutí na období let 2003 až 2007. Praha: MPSV. [on-line, 4.1.2012], dostupné z <<http://www.mpsv.cz/cs/2869>>
- Národní program přípravy na stárnutí na období let 2008 až 2012. Praha: MPSV. [on-line, 4.1.2012], dostupné z <<http://www.mpsv.cz/cs/5045>>
- Niederle, Petr. Příspěvek při péči o blízkou a jinou osobu. *Sociální politika*, 1996, č. 6, s. 5-6. ISSN 0040-0962.
- OECD. *Caring for Frail Elderly People. Policies in Evolution*. Paris: OECD, 1996. 305 s. ISBN 9789264148925.
- OECD. *Employment Outlook*. Paris: OECD, 2011. 276 s. ISBN 9789264115835 (PDF).
- Polívka, Miroslav. *Vytváření odpovídajících podmínek pro uplatňování pružných forem organizace práce a pracovní doby jako součást politiky zaměstnanosti*. Souhrnná zpráva. Praha: VÚPSV, 2000.
- Průša, Ladislav. *Ekonomie sociálních služeb*. Praha: ASPI, 2007. ISBN 978-80-87007-73-0.
- Průša, Ladislav. *Efektivnost financování sociálních služeb v domovech pro seniory*. Praha, VÚPSV, 2008. ISBN 978-80-7416-018-9.
- Přidalová, Marie. Mezigenerační solidarita a gender (pečující dcery a pečující synové). *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 2006, roč. 7, č. 1. s. 1-5. ISSN 1213-0028.
- Rabušic, Ladislav (ed.). *Česká společnost a seniori: sociální, ekonomické a politické aspekty demografického stárnutí české společnosti*. Brno: Masarykova univerzita, 1997. 189 s. ISBN 80-952-98-02/58.

- Rendlová, Eliška. Způsob života starých lidí a rodinné vztahy. *Sociologický časopis*, 1982, roč. 18, č. 6, s. 625-641. ISSN 0038-0288
- Rychtaříková, Jitka - Kuchařová, Věra (eds.). *Rodina, partnerství a demografické stárnutí*. Praha: VÚPSV, v. v. i., 2008.
- Rychtaříková, Jitka. Perspektiva seniorů v České republice a ve vybraných zemích EU. *Demografie*, 2006, roč. 48, č. 4, s. 252-256. ISSN 0011-8265.
- Schimmerlingová, Věra. *Výzkum života a potřeb starých občanů*. (Závěrečná zpráva pro oponentní řízení). Praha: ČSVÚPSV, 1980.
- Siebert-Thomas, Frank. Job Quality in European Labour Markets. In: Bazen, Stehen - Lucifora, Claudio - Salverda, Wiemer. (eds.). *Job Quality and Employer Behavior*. Houndmills: Palgrave Macmillan, 2005. Pp. 31-66.
- Spítková, K. *Pečovatelská služba pro staré občany a občany těžce postižené na zdraví*. Metodická příručka. Praha: MPSV ČR, 1979.
- Statistické ročenky ČR, ČSFR 1986–2011*. Praha: ČSÚ.
- Svobodová, Kamila. Genderové aspekty stárnutí: rodina a péče o seniory. *Demografie*, 2006, roč. 48, č. 4, s. 256-261. ISSN0011-8265.
- Sýkorová, Dana. *Autonomie ve stáří*. Praha: SLON, 2007. 248 s. ISBN 978-80-86429-62-5.
- Theobald, Hildegard - Kern, Kristine. Elder Care Systems: Policy Transfer and Europeanization. In: Cerami, A., Vanhuysse, P. (eds.). *Post-Communist Welfare Pathways. Theorizing Social Policy Transformations in Central and Eastern Europe*. Basingstoke/New York: Palgrave Macmillan, 2009. Pp: 148-163.
- Veselá, Jitka. *Představy rodinných příslušníků o zabezpečení péče nesoběstačným rodičům*. Praha: VÚPSV, 2002.
- Veselá, Jitka. *Sociální služby a jejich poptávka*. Praha: VÚPSV, 2001.
- Veselá, Jitka. *Sociální služby poskytované seniorům v domácnostech*. Praha: VÚPSV, 2003.
- Wolfová, Miroslava. Domovy důchodců. *Sociální politika*, 1987, r. 13, č. 12, s. 268-270. ISSN 0040-0962.

Další zdroje:

- Vyhláška č. 102/1964 Sb. k zákonu č. 101/1964 Sb. o sociálním zabezpečení.
- Vyhláška FMPSV č. 128/1975 Sb.
- Zákon č. 99/1948 Sb., o národním pojištění.
- Zákon č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.
- Zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění.
- Zákon č. 108/2006 Sb. o sociálních službách.

Hana Maříková pracuje v Sociologickém ústavu AV ČR, v. v. i., a v rámci řešení grantového projektu působila rovněž na Fakultě sociálních věcí MU v Brně, kde dlouhodobě pracuje i Blanka Plasová.

Během prvního čtvrtletí SUIP provedl u zaměstnavatelů 7180 kontrol, při nichž bylo uloženo 677 pokut v celkové výši 30 mil. Kč. Pracovních vztahů a podmínek se týkala většina pokut (369 pokut ve výši 13 mil. Kč), vzrostl však i počet pokut za nedodržování zákona o zaměstnanosti (65 pokut ve výši 6 mil. Kč).

V tomto období SUIP evidoval 2935 podnětů ke kontrole, přičemž většina se tematicky týkala pracovního poměru, dohod o pracích konaných mimo pracovní poměr a odměňování. Značný podíl se týkal také podezření na nelegální zaměstnávání.

Kromě toho působí orgány SUIP také preventivně a poskytují bezplatné základní poradenství v intencích zákona o inspekci práce.

Zdroj: SUIP

Kdo jsou a kde pracují čeští pracující důchodci

Lucie Vidovičová

V příspěvku se zabýváme problematikou souběhu placeného zaměstnání a starobního důchodu. Debatu uvozujeme základním přehledem specifik této pracovní činnosti ve vyšším věku v kontextu rostoucích požadavků na aktivní stárnutí a aktuálně probíhající Evropský rok aktivního stárnutí a mezigenerační solidarity. Dle údajů ČSÚ tvoří pracující důchodci nezanedbatelnou část celkové pracovní síly a jejich přínos je zřejmý především v terciárním sektoru. To se odráží také v jejich sociodemografických charakteristikách, kde jsou zejména v mladších věkových kategoriích častěji zastoupeny ženy a výrazně častěji osoby s vyšším vzděláním. V textu se dále zabýváme aktuálním veřejným, resp. mediálním diskursem ohledně pracujících důchodců, a na příkladech ukazujeme, že je téma prezentováno jako sociálně kontroverzní a potenciálně politicky konfliktní. Na vlastních empirických datech, která podrobuje sekundární analýze, pak sledujeme další charakteristiky pracujících důchodců a jimi vykonávané práce. Konstatujeme, že část této práce je realizována v šedé ekonomice, ovšem u seniorů jsou podíly nižší než u mladších oficiálně ekonomicky neaktivních skupin. Co do typu vykonávané práce se zejména u mužů často jedná o kontinuální prodloužení jejich předdůchodového zaměstnání, zatímco pro ženy je změna povolání častější. Na našich datech také ukazujeme, že pracující důchodci jsou subjektivně bohatší, uvádí subjektivně nižší věk a jsou celkově spokojenější. V rámci diskuse proto navrhuje obecnější podporu souběhu starobního důchodu a pracovní aktivity jako zvláštního případu aktivního stárnutí.

Pracovní aktivita v souběhu se starobním důchodem

Prodlužování pracovní aktivity je jedním z prioritních cílů současných evropských politik. Jejich hlavním motivačním faktorem je především stárnutí populací a nutnost tomuto demografickému rysu adekvátně přizpůsobit politiku státu. Předpokládá se, že bez zvýšení ekonomické aktivity, respektive jejího přesunutí do vyššího věku, nebude možné financovat rostoucí nároky důchodových, zdravotních a sociálních systémů. Tyto snahy získávají na naléhavosti zejména v kontextu zpomalování růstu produktivity práce a dopadů ekonomické krize. Nejviditelnějším opatřením je postupné odbourávání výhodných předčasných důchodů a posouvání hranic odchodu do starobního důchodu do vyššího věku. Z druhé strany jsou však vyvíjeny také motivační nástroje, které mají dosažení tohoto žádoucího cíle podpořit. Patří mezi ně podpora celoživotního vzdělávání, nabídky rekvalifikací a další aktivní politiky zaměstnanosti nebo navýšení procentní výměry důchodové dávky jako bonus za odpracované roky navíc. Vzhledem ke komplexitě a naléhavosti problému je logické, že mu je věnována rostoucí pozornost (Kyzlinková, Kotrusová, 2011; Zaměstnanost, 2010; Kotíková, Remr, 2007; Daskalova, 2007; Vlach, 2006 aj.). Nejaktuálnějším vyjádřením tohoto zájmu je vyhlášení letošního roku jako Evropského roku aktivního stárnutí a mezigenerační solidarity (dále též jako EY 2012; <http://www.mpsv.cz/cs/11696>).

V rámci této problematiky je však oblast, které bylo v našem kontextu doposud věnováno pozornosti jen minimum,

a tou je ekonomická aktivita osob souběžně pobírajících penzi (pro určité výjimky viz Bočková, Hastrmanová, Havrdová, 2011; Suchomelová, Vidovičová, 2005; Kuchařová, 2002; Šandera et al., 2000). Studií o práci starobních důchodců, na rozdíl od bohatství studií o práci starších pracovníků před důchodem, není mnoho, a chybí i v zahraničí. Některé ze studií sledují prospektivně postoje vůči (plánované) práci v souběhu s důchodem (Maestas, 2007; Daskalova, 2007; Raymo et al., 2010; Vidovičová, v tisku, a další), mezinárodní srovnání však komplikuje fakt rozdílného nastavení pravidel v rámci důchodových systémů a různé praxe zaměstnávání. Obvykle se tak pro srovnání využívá například míra zaměstnanosti ve vyšších věkových skupinách, kde se implicitně předpokládá, že všichni lidé určitého věku jsou již starobními důchodci. To však může být zkreslující a míra zkreslení bude opět závislá na národním kontextu. Zahraniční studie také obvykle hovoří o částečném důchodu (partial retirement) nebo "unretirement", tedy situaci, kdy starobní důchodce svůj důchod zcela přeruší a na určitou dobu se vrací do zaměstnání (cf. Maestas, 2007). Žádná z těchto situací však zcela nevystihuje český kontext souběhu práce a starobního důchodu.

Souběh pracovní činnosti a starobního důchodu je v České republice umožněn zákonem č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, a zákonem č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti, ve znění pozdějších předpisů, a předpisy navazujícími. Vedle zaměstnaneckých poměrů mohou starobní důchodci též podnikat, a jak diskutujeme dále, je zejména sebezaměstnávání relativ-

ně hojně využívanou variantou.¹ Popularitu těchto forem zaměstnání v České republice dokazuje obecně velmi dobré povědomí o pravidlech souběhu výdělků a starobní penze v předdůchodové populaci. Zároveň pro téměř polovinu osob z této populace patří více či méně aktivní hledání nových možností placené práce ve vyšším věku k přípravě na stáří. V průměru totiž očekávají, že zhruba 10 % příjmu v důchodovém věku bude plynout z ekonomické aktivity (Šlapák et al., 2010). Pro každou sedmou ženu a každého devátého muže ve věku 55–65 let je potom možnost souběhu důchodu a výdělků práce nejdůležitějším faktorem při rozhodování o odchodu do důchodu. U těch, kteří do důchodu již odešli, pak přispívá k tomu, že svůj důchod, spíše než jako důsledek nátlaku anebo něčeho, na co se „těší“, hodnotí jako „formalitu, která nepřinesla moc změn“ (Vidovičová, v tisku).

Obliba či ekonomická nutnost pracovat i ve vyšším věku ale není specifikem pouze českých seniorů. Dle přehledu vydaného agenturou Eurofound míra zaměstnanosti ve věkové skupině 65–74 let v rámci EU-27 vzrostla mezi lety 2006 a 2010 o 15 %. Jako státy, ve kterých jsou tyto věkové specifické míry zaměstnanosti obzvláště vysoké, jsou identifikovány Portugalsko, Rumunsko, Velká Británie a Kypr. Naopak nízké jsou na Slovensku, v Belgii a Francii. (Living longer..., 2011). Dle Výběrového šetření pracovních sil prováděného Českým statistickým úřadem v České republice pracuje v souběhu s důchodem 238 tisíc osob, z toho přes 150 tisíc důchodců starobních. Tyto téměř stabilně narůstající počty představují 5 % všech pracujících a jsou tak nezanedbatelnou částí aktivních

pracovních zdrojů (Důchodci..., 2011). V důsledku odlišného nastavení odchodu do důchodu se častěji jedná o ženy, zejména ve věkové skupině 60 až 64 let, později se podíly obrací ve prospěch mužů. Co do vzdělání převažují mezi pracujícími důchodci spíše osoby s vyšším vzděláním. Z vysokoškolsky vzdělané důchodcovské populace pracuje 19 %, kdežto v populaci důchodců se základním vzděláním jsou to pouze necelá dvě procenta. Zpráva ČSÚ hodnotí odpovědnou strukturu uplatnění starobních důchodců jako výrazně odlišnou od ostatních činných obyvatel, neboť 3/4 z nich pracují v terciárním sektoru služeb. Terciární sektor je, částečně právě v důsledku stárnutí populace, považován za zaměstnavatele budoucnosti a můžeme očekávat, že jeho význam ještě dále poroste. Více než 40 % starobních důchodců pracuje ve vysoce kvalifikovaných profesích jako vědecké a odborní duševní pracovníci či v široké skupině technických, zdravotnických a pedagogických pracovníků, velký podíl (14 %) je však i v oblasti pomocných a nekvalifikovaných prací. Podstatným rysem je také postavení v zaměstnání, kdy asi čtvrtina všech pracujících důchodců pokračuje ve své pracovní aktivitě jako osoba samostatně výdělečně činná (OSVČ), a to zejména muži. U žen je pak častější práce na částečný úvazek, ten využívá asi 60 % pracujících důchodkyň. Jedná se ovšem stále o menší podíl, než je tomu například u studentů (Důchodci..., 2011; Holý, 2012). Vyšší podíly zaměstnaných starších osob s vyšším vzděláním, mladších důchodců a využívání statusu osoby samostatně výdělečně činné jsou typické i pro celou EU-27. Oproti tomu výrazná genderová nerovnováha ve prospěch mužů a vyšší podíly v určitých ekonomických sektorech jsou kulturně specifické (Living longer..., 2011).

Tyto základní hrubé rysy popisující socio-demografické charakteristiky pracujících důchodců nám však mnoho neříkají o obsahu jejich práce, o motivacích a přínosech. Identifikaci těchto rysů by přitom bylo možné využít v argumentaci pro další podporu zaměstnávání starších pracovníků, které je jedním z předních cílů již zmíněného probíhajícího Evropského roku aktivního stárnutí a mezigenerační solidarity. Z následujícího krátkého a selektivního exkursu do aktuálního mediálního pokrytí tohoto tématu totiž vyplývá, že téma pracujících důchodců je v současnosti vnímáno poněkud ambivalentně.

Pracující důchodci a veřejný diskurs

Aniž bychom byli nuceni provést detailní analýzu mediálních sdělení, nelze si nevšimnout, že se problematika práce starobních důchodců v současné době dostává do pozornosti médií jako téma vyvolávající určitou kontroverzi. Ve výzkumu ageismu Vidovičová (2008) konstatovala, že

podíl osob, které souhlasí s výrokem „Starší by měli uvolňovat svá místa mladším, protože ti jsou výkonnější a schopnější“, roste, a v roce 2007 jich bylo dokonce 47 %. Nepřekvapí proto, že práce seniorů je často hodnocena v kontextu mentality nedostatku (pokud budeš mít ty, na mne se už nedostane) a bývá představována jako nedostatek mezigenerační solidarity ze strany seniorů. „Nezaměstnanost: Berou důchodci práci mladým?“² nebo „Generační bitva o práci: Mladí versus důchodci“³ jsou titulky článků, které toto téma uvozují jako problém generační války mezi mladými nezaměstnanými, jejichž počty narůstají, a seniory, kteří se nespokojují s důchodovou dávkou. On-line diskuse čtenářů spojené s těmito články⁴ se pak přelévají mezi názory, že senioři jsou spolehlivější pracovníky s dobrou pracovní morálkou, a stížnostmi na a) příliš vysokou ochranu seniorů na jejich pracovních místech, nebo b) jejich ochotu pracovat za nižší plat, „na černo“ bez smlouvy, čímž „kazí“ pracovní trh a vytvářejí nekalou konkurenci pro mladší zaměstnance či uchazeče o zaměstnání. Postoj „Pracující důchodci jsou vždy ve výhodě“⁵ přejala i řada personalistických webů.

Druhým segmentem mediálního diskursu, který je v poslední době možné identifikovat, je využití tématu pracujících důchodců k obecné kritice společnosti nebo ke konkrétním výtkám směřovaným k vládě či jednotlivým ministrům. Příkladem neadresné kritiky je titulky a podtitulek „Čeští senioři jsou pasivní. Na aktivní stárnutí nemají peníze. ... Neberte seniorům práci, zničí jeden z receptů“⁶, odkazující k zodpovědnosti společnosti za ekonomické potíže seniorů. Můžeme si také povšimnout určitého paradoxu, kdy je nedostatek prostředků postaven do pozice příčiny pasivity, nikoliv jejího důsledku. Současný sociálně politický diskurs, vyjádřený mimo jiné i v Rozhodnutí Evropského parlamentu a Rady o konání EY 2012 (č. 940/2011/EU), přitom chápe aktivní stárnutí především jako ekonomickou aktivitu (Walker, Maltby, 2012), a/nebo hospodářský přínos seniorů pro společnost. Adresná kritika se pak obvykle odvíjí od realizovaných či zamýšlených opatření, jako například zdanění důchodu v souběhu s vysokým příjmem, zrušení daňové úlevy pro pracující důchodce, manipulace s podmínkami pro zvyšování procentní výměry důchodu apod. Ta jsou médií komentována jako útoky na seniory a je vypichována zejména jejich potenciálně demotivační efekt: „Kalousek likviduje důchodce? Penze zmrázit, přivýdělků zdanit!“; „Babičko, nepracuj? Kalousek sníží příjmy pracujících důchodců“ (či v genderově upravené verzi „Dědečku nepracuj...“).⁷

Ale i samotná forma diskursu může působit kontraproduktivně. Příkladem může být stupňování důležitosti relativně margo-

nálních opatření, jako je zdanění důchodu v důsledku extrémně vysokých příjmů z vedlejší činnosti důchodce. Toto opatření s platností od zdanovacího období 2011 se vzhledem ke stanoveným hladinám měsíčního příjmu od 70 tisíc korun výše s velkou pravděpodobností dotkne pouze malého množství pracujících důchodců. Titulek „Penzisté s vysokým příjmem musí zdanit i důchod“⁸ však může evokovat dojem, že práce v souběhu s důchodem je „trestána“ zdaněním. Podtitulek „Lidé se snažili vejít do limitu“ pak dává tušit, že existují způsoby, jak podobná opatření obejít a svým způsobem poskytnout legitimitu nedeklarované práci seniorů.

Média mají velký potenciál jako platforma pro učení a přenos informací. Vidovičová a Sedláková (2005) ukázaly, že skandalizace a bulvarizace seniorských témat a modus jejich využití ke kritice aktuální vládní garnitury je relativně běžný. Lze se domnívat, že společnost již tuto argumentaci absorbovala a svým způsobem přijala za vlastní. Je otázkou, zda, a případně nakolik, tento veřejný diskurs pracujících důchodce reálně poškozuje. A to ať už tím, že podporuje neadekvátní obavy z komplikovanosti systému, anebo tím, že je nálepkuje jako sobecké a nesolidární. V následujícím oddíle se blíže podíváme na charakteristiku pracujících důchodců a jejich práce na základě výběrového šetření v populaci ČR.

Datový soubor

Pro účel zodpovězení otázky, kdo jsou a kde pracují čeští pracující důchodci, jsme zvolili sekundární analýzu výběrového šetření „Spotřebitelé a spotřeba ve vyšším věku“, který realizoval Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i., ve spolupráci s agenturou Focus na přelomu listopadu a prosince 2011. Pomocí kvótního výběru bylo v tomto dotazníkovém šetření metodou „paper and pen“ dotázáno celkem 1443 respondentů ve věku 40–98 let. Jak název šetření napovídá, nejednalo se o výzkum práce v důchodu, ale v dotazníku jsou obsaženy otázky, které mohou pracující důchodce identifikovat, a zároveň několik proměnných, které mohou jejich pracovní aktivitu popsat. Ze souboru jsme vybrali všechny respondenty, kteří se označili za důchodce a zároveň kladně odpověděli na otázku, zda v současné době pracují za nějakou odměnu nebo mzdu, a to bez ohledu na to, jestli mají na tuto činnost uzavřenou nějakou smlouvu nebo ne. Tímto postupem jsme získali soubor pracujících důchodců (dále též jako PD) o velikosti 99 respondentů, což představuje 6,9 % původního souboru. Stejně jsme kategorizovali i partnera či partnerku respondenta, pokud se jednalo o stálé partnerství. Vybrané informace jsme tak získali pro dalších 31 případů pracujících důchodců či důchodkyň. Jelikož ovšem nemáme stejný objem infor-

mací o partnerech jako o samotných respondentech, budeme s touto skupinou pracovat v dalším textu odděleně (dále též jako PD-partner/ři). V našem podsouboru pracujících důchodců uvedlo 6 respondentů, že mezi jejich příjem patří invalidní důchod, a můžeme se tudíž domnívat, že se jedná o osoby v důchodu invalidním. Vzhledem k cílům naší práce však nebudeme tuto skupinu invalidních důchodců dále odlišovat. I když se jedná o malý vzorek, usuzujeme, že má relativně dobrou vypovídací hodnotu o základním souboru. Uvážíme-li, že běžná výběrová šetření v populaci pracujících se vzorkem v řádu 0,03 procent, i náš vzorek 99 osob ze 150 tisíc pracujících starobních důchodců, identifikovaných ČSÚ, se drží tohoto úzu. Velikost výběru nás však omezuje v možnosti vícerozměrných analýz. Vedle skupiny pracujících důchodců pro srovnání sledujeme i podskupinu zaměstnanců a OSVČ (48 % z celkového souboru, N = 696), skupinu nepracujících důchodců (40 %, N = 580) a ostatních (5 %, N = 68). Kategorii „ostatní“ tvoří nezaměstnaní, osoby v domácnosti a na rodičovské dovolené.

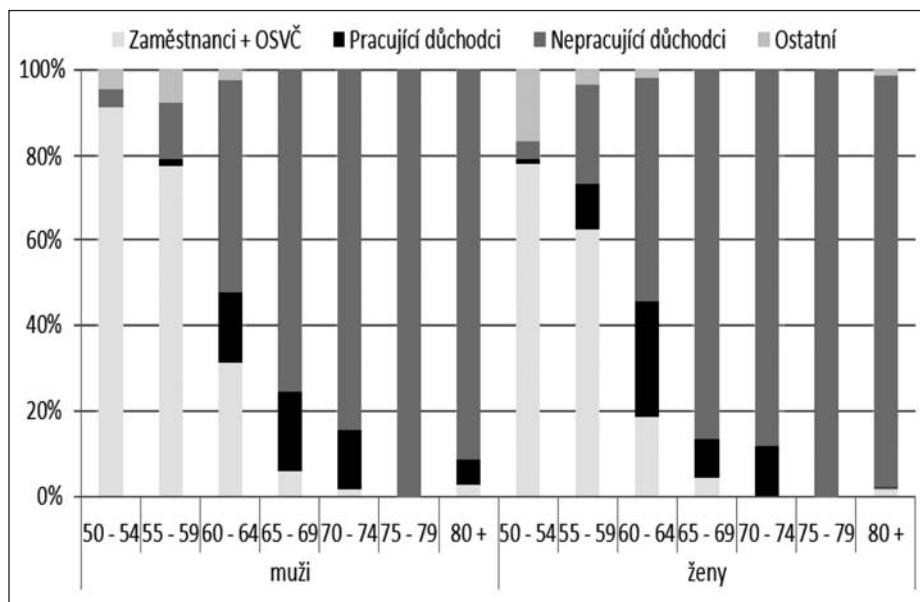
Kdo jsou pracující důchodci

V našem souboru je mezi pracujícími důchodci (PD) 43 % mužů a 56 % žen. Nejvyšší podíl (34 %) žije ve velkých městech nad 100 tisíc obyvatel, druhý nejvyšší podíl (16 %) naopak v nejmenších obcích do dvou tisíc obyvatel. Mezi PD je 26 % osob se základním vzděláním (30 % mužů, 23 % žen), 28 % se středním vzděláním bez maturity a 25 % s maturitou. Vysokoškolsky vzdělaných PD je v našem souboru 20 procent, 28 % mužů a 14 % žen.⁹ Základní sociodemografické znaky se, až na výjimku sídelní struktury, od přehledu získaného ČSÚ liší. V našem výběru je vyšší podíl žen a PD se základním vzděláním, což je pravděpodobně způsobeno specifiky našeho šetření.

Graf č. 1 názorně ukazuje, že období ekonomické aktivity v pozici pracujícího důchodce slouží pro část seniorů jako období tranzice mezi zaměstnaností a důchodovým odpočinkem. Vzhledem k odlišnému nastavení důchodového věku dle pohlaví je přirozené a očekávatelné, že tato doba tranzice začíná pro ženy dříve než pro muže, u obou pohlaví trvá ovšem shodně zhruba do 74 let. V zásadě lze říci, že v druhé půlce sedmého decenia jsou pracující důchodci již spíše výjimkami, a naše šetření je téměř nezachycuje. Oproti starším zjištěním Kuchařové (2002) se přesto jedná o posunutí věkové hranice konce souběhu o celé čtyři roky.

Jelikož disponujeme pouze průřezovými daty, nemůžeme rozhodnout mezi příčinou a následkem, platí však, že PD hodnotí svůj subjektivní zdravotní stav jako lepší než nepracující důchodci. Na desetibodové škále, kde jedna znamená zcela bez zdravotních potíží a deset výrazně a závažně

Graf č. 1: Postavení respondenta/respondentky na trhu práce dle jeho/jejího věku a pohlaví

Zdroj: Výběrové šetření „Spotřebitelé a spotřeba ve vyšším věku“, 2011.

Pozn. Věkové kategorie od 40 do 49 let, ve kterých se PD nevyskytují, jsou pro větší přehlednost z grafu vynechány.

zdravotní potíže, uvádějí PD v průměru hodnotu 4,7 (+/- 2,0), kdežto nepracující důchodci 6,3 (+/- 2,1). PD se tak více přibližují zaměstnancům a OSVČ, kteří v průměru uvedli hodnotu 3,9 (+/- 2,0). I když se nejedná o výrazné rozdíly, ženy-PD udávají lepší zdravotní stav než muži-PD, což může být dáno jejich pozitivnějším hodnocením vlastního zdraví obecně, případně jejich nižším průměrným věkem (62,7 vs. 66,4 let). Ze statistického hlediska je ale vztah mezi subjektivním zdravotním stavem a pozicí na pracovním trhu silnější u mužů. Jak jsme ale již uvedli, data nám bohužel neumožňují rozhodnout, zda principálně v souběhu s důchodem pracují muži a ženy, kteří jsou zdravější, anebo zda jejich pracovní činnost přispívá k jejich lepšímu well being, které se odráží i ve (vnímání) zdravotního stavu.

Podsoubor pracujících důchodců - partnerů respondentů

Jak jsme již předeslali, v rámci dotazníku jsme se také ptali na ekonomický status respondentova partnera/partnerky, jejich vzdělání a současné, resp. minulé zaměstnání a činnost, kterou v něm vykonávají. Mezi partnery našich respondentů, kteří mají status PD, je 18 žen (58 %) a 13 mužů (42 %). Jejich vzdělání je oproti datům ČSÚ více „zkresleno“ ve prospěch středního. Mezi PD-partnery mají 3 % základní vzdělání, 48 % střední bez maturity a 35 % s maturitou, zbývajících 13 % má vzdělání vysokoškolské. Není bez zajímavosti, že existuje, byť statisticky nepřilíh silný, vztah mezi statusem PD respondenta a PD-partnera. Jinými slovy, pokud je respondent sám PD, je zde určitá pravděpodobnost, že to bude i jeho partner/ka.

V jakých oborech se pracující důchodci uplatňují a jaká je charakteristika jejich práce

Nyní přesuneme náš zájem blíže k charakteru práce vykonávané pracujícími důchodci. Tabulka č. 1 ukazuje, že zhruba dvě třetiny z nich vykonávají svoji práci v rámci klasického pracovněprávního vztahu, kdežto u zbývajících třetiny se jedná o „přivýdělek“ bez uzavřené smlouvy. Potvrzuje se tedy, že značná část pracovní činnosti PD má charakter „šedé“, ve smyslu pololegální, ekonomiky (Renoy et al., 2004).¹⁰ Vyšší podíl přivýdělků než u PD je ovšem v kategorii „ostatní“, kam patří osoby nezaměstnané, v domácnosti a na rodičovské dovolené, kde bez smluvního vztahu pracují až čtyři pětiny dotázaných.

Co do odvětví, ve kterém respondent-PD či partner/ka-PD pracuje, máme informace o celkem 93 jedincích. Čtyřicet pět procent z nich pracuje v jednom z následujících tří odvětví: prodavači (20 %), pomocní a nekvalifikovaní pracovníci zaměřeni na prodej a služby (20 %) a pedagogičtí pracovníci (5 %). Další odvětví jsou zastoupena ve výrazně nižších podílech. Přesto alespoň nějakého zástupce má v našem výběru 23 z 27 nabízených odvětvových kategorií (ISCO 88). Čtyři nezastoupená odvětví jsou příslušníci armády; vedoucí a řídicí pracovníci velkých organizací; techničtí pracovníci v oblasti biologie, zdravotnictví a zemědělství pracovníci; a konečně obsluha stacionárních zařízení a montážní dělníci. Absenci zástupců těchto odvětví však spíše přičítáme na vrub charakteru výběrového šetření. Naše výsledky se v tomto závěru shodují s již citovanou studií Euro-

foundu, že důchodce je možné nalézt téměř ve všech ekonomických sektorech, přestože jejich rozdělení co do podílu zastoupení může být kulturně specifické. Například zatímco v Portugalsku a Rumunsku jsou nejčastější pozice v zemědělství, ve Švédsku a Rakousku jsou to častěji pozice v poradenských službách (Living longer ..., 2011).

V rámečcích č. 1 a 2 uvádíme přehled náplně vykonávané pozice PD tak, jak ji respondenti a respondentky uvedli do dotazníků. Pokud se některá z pozic opakovala, v rámečku je uvedena pouze jednou. Získáváme tak vzhled do široké palety zaměstnání, v nichž se PD uplatňují. Zatímco u mužů jsou jednotlivá zaměstnání, popsaná v našem výzkumu, relativně věkově strukturována, snad s výjimkou řidičů a částečně vrátných, u žen-PD se řada zaměstnání prolíná všemi věkovými skupinami. Uklízečka, prodavačka a vychovatelka jsou nejtypičtějšími příklady. Úklid je vykonáván v pohostinství, ale i v kancelářích, a to včetně náročnějších činností, jako je úklid podlah a mytí oken. Prodej je v oblasti oděvů, několikrát se objevuje prodej novin a tabákových výrobků, případně prodej ve večerce. Jako prodavačky své současné zaměstnání označily také PD, které doplňují zboží v supermarketech. Celkem spolehlivě, snad s výjimkou ženy obsluhující jeřáb nebo muže-uklízeče v pohostinství, platí tradičně genderově vychýlené rozlišení mezi zastávanými pracovními pozicemi. Muži jsou zaměstnáni především v technických či silových zaměstnáních, kdežto ženy v terciárním sektoru, ve službách a obchodě. Dalším zajímavým rysem výčtu zaměstnání je skutečnost, že některé z nich spadají do oborů, které stereotypně se seniory nebývají spojovány. Příkladem jsou informační technologie, cizí jazyky, ale i fyzicky náročné práce a komplexní práce. Jako pozitivum lze chápat výskyt pozic, kde existuje předpoklad pro transfer vědomostí a dovedností mezi generacemi. Nejedná se přitom jen o učitele, ale svůj trans-generační potenciál mají i zaměstnání, kde kvalitu výkonu práce zvyšují zkušenosti a „fortel“. Příkladem mohou být lékaři, ale i různá řemesla a specializované činnosti jako práce v automobilovém průmyslu, tkalcovství apod.

Zdá se, že senioři, a to zejména muži, běžně neslevují ze svých standardů při hledání práce, kterou by vykonávali souběžně s důchodem. To dokazuje srovnání jejich zaměstnání, které vykonávali před odchodem do důchodu, s tím současným. Obě tyto informace máme pro 32 mužů. Z nich 26 (81 %) dnes vykonává stejné zaměstnání jako před odchodem do důchodu a pouze 6 (19 %) z nich jej změnilo: z řidiče záchranné služby se stal technik topení, z dělníka prodavač, z ekonomy hlídač, z prodejce ve „vietnamské“ tržnici uklízeč, z recepčního v hotelu drobný chovatel a ze

Tabulka č. 1: Práce v šedé ekonomice dle pozice respondenta na pracovním trhu (v %)

	Práce se smlouvou, případně standardní podnikání	Přivýdělek bez smlouvy	Celkem
Zaměstnanci + OSVČ	98	2	100
Pracující důchodci	72	28	100
Ostatní	20	80	100
Celkem	94 (N = 711)	6 (N = 49)	100

Zdroj: Výběrové šetření „Spotřebitelé a spotřeba ve vyšším věku“ 2011.

Pozn. Respondenti, označivší se jako nepracující důchodci, jsou z analýzy vyřazeni. Povolání respondentů-PD, kteří jej deklarovali jako „přivýdělek bez smlouvy“, jsou v rámečcích 1 a 2 níže označena hvězdičkou.

Rámeček č. 1: Zaměstnání mužů - pracujících důchodců ve skupinách dle jejich věku

Muži 55–64 let: řidič, příp. řidič - dispečer; kuchař; chov a prodej zvířat; vysokoškolský pedagog, pomocný dělník*; prodavač (na stánku); programátor a servis počítačů; školník.

Muži 65–69 let: OSVČ ve stavebnictví a nemovitostech; hlídač; konstruktér (vývoj součástek pro automobilový průmysl); předseda společenství vlastníků bytů; (pomocný)* pracovník a též i podnikatel v zemědělství (údržba zemědělské techniky, řidič a ošetřovatel zvířat); praktický lékař; středoškolský profesor (výuka fyziky a informačních technologií); technik topení; uklízeč v pivnici; vrátný*; zedník*.

Muži 70–74 let: vrátný; hlídač; řidič; jednatel firmy (vedení autosalónu); lékař - chirurg; majitel velkoobchodu; poradenství (technické obory); tesař - zedník* (příprava na střechu, krovy, zednické práce); výkup domovního odpadu.

Partner - pracující důchodce (věk nezjišťován): číšník; hlídač a noční hlídač objektů; strojní zámečnick; učitel; vrátný; zemědělec; nespécifikovaný typ činnosti OSVČ.

Pozn. Symbol * označuje druh povolání, u kterých respondenti deklarovali, že jej vykonávají bez uzavřené pracovní smlouvy, jako „přivýdělek“.

Rámeček č. 2: Zaměstnání pracujících důchodkyň ve skupinách dle jejich věku

Ženy 55–59 let: prodavačka; vychovatelka; účetní; jeřábnice; kuchařka; recepční v salonu krásy; učitelka (český a anglický jazyk); doplňovačka zboží v supermarketu; vrátná; zastupitelka obce; nespécifikovaný typ činnosti OSVČ.

Ženy 60–64 let: majitelka restaurace-penzionu (včetně obsluhy hostů, vaření a úklidu - OSVČ); doplňovačka zboží v supermarketu; kamelotka; laborantka; ošetřovatelka; organizační pracovníce; pokladní; pomocná dělnice (práce u pásu; výroba cukrovinek); prodavačka*; referentka na sociální správě; sociální pracovníce; zastupitelka obce; učitelka v mateřské škole; uklízečka*.

Ženy 65–69 let: prodejce ve starožitnictví (OSVČ); advokátka; dětská lékařka; prodavačka v supermarketu; trafikantka; uklízečka.

Ženy 70–74 let: majitelka obchodu (OSVČ); dělnice v tiskárnách*; obsluha v trafice*; pokladní; prodavačka.

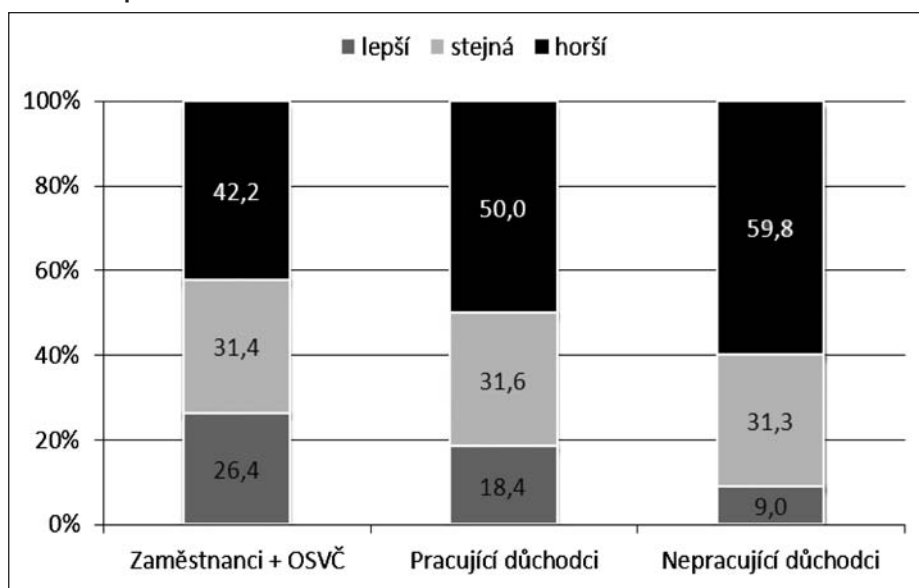
Partnerka - pracující důchodkyně (věk nezjišťován): uklízečka; účetní; prodavačka; šatnářka; dělnice; dojičice krav; kadeřnice; koordinátor nevidomých; odborný referent; podnikatelka; vrátná; zdravotní sestra.

Pozn. Symbol * označuje druh povolání, u kterých respondentky deklarovaly, že jej vykonávají bez uzavřené pracovní smlouvy, jako „přivýdělek“.

zedníka hlídač/vrátný. V případě žen máme obrázek poněkud barvitější. Zde z 56 respondentek, u kterých můžeme dřívější a současné zaměstnání porovnat, změnilo pozici 18 (32 %) žen. Pracující důchodkyně - uklízečky a doplňovačky zboží - se rekrutovaly z úřednic, účetních, kadeřnic a pracovníce v technické kontrole, také jedna bývalá vedoucí školní jídelny nyní doplňuje zboží v supermarketech. Trafikantky původně pracovaly jako zdravotní sestra nebo recepční, z jedné z původních prodavaček je dnes šatnářka. Dělnice v tiskárně před důchodem pracovala taktéž jako dělnice, ovšem v potravinářství, jedna z uklízeček v nemocnici dnes uklízí pravděpodobně méně náročnější prostory v kance-

lářích, pošťačka dnes pracuje jako ošetřovatelka. Zastupitelky obce jsou z malířky a podnikatelky s oděvy. I když v tomto posledním případě pravděpodobně nemůžeme hovořit o „druhé“ kariéře v pravém slova smyslu, o příkladu aktivního stárnutí rozhodně ano. Z tohoto srovnání vyplývá, že takzvaná „přemostující“ zaměstnání (bridge jobs; Ruhm, 1990) jsou v českém kontextu typičtější pro ženy, což by mohlo přispět k vysvětlení jejich relativně delšího zapojení na pracovním trhu. Zároveň ovšem nelze opomenout, že některé z žen, které změnilly typ zaměstnání po odchodu do důchodu, patří k nižším příjmovým skupinám a jsou mezi nimi ženy rozvedené, resp. žijící bez partnera. Tyto charakteristi-

Graf č. 2: Srovnání finanční situace dnes a před pěti lety dle pozice respondenta na pracovním trhu

Zdroj: Výběrové šetření „Spotřebitelé a spotřeba ve vyšším věku“, 2011.

ky bývají častěji spojeny s rizikem sociální exkluze, a tudíž mohou naznačovat silnější potřebu placeného zaměstnání především z finančních důvodů.¹¹ To pak může vést k větší vynucené flexibilitě přijmout i pracovní místo s nižší kvalifikací.

Prínosy statusu „pracujícího důchodce“ pro aktivní stárnutí

Naše šetření nám dále umožňuje podívat se, zdali status pracujícího důchodce představuje nějakou přidanou hodnotu pro kvalitu procesu stárnutí per se. Bohužel, stejně jako v případě zdraví respondenta, ani zde nemůžeme z našich dat rozhodnout směr kauzálního vlivu. Nevíme, zdali budou PD vykazovat některé charakteristiky typické pro aktivní stárnutí, anebo je právě aktivní stárnutí těchto osob motorem pro jejich pracovní aktivitu.

Williamson a Higo (2007) citují výzkum, z kterého vyplývá, že 64 % starších pracovníků v Japonsku pracuje především z ekonomických důvodů. Druhým důležitým důvodem, uvedeným v jejich stati, byť podstatně méně častým, je potřeba sociálního

začlenění (11 %). Pokud by tyto výsledky byly aplikovatelné na české prostředí, mohli bychom předpokládat, že senioři pracují především proto, že je to ekonomická nezbytnost. I když nemáme k dispozici otázku, která by se na důvody prodloužené pracovní aktivity ptala respondentů přímo, můžeme ohodnotit míru jejich ekonomické motivace z kombinace následujících indikátorů. Například jsme se dotazovali, zdali některá významná životní událost významně zasáhla do finanční situace respondenta. Odchod do důchodu byl jako taková významná událost označen 9 % všech dotázaných,¹² častěji pracujícími důchodci (22 %) než důchodci nepracujícími (15 %). PD více než třikrát častěji označili dopad této situace jako pozitivní, resp. že tato událost přinesla určité či výrazné zlepšení jejich finanční situace (13 % vs. 4 % u nepracujících důchodců). Na výzvu, aby srovnali svoji finanční situaci před 5 lety s tou dnešní, uvedlo 51 % všech dotázaných zhoršení, 18 % zlepšení a zbývajících 31 % status quo. Největší měrou si pohoršili nepracující důchodci. Jak dosvědčuje graf č. 2, pracující důchodce jejich příjmy ochránil před

takto výrazným propadem. Tentokrát dvakrát častěji než důchodci nepracující hovoří v případě své finanční situace o zlepšení oproti období před pěti lety.

Z logiky věci vyplývá, že PD v našem výběru uvádějí v průměru i vyšší příjmy než nepracující důchodci. A liší se od nich také v subjektivní míře bohatství. Na desetibodové škále, kde jedna znamená chudý/chudá a deset bohatý/bohatá, uvádějí PD v průměru hodnotu 5,2 (+/- 2,1), kdežto nepracující důchodci jen 4,4 (+/- 1,8). PD tak uvádějí stejné hodnoty jako zaměstnanci. Ekonomický motiv se proto zdá být v jejich případě sice přítomen, ale ne pro většinu dotázaných a ne nijak zásadně. Stejný trend se projevuje i v postojech proměnných. S tvrzením, že „Finanční odměna je tou nejdůležitější věcí při rozhodování o změně zaměstnání“ souhlasí 50 % pracujících, 45 % nepracujících důchodců, ale jen 34 % důchodců pracujících. To potvrzuje, že kromě přivýdělku jsou pro pracující důchodce významné další přidané hodnoty práce, jak na to poukázaly i další výzkumy aktivit ve vyšším věku (Vidovičová, 2005; Petrová Kafková, Rabušic, 2010; Working after..., 2010). Typicky se to projevuje i v jejich představě ideálního důchodu. PD nejčastěji ze všech sledovaných skupin jako svůj ideál vidí „žít v důchodu stejný jako život před důchodem - zaměstnání a řada různých aktivit“ (20 % vs. 13 % u zaměstnanců a 6 % u nepracujících důchodců), a naopak za svůj ideál nejméně často považují „důchod jako čas pohody u televize“ (8 % vs. 13 %, resp. 28 %). To se dále projevuje i v takových „měkkých“ indikátorech, jako je subjektivní věk. Více než sedmdesát procent PD jako svůj subjektivní věk označilo variantu „vyšší střední věk“ a mladší. Mezi nepracujícími důchodci to bylo méně než polovina tohoto podílu (33 %). Obdobně volili PD mezi výroky, které indikují možné strategie vyrovnání se stářím (Vidovičová, 2008: 202–203). Pracující důchodci výrazně častěji než jejich nepracující kolegové či dokonce zaměstnanci volili „napojování“ charakterizované jako souhlas s výrokem „Stáří patří k životu, ale mělo by být podobné jako střední věk, aktivní a plně života“. Druhé dvě sledované strategie - asimilaci, která touží po odstranění nepopulárních atributů stáří, i multikulturalitu, volající po bezvýhradné akceptaci stáří „takového, jaké je“, pracující důchodci vesměs odmítají (viz tabulka číslo 2). Tyto jejich postoje odrážejí, že se jedná o osoby, které touží po tom „nejlepší z obou světů“. To ostatně ilustruje i jejich příklon ve výše uvedených postojích k charakteristikám zaměstnanců spíše než nepracujících důchodců. Vedlejším produktem je pak také jejich pozitivní hodnocení vývoje společnosti, což je indikátor dobře charakterizující obecnou spokojenost se životem. I když podíl stoupenců „předlistopadového režimu“ v ČR stabilně

Tabulka č. 2: Vliv respondentovy pozice na pracovním trhu na jeho vnímání stáří (v %)

	Stáří by nemělo vůbec existovat, a když už přijde, mělo by se maskovat, co nejlépe to jde.	Stáří patří k životu, ale mělo by být podobné jako střední věk, aktivní a plně života.	Stáří by se mělo považovat za dobré, ať je, jaké chce.	Celkem
Zaměstnanci + OSVČ	8,4*	62,5*	29,1*	100
Pracující důchodci	3,0	71,7*	25,3*	100
Nepracující důchodci	5,9	51,1*	43,1*	100
Ostatní	5,9	48,5	45,6	100
Celkem	6,9	57,9	35,2	100

Zdroj: Výběrové šetření „Spotřebitelé a spotřeba ve vyšším věku“, 2011.

Pozn.: * Rozdíly jsou statisticky významné na hladině 0,05.

klešá, a to i ve skupině nad 60 let (Hamp, Vinopal, Šubrt, 2011), mezi nepracujícími důchodci v našem šetření je jich stále 63 %, zatímco mezi PD pouze 46 %. Jinými slovy, 33 % PD považuje současné poměry za lepší než „předlistopadové“, kdežto u nepracujících důchodců to je pouze 19 %. Pracující důchodci tak patří spíše k adaptivním osobnostem schopným výtěžit aktuální příležitosti flexibilního pracovního trhu (cf. Dudová, 2008).

Diskuse a závěry

Na pozadí vybraných výsledků výběrového šetření „Spotřeba a spotřebitelé ve vyšším věku“ jsme upozornili na některé charakteristiky českých pracujících důchodců. Ukázali jsme, že zaměstnanost v souběhu se starobním důchodem je relativně nízká a věkově ohraničená. Její překrytí s neformální ekonomikou je sice vysoké, ale přesto stále nižší, než je tomu u ostatních kategorií oficiálně ekonomicky neaktivních skupin osob v nižším věku. Dále jsme ukázali, že senioři pokrývají široké spektrum vykonávaných zaměstnání ve většině odvětví. Přesto jsou některé činnosti uváděny častěji než jiné, typicky se jedná o zaměstnání hlídačů/vrátných, uklízeček, úřednic, prodavaček, učitelů a lékařů. Že se jedná především o terciární sektor, samozřejmě nepřekvapuje. I přes omezenou dostupnost dat jsme byli také schopni ukázat, že ekonomická (finanční) motivace je v případě českých pracujících důchodců pouze relativně malým dílem mozaiky jejich motivace pro prodlouženou pracovní kariéru. Bohužel naše sekundární analýza neumožňuje se motivacemi zabývat hlouběji a navrhuje proto toto téma pro budoucí výzkum. Naše výsledky spíše naznačují, že se jedná o osoby proaktivně zaměřené, které pravděpodobně staví vysoko samu hodnotu práce a její průvodní znaky, jako je strukturace dne, sociální kontakty, pocit smyslu, který aktivita přináší, apod.

I přes naše tvrzení, že velkou roli v pracovní aktivitě seniorů hrají především postojové charakteristiky, nelze přehlédnout, že rozdělení pracujících důchodců není ve společnosti zcela nahodilé. Například skutečnost, že pracující důchodci nachází uplatnění především v nejmenších a zároveň největších sídlech, odráží pravděpodobně dvě skupiny příležitostí k zaměstnání (např. v zemědělství a ve službách). Je tedy otázkou, zdali senioři v menších městech nejsou nějakým způsobem strukturálně omezení nedostatkem příležitostí k uplatnění v ekonomické aktivitě a tedy specifickou formou prostorového vyloučení. Obdobně nastavení důchodového systému a malá flexibilita pracovního trhu, resp. nedostatek kratších úvazků (Dombrovský, 2012), nahrává faktu, že jsou mezi pracujícími důchodci častěji

ženy, osoby mladší a zdatnější. Přitom různé strategie, zejména ty aplikované již před samotným odchodem do důchodu, jako je například tzv. age management (Cibálníková et al., 2011), by s největší pravděpodobností pomohly vytvořit předpoklady pro prodloužení pracovní kariéry i oněm dosud na pracovním trhu podprezentovaným seniorským skupinám. Pracující důchodci jsou exemplárním příkladem státem podporované zaměstnanosti starších osob, kterým jistota důchodového příjmu dává možnost pokračovat v zaměstnání dle jejich volby, ale i na méně přitažlivých a přitom potřebných místech. Tento přehled podporuje argumentaci, že senioři zastávají obvykle jiné pozice, než jsou atraktivní nebo vhodné pro mladé nezaměstnané, a že tvrzení o nedostatečné mezigenerační solidaritě seniorů v tomto kontextu je spíše mýtem.

Cílem tohoto textu bylo přispět několika poznámkami k otevření debaty o specifickém problému pracujících důchodců. Má-li důchodce zároveň status zaměstnance, nevznikají mu vždy stejná práva a povinnosti jako zaměstnanci nepobírajícímu důchodovou dávku. Jeho zaměstnanecský status mu například nedává právo na podporu v nezaměstnanosti (Suchomelová, Vidovičová, 2005), často je vyjmut z kolektivního vyjednávání apod., ale ani (zatím) nemá povinnost danit všechny příjmy, jeho peníze představuje „bezpečnostní airbag“, který ho činí z mnoha pohledů pro zaměstnavatele flexibilnějším. Zároveň, ať již je důvodem jejich volby cokoliv, se ale jedná o zaměstnance, kteří jsou pro svoji práci silně motivováni. Současná definice starobního důchodu jako „dávky nahrazující příjem, který již nemůže být zvýšen vzhledem k fyzické nedostatečnosti příjemce“ se nám zdá až příliš evokovat dojem, že peníze je dávka „pro pracovní neschopnost“. Tato filozofie však přispívá k ambivalentnosti statusu pracujících důchodců. A to se jeví do jisté míry v rozporu s obecným požadavkem prodloužení pracovní aktivity do vyššího věku a aktivního stárnutí. Pokud se zdá být nemožné v majoritní populaci docílit přesvědčení, že „dokud se mohu uživit vlastními silami, důchod nepotřebuji“, a prodloužit tak pracovní aktivitu do vyššího věku v pravém slova smyslu, bylo by snad možné usilovat alespoň o osvojení motto: „mám důchod, abych již nemusel(a) pracovat tak intenzivně“. Mnozí se volání ze strany starších, ale i teprve stárnoucích pracovníků, po flexibilních formách práce, částečných úvazcích, možnostech přerušované kariéry s obdobími na zotavenou a další vzdělávání je takovým pionýrským počinem.

1 Detailně o podmínkách souběhu a jejich vývoji za posledních 5 let pojednává aktuální studie Nekoňové (2012). K problematice OSVČ v ČR i mezinárodním srovnání viz blíže Průša et al. (2009).

- 2 <http://www.blesk.cz/clanek/radce-prace/131557/nezamestnanost-berou-duchodci-praci-mladym.html> (8.10.2010)
- 3 <http://www.blesk.cz/clanek/radce-prace/131610/generacni-bitva-o-praci-mladi-versus-duchodci.html> (10.2.2010)
- 4 Příklady je možné nalézt např. zde: <http://www.blesk.cz/diskuse/55791/1> nebo zde <http://www.parlamentnilisty.cz/rss/zpravy/Babicko-nepracuj-Kalousek-snizi-prijmy-pracujicich-duchodcu-225879/diskuse>
- 5 Původní aktualitu webu České správy sociálního zabezpečení ze dne 22.9.2010 převzal například <http://www.hrexpert.cz/pracovni-pravo/aktuality/pracujici-duchodci-jsou-vzdy-ve-vyhode.html> (23.9.2010), a řada dalších.
- 6 <http://www.novinky.cz/ekonomika/263237-cesti-seniori-jsou-pasivni-na-aktivni-starnuti-nemaji-penize.html> (29.3.2012)
- 7 <http://domaci.eurozpravy.cz/duchody/45715-duchodci-nepracujite-kalousek-snizi-prijmy-pracujicich-penzistu/>; <http://www.parlamentnilisty.cz/rss/zpravy/Babicko-nepracuj-Kalousek-snizi-prijmy-pracujicich-duchodcu-225879> (14.3.2012); <http://ekonomika.moneymag.cz/1295-dedecku-nepracuj-kalousek-snizi-prijmy-pracujicich-penzistu> (16.3.2012)
- 8 <http://www.novinky.cz/domaci/257921-penziste-s-vysokym-prijmem-musi-zdanit-i-duchod.html?ref=zpravy-dne> (2.2.2012)
- 9 Výběrové šetření „Starší spotřebitelé“ bylo záměrně nadhodnoceno o 100 respondentů co do podílu respondentů s vysokoškolským vzděláním. Tento doplněk se rozpadl do krajů reprezentativně dle podílu krajské populace ČR v daném věkovém rozmezí. Ve studii publikované ČSÚ bylo z celkového počtu pracujících starobních důchodců 7 % se základním vzděláním, 29 % se středním bez maturity, 37 % s maturitou a 27 % vysokoškoláků (Důchodci..., 2011).
- 10 V zahraniční literatuře je pojem „šedé ekonomiky“ („gray/grey economics“) vyhrazen pro ekonomiku spojenou se stárnutím populace. Polegální ekonomika, zahrnující zaměstnávání a obchodování bez možnosti jej postihnout v oficiálních statistikách a bez možnosti jej zdanit, bývá označována jako „underground“, „shadow“ nebo „informal“.
- 11 Osoby s nižšími příjmy jsou ovšem částečně zvýhodněny lepším náhradovým poměrem důchodu ke mzdě a nedochází u nich tak velkému propadu v životní úrovni po odchodu do starobního důchodu. V této logice lze naopak předpokládat, že materiální motivace ke zvýšení příjmu v důchodu může být častější u osob s vyššími předdůchodovými příjmy, jsou-li zároveň zvyklí na vyšší životní standard.
- 12 Nejčastěji byla uváděna událost nemoci a úmrtí blízké osoby (obě více než 15 %).

Literatura:

- Bočková, L. - Hastrmanová, Š. - Havrdová, E. *50+ Aktivně: Fakta, inspirace a rady do druhé poloviny života*. Praha: Respekt Institut, 2011. ISBN 978-80-904153-2-4
- Cibálníková, L. et al. *Age Management: komparativní analýza podmínek a přístupů využívaných v České republice a ve Finsku*. Praha: AVID ČR, 2011. ISBN 978-80-904531-2-8
- Daskalova, N. *Older workers' attitudes towards work after retirement*. [Online]. Eurofound. [http://www.eurofound.europa.eu/ewco/2007/09/BG07090191.htm]. 2007.
- Dombrovský, T. *Nízká diverzita trhu je hrozbou pro seniory*. Konference příspěvek přednesený 7. 3. 2012 v rámci konference „Kdo s koho? Střet generací na pracovním trhu“. Praha: Informační kancelář Evropského parlamentu v ČR.
- Dudová, R. (eds.) *Nové šance a rizika: Flexibilita práce, marginalizace a soukromý život u vybraných povolání a sociálních skupin*. Praha: SOÚ, 2008.
- Důchodci a jejich aktivita na trhu práce*. (on-line). Český statistický úřad. (cit. 2012-02-10). Dostupné z: <http://www.czso.cz/csu/csu.nsf/ainformace/77D200489915>.

Hampl, S. - Vinopal, J. - Šubrt, J. Reflexe novodobých českých dějin, sametové revoluce a současného vývoje v názorech veřejnosti. *Naše společnost*, 2011, 9(1): 19-30.

Holý, D. *Senioři v ČR*. Příspěvek přednesený v rámci konference Evropského roku aktivního stárnutí a mezigenerační solidarity 2012 v ČR. Praha, Černínský palác, 1. 3. 2012.

Kotíková, J. - Remr, J. et al. *Podpora zaměstnávání starších osob. Souhrnná studie*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2007. ISBN 978-80-7416-001-1

Kuchařová, V. *Život ve stáří*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, SOCIOKLUB, 2002.

Kyzlinková, R. - Kotrusová, M. Zaměstnanost starších osob na částečný úvazek: role zdravotního stavu. *Fórum sociální politiky*, 2011, 3(4): 7 - 13.

Living longer, working better - Work after retirement. (online) Eurofound. Dostupné z: <http://www.eurofound.europa.eu/pubdocs/2011/663/en/1/EF11663EN.pdf>. 2011.

Maestas, N. *Back to work: expectations and realizations of work after retirement*. [online]. RAND Working papers, 2007. (cit 2012-23-3) Dostupné z: http://www.rand.org/pubs/working_papers/2007/RAND_WP196-2.pdf

Nekolová, M. *Income from the work after retirement. Country Report the Czech Republic*. Dublin: Eurofound, 2012.

Petrová Kafková, M. - Rabušic, L. Význam práce v životě českých a slovenských starších pracovníků.

Sociológia - Slovak Sociological Review, 2010, vol. 42, no. 4, s. 316-338. Bratislava, Slovenská akademie vied, Slovensko. ISSN 0049-1225,

Průša, L. et al. *The Socio-economic Status of Self-employed Persons in Czech Society*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i., 2009. ISBN 978-80-7416-035-6.

Raymo, J. et al. Later-Life Employment Preferences and the Outcomes: The Role of Midlife Work Experience. *Research on Aging*, 2010, 32 (4): 419 - 466.

Renoy, P. et al. *Undeclared Work in an Enlarged Union*. (on-line). European Commission. 2004. (cit. 2012-02-10). Dostupné z: ec.europa.eu/social/BlockServlet?docId=2652&langId=en.

Ruhm, C. Bridge jobs and Partial Retirement. *Journal of Labor Economics*, 1990, 8(4): 482 - 501.

Suchomelová, M. - Vidovičová, L. *Služby zaměstnanosti pro klienty-starobní důchodce v zemích EU a vybrané problémy v kontextu ČR*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2005.

Šandera, J. et al. *Problém předčasného odchodu do starobního důchodu a pracovní aktivity v důchodovém věku s ohledem na očekávaný vývoj důchodového systému a vývoj zaměstnanosti*. Praha: STEM, VÚPSV, 2000.

Šlapák, M. et al. *Finanční příprava na život v důchodu: informovanost, postoje a hodnoty*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i., 2010.

Vidovičová, L. Institut starobního důchodu jako (de-) motivační faktor na trhu práce. In Winkler J. et al. *Nová sociální rizika na českém trhu práce. Problémy a politická agenda* (v tisku). Brno: Barrister&Principal, 2012.

Vidovičová, L. *Stárnutí, věk a diskriminace - nové souvislosti*. Brno: IIPS MU, 2008. ISBN: 978-80-210-4627-6.

Vidovičová, L. To be active or not to be active, that is the question: The preference model of activity in advanced age. *Ageing International*, 2005, 30 (4), 343 - 362.

Vidovičová, L. - Sedláková, R. *Mediální analýza obrazu seniorů*. 2005. (online) www.spvg.cz.

Vlach, J. *Šetření výdělků starších zaměstnanců*. Praha: VÚPSV, 2006. ISBN 80-87007-39-5

Walker, A. - Maltby, T. Active ageing: A strategic policy solution to demographic ageing in the European Union. *International Journal of Social Welfare*, 2012, doi: 10.1111/j.1468-2397.2012.00871.x

Williamson, J. - Higo, M. *Older workers: Lessons from Japan*. [on-line]. Center for Retirement Research at Boston College, 2007. [Cit. 2012-03-23]. Dostupné z: <http://www.globalaging.org/elder-rights/world/2007/olderworkjapan.pdf>.

Working after retirement: The Gap Between Expectation and reality. 2010. [online]. PewResearchCenter. [cit. 2012-28-3]. Dostupné z: <http://pewsocialtrends.org/files/2010/10/Retirement.pdf>.

Zaměstnanost osob v předdůchodovém a důchodovém věku. 2010. <http://www.czso.cz/csu/icsu.nsf/informace/ckta28062010.doc>.

Autorka působí ve Výzkumném ústavu práce a sociálních věcí a problematice stárnutí a stáří se věnuje průběžně.

Žádné oživení na trhu práce, varuje ILO

Podle zprávy ILO „World of Work Report 2012: Better Jobs for a Better Economy“ je z globálního hlediska současná situace v oblasti zaměstnanosti alarmující a nevykazuje známky oživení v nejbližší době, přestože v některých oblastech došlo k ekonomickému růstu.

V porovnání se situací před krizí stále chybí zhruba 50 milionů pracovních míst a zdá se, že v této oblasti nastává nová a problematičtější fáze krize.

Důvodem je zprvve to, že se prioritou řady vlád, zejména v zemích s rozvinutou ekonomikou, stala kombinace fiskální odpovědnosti a tvrdých reforem trhu práce. Podle autorů zprávy mají tato opatření devastující účinek na trh práce obecně a na vytváření pracovních míst zvláště. Přitom se jim fiskální deficit většinou nepodařilo snížit.

Naopak země, které zvolily makroekonomickou politiku zaměřenou na tvorbu pracovních míst, dosáhly lepších ekonomických a sociálních výsledků, staly se také konkurenceschopnějšími a prošly krizí lépe než země, které se vydaly cestou úspor.

Zadruhé, v zemích s rozvinutou ekonomikou jsou osoby hledající práci demoralizované a ztrácejí kvalifikaci, což ovlivňuje jejich naději na nalezení nové práce. Kromě toho mají malé podniky omezený přístup k úvěrům, což omezuje investice a brání zvyšování zaměstnanosti. V těchto zemích, zvláště v Evropě, se neočekává růst pracovních příležitostí před koncem roku 2016, pokud nedojde k výrazné změně směřování politiky.

Zatřetí, v zemích s rozvinutou ekonomikou přibývá nekvalitních pracovních míst. Z 50 zemí, za něž jsou k dispozici informace, v 26 přibývají nestandardní formy zaměstnávání.

Existují však i země, jimž se podařilo vytvářet pracovní místa a současně zlepšovat jejich kvalitu. Například v Brazílii, Indonésii a Uruguayi stoupla míra zaměstnanosti a snížil se podíl neformálního zaměstnávání, což se podařilo hlavně dobře navrženou sociální politikou a politikou zaměstnanosti.

Začtvrté, na mnoha místech světa se zhoršilo sociální klima a propukají sociální nepokoje, jejichž riziko narostlo zejména v Subsaharské Africe a v oblasti Středního východu a Severní Afriky.

Podle zprávy fiskální úspory v kombinaci s deregulací trhu práce v krátkodobém horizontu nepodporí zaměstnanost. Obecně neexistuje přímá spojitost mezi reformami trhu práce a vyšší mírou zaměstnanosti. A co víc, některé poslední reformy, zvláště

v Evropě, snížily stabilitu zaměstnanosti, zvýšily nerovnosti, aniž by přispěly k vytváření pracovních příležitostí.

Podle autorů zprávy by však správná kombinace politiky podporující vytváření pracovních míst, daňové politiky a zvýšení veřejných investic a sociálních dávek mohla v příštím roce v rozvinutých ekonomikách přinést zhruba 2 miliony pracovních příležitostí.

K hlavním zjištěním patří tyto skutečnosti:

- Míra zaměstnanosti se od roku 2007 zvýšila pouze v 6 z 36 rozvinutých ekonomik (Rakousko, SRN, Izrael, Lucembursko, Malta a Polsko);
- Míra nezaměstnanosti mladých lidí se zvýšila v 80 % rozvinutých ekonomik a ve dvou třetinách rozvojových zemí;
- Míra chudoby se zvýšila v polovině rozvinutých ekonomik a v jedné třetině rozvojových zemí, zatímco nerovnost stoupla v polovině rozvinutých a jedné čtvrtině rozvojových zemí;
- V průměru bylo 40 % nezaměstnaných v rozvinutých zemích bez práce déle než rok, v rozvíjejících se ekonomikách dochází k poklesu jak dlouhodobé nezaměstnanosti, tak míry neaktivity;
- Nedobrovolná práce na částečný úvazek se zvýšila ve dvou třetinách rozvinutých ekonomik, ve více než polovině z nich také vzrostlo zaměstnávání na dobu určitou;
- Ve dvou třetinách vznikajících a rozvíjejících se ekonomik dosahuje neformální zaměstnanost více než 40 %;
- V období let 2000–2009 poklesl v 26 ze 40 zemí, za něž jsou k dispozici údaje, podíl pracovníků krytých kolektivními smlouvami;
- Během krize došlo k redukcí sociálních dávek v 65 zemích s rozvinutou ekonomikou, zatímco stejnou politiku přijalo jen 28 procent zemí ze skupiny vznikajících a rozvíjejících se zemí;
- Z hlediska HDP v roce 2010 byly z 19,8 procent globální investice o 3,1 procentního bodu nižší než historický průměr, s předpokládaným dalším poklesem v rozvinutých zemích. Ve všech oblastech byly během krize disproporčně postiženy investice v malých firmách.

Zdroj: ILO

Projekty zaměstnanosti spolufinancované prostřednictvím ESF - posilování současné i perspektivní zaměstnatelnosti znevýhodněných osob?

Helena Schaumannová

Realizace sociálněpolitických intervencí v ČR probíhá v posledním desetiletí s významným příspěvkem prostředků Strukturálních fondů Evropské unie. V oblasti politiky zaměstnanosti se jedná především o využívání prostředků Evropského sociálního fondu k implementaci opatření (projektů), která mají za cíl mj. posílení zaměstnatelnosti osob znevýhodněných na trhu práce. Právě tyto skupiny jsou na současných dynamických, globalizovaných trzích práce čím dál početnější, což lze přičíst jednak strukturálním, ekonomickým a sociálním podmínkám, ale zpravila také nižší míře zaměstnatelnosti těchto osob. Vzhledem k tlaku na efektivní využívání veřejných prostředků se domníváme, že je žádoucí empiricky zjišťovat, zda projekty zaměstnanosti přispívají k posílení zaměstnatelnosti znevýhodněných osob, a to mj. také s ohledem na časové horizonty těchto dopadů, tj. zda jsou efekty jen krátkodobé, střednědobé, nebo zda je v rámci projektů vytvářena také perspektiva dlouhodobých efektů. Na tato zjištění budeme aspirovat v připravované evaluaci dvou vybraných projektů zaměstnanosti realizovaných na vybraném lokálním trhu práce v průběhu let 2009–2012. S vědomím složitě multidimenzionality pojmu „zaměstnatelnost“ představujeme v textu jeho konceptualizaci a uvádíme ji do souvislosti s teoretickým rámcem současných trendů trhů práce, kontextem změn v oblasti řízení sociální politiky a institucionálním zázemím projektů ESF. Prezentované informace nejsou vyčerpávající, nicméně představují východiska pro zaměření naší evaluace. Ve druhé části textu představujeme základní nastavení evaluace a klademe výzkumné otázky, které budou následně v rámci evaluace zodpovězeny.

Úvod

Za nejvýznamnější intervenci do oblasti rozvoje lidských zdrojů v ČR v posledním desetiletí lze bezesporu považovat opatření spolufinancovaná s využitím finančních prostředků Strukturálních fondů¹ EU (SF), zejména Evropského sociálního fondu (ESF). V oblasti politiky zaměstnanosti mají tato opatření preventivně působit proti nezaměstnanosti, zlepšit přístup k zaměstnání a zvýšit zaměstnatelnost zejména osob ohrožených na trhu práce prostřednictvím efektivního a cíleného využití příslušných nástrojů. V širším kontextu mají tyto intervence přispět ke společenské kohezi a jsou nástrojem inkluzivních politik. S ohledem na skutečnost, že v současnosti se implementace těchto opatření ocitá na významném předělu - k závěru se blíží programovací období let 2007–2013 a jsou zahájeny práce na koncipování opatření pro příští období - považujeme za významné pro teoretické i praktické využití zabývat se jejich efekty, dopady.

S přihlédnutím k celkovému rozsahu zmiňovaných opatření se jako velmi ambiciózní počíná jeví jejich komplexní evaluace za celé programovací období. Proto se v případě naší evaluace přikláníme k zhodnocení efektů projektů zaměstnanosti realizovaných na vybraném lokálním trhu práce.

V intencích stanovených cílů ESF, resp. Operačního programu Lidské zdroje a zaměstnanost (OPLZZ), v jehož rámci byly vybrané projekty realizovány, a cílů samotných projektů se hlavním předmětem naše-

ho hodnocení stává otázka posílení zaměstnatelnosti účastníků z tzv. znevýhodněných skupin na trhu práce prostřednictvím jejich účasti v hodnocených projektech. Posílení zaměstnatelnosti těchto osob nahlížíme jednak optikou „krátkodobého a střednědobého“ efektu, tj. získání a udržení zaměstnání v určitém časovém horizontu s ohledem na kvalitu zaměstnání, ale rovněž se snažíme zachytit, zda jsou v rámci projektů vytvářeny předpoklady pro dlouhodobý dopad těchto intervencí, tj. zda je posilována schopnost účastníků vytvářet si svou kariérovou identitu, řídit své pracovní kariéry, tj. zaujímat efektivní strategie na trhu práce prostřednictvím dalších dimenzí zaměstnatelnosti (zejména osobní adaptability a flexibility).

Z hlediska praktického využití této evaluace vycházíme ze současné reality napjatých veřejných rozpočtů nejen v ČR, ale také v rámci celé EU, kdy je možné předpokládat zájem o využití zkušeností s implementací projektů a zejména s efekty těchto opatření.

Proměny práce na globalizovaných trzích práce

Práce je v postmoderní společnosti stále ústředním rysem každodenního života jednotlivce a hlavním zdrojem jeho finanční nezávislosti, sociálního statusu, prestiže, identity a sociální participace. Jak upozorňuje (Beck, 2000:5-6), práce, resp. zaměstnanost, nemá jen individuální, ale také celospolečenský rozměr: „Práce se stala tak všemohoucí, že opravdu není žádný

další koncept, který by jí mohl konkurovat. Jestliže práce jednou vyčlenila lidi ze společnosti, dnes se stala základní hodnotou a způsobem integrace v moderní společnosti...“ (překlad autorky). Pracovní neaparticipace na trhu práce (zejména dlouhodobá) přispívá k ohrožení sociálních práv jedince (vzhledem k nastavení systémů sociální ochrany) a ohrožuje vnitřní stabilitu a kohezi společnosti... (Hammer, 2003).

Současné pracovní trhy se však vyznačují velkou dynamikou v důsledku globalizace, technologického pokroku a změn v charakteru a kvalitativním pojetí práce. Tyto změny mají celou řadu příčin, souvislostí a důsledků. Z těch nejdůležitějších považujeme za účelné jmenovat zánik „tradičních“ pracovních míst, vývoj struktury pracovních míst od manuálních profesí k profesím „vědomostním“ či znalostním“, dochází k tzv. fragmentizaci kariér, která zasahuje čím dál větší část pracovní síly (Beck, 2000). Projevuje se stále větší potřeba přechodů, „tranzic“, mezi pracovními místy a pozicemi, koncept celoživotního zaměstnání u jednoho zaměstnavatele v minulosti nahlížený optikou „zásluhového“ principu je nyní „přetavován“ spíše do polohy nedostatečné flexibility daného pracovníka... Na trzích práce dochází ke zvýšeným nejistotám pracovních míst obecně, a to jak v důsledku globalizace ekonomik, tak také se vzrůstajícím problémem tzv. nových sociálních rizik (např. Beck, 2000; Taylor-Gooby, 2005), která jsou mj. spojena také se selháváním trhů práce.

Stále větší část populace postihuje riziko nezaměstnanosti, přičemž výrazně ohro-

žuje tzv. znevýhodněné² skupiny na trhu práce, jejichž znevýhodnění se dále prohlubuje. K tomu mj. přispívá také výrazná dualizace a individualizace trhu práce a zvyšování počtu tzv. „precarious“ pozic³ v důsledku globalizačních vlivů. Existence těchto nejistot přispívá ke stupňující se marginalizaci a vyloučení některých skupin osob z pracovního trhu, které zejména v případě dlouhodobé nezaměstnanosti často vyúsťuje v celkové sociální vyloučení.

V kontextu současných trhů práce dochází také k posunu „tradičního“ konceptu segmentace trhu práce pocházejícího z počátku 70. let, neboť se projevuje také řada nestabilit v pracovních pozicích i na primárním trhu práce a zvyšuje se tak heterogenita skupin osob, které můžeme označit jako „outsidery“. Ani lidé s vysokou kvalifikací již nejsou automaticky chráněni proti posunu do „horších“ pracovních pozic. Často právě v sektorech s vysokým podílem kvalifikované pracovní síly jsou patrné tendence k zavádění nestandardních pracovních vztahů.

S postupující individualizací rizik a související sociální fragmentací někteří autoři (např. Berger-Schmitt, 2002a in Sedláčková, Šafr, 2008) spojují ohrožení sociální koheze společnosti, neudržitelnost stávajícího systému financování sociálního zabezpečení a růst nerovností.⁴ Posilování flexibility pracovní síly a pracovního trhu je vnímáno jako klíčový předpoklad sociálního začlenění.

Uvedené změny vytvářejí tlak na zaměstnatelnost pracovní síly, na její flexibilitu, její schopnost přizpůsobit se změnám trhu práce. Někteří autoři v této souvislosti hovoří o vytváření nové kultury způsobilosti získat zaměstnání (např. Brožová, 2003) a zdůrazňují, že práce bude od člověka žádat víc, než bylo dosud obvyklé, a to ve smyslu schopnosti nést určitou míru rizika a odpovědnosti za svůj kariéerní postup, za „celoživotní pohyb v širším ekonomickém prostoru“ (Brožová, 2003). Poukazují také na to, že „Změny můžeme chápat zároveň jako nové výzvy a nové možnosti k využití“ (Brožová, 2003). Jak uvádí Hyatt (1995), nastává nutnost podporovat jednotlivce tak, aby byli flexibilní a stali se „iniciátory vlastních pracovních kariér“. Také Hall (1996) zdůrazňuje význam řízení kariéry samotným pracovníkem, nikoliv jen potřebami stávajícího zaměstnavatele.

Dynamické změny na trzích práce se nevyhnuly po převratu roku 1989 ani ČR a intenzivně se začaly projevovat v souvislosti se vstupem ČR do EU.

Zaměstnatelnost považujeme za základní teoretický koncept pro naši evaluaci, proto v další části textu představujeme jeho teoretické uchopení v podobě, kterou využíváme pro naše zkoumání. Současně zaměstnatelnost reflektujeme ve vazbě na situaci skupin znevýhodněných na trhu práce.

Zaměstnatelnost - stěžejní koncept globalizovaných trhů práce

Zaměstnatelnost jako multidimenzionální koncept

Snaha o definování obsahu zaměstnatelnosti prošla několika vývojovými fázemi, které s ohledem na rozsah textu podrobněji nerozpracováváme. Za stěžejní pro naši evaluaci považujeme teoretické uchopení zaměstnatelnosti z období 90. let 20. stol. V tomto období v návaznosti na postupující dynamiku procesů na pracovních trzích vzrůstá zájem jak sociálních vědců, tak i ekonomů o konceptualizaci a následné teoretické i empirické využití institutu zaměstnatelnosti - měření jejího objemu, efektů atd. Zaměstnatelnost začíná být nahlížena optikou multidimenzionálního konceptu a schopnost získat zaměstnání se váže jak k osobnostním charakteristikám jedince, tak také k podmínkám trhu práce, strategiím zaměstnavatelů, možnostem a přijímaným opatřením veřejných politik, přičemž tyto podmínky jsou vzájemně provázány. Jak upozorňuje např. Gazier (1999, 2001), pro tyto interakce na pracovním trhu je významná také úroveň a podoba činnosti všech aktérů a institucí ovlivňujících fungování pracovního trhu.

Jednotlivé dimenze zaměstnatelnosti, které dále v textu charakterizujeme, spolu s podmínkami na konkrétním trhu práce (strukturálními, ekonomickými, sociálními, institucionálními) vytvářejí celkovou zaměstnatelnost jedinců. Nízká míra zaměstnatelnosti je označována za příčinu marginalizace a vyloučení některých skupin z trhu práce (Horáková, 2011).

Mezi odborníky sice nepanuje jednoznačná shoda nad významem jednotlivých faktorů individuální a kolektivní odpovědnosti vedoucích k zaměstnatelnosti, stále častěji je však zdůrazňován význam dimenze osobní adaptability a flexibility, tj. schopnosti a ochoty jedince přizpůsobovat se podmínkám trhu práce. Významnými atributy osobní adaptability jsou sklon k učení, pracovní a životní optimismus, otevřenost vůči novým podnětům a aktivitám, sebevědomí, sebekontrola (Fugate, Kinicki a Ashforth, 2004). Flexibilitu vnímáme především jako následné zhodnocení investic, které každý jednotlivec vkládá do své profesní přípravy - vyšší cenu za svoji práci může očekávat teprve tehdy, když sám investuje do jejího osvojení, např. Hyatt (1995).

Osobní adaptabilitu a flexibilitu uplatňuje jedinec v rámci své kariérové identity, která představuje další dimenzi zaměstnatelnosti. Dimenze kariérové identity tedy zahrnuje představy vlastního pracovního rozvoje daného jedince, tj. jeho profesní přání a aspirace. Adekvátní nastavení vlastní kariérové identity (s ohledem na vrozené i získané možnosti a schopnosti

jedince, podmínky trhu práce atd.) považujeme v kontextu současných trhů práce za velmi významné, neboť umožňuje jedinci prostřednictvím osobní adaptability a flexibility uplatnit efektivní strategie na trhu práce k řízení individuální profesní dráhy. V této souvislosti vyvstává otázka, zda je potřeba rozvíjení této dimenze zaměstnatelnosti akcentována službami zaměstnanosti při práci se znevýhodněnými skupinami.

Osobní adaptabilita a flexibilita a kariérová identita jsou propojeny také s dalšími dimenzemi zaměstnatelnosti, a to lidským a sociálním kapitálem. Přes kritiku teorie lidského kapitálu, která tuto dimenzi jednoznačně spojovala se vzděláním jedince, mezi autory stále panuje obecná shoda v tom, že dosažené vzdělání (jeho úroveň, charakter) je pro úroveň lidského kapitálu daného jedince klíčové.⁵ Za nezbytné atributy tohoto kapitálu jsou však považovány také pracovní a životní zkušenost jedince (Fugate, Kinicki a Ashforth, 2004), schopnosti, návyky, motivace. Navíc úroveň lidského kapitálu do značné míry naznačuje adaptabilitu jedince, kdy za klíčový moment adaptability pak považují Fugate, Kinicki a Ashforth (2004) sklon k trvalému vzdělávání, neboť spolu s ním dochází k vytváření dlouhodobých strategií. Jak podotýká Brožová (2003:37) „Vzdělaný člověk ochotný využívat disponibilní příležitosti k nabytí nových potřebných znalostí snadněji získá určitou autonomii: nezávislost na jednom konkrétním pracovním místě, na jedné konkrétní profesi. Může změnit své pracovní zařazení. Starou jistotu práce (job security) nahrazuje jistota potenciálně akceptovatelné nabídky pracovních příležitostí (employment security). Pojetí této nové jistoty je širší a znamená trvalé zapojení člověka do prostředí práce. Jeho statickou pozici v něm střídá cílený pohyb. ... Kompetentní adaptabilita a mobilita napomůže člověku vybudovat sociální a psychickou odolnost vůči otřesům na pracovních trzích...“.

Lidský kapitál se prolíná se sociálním kapitálem jedince, který představují rodinné, příbuzenské, příp. přátelské sítě (spolu s ekonomickým a kulturním zázemím) a informace. Jak upozorňuje Becker (1997), může mít významný vliv na to, jak jedinec využije „devizy“ získané v průběhu rozvoje svého lidského kapitálu. Stejně tak i další autoři, např. Iyer, Kitson, Toh, 2005 in Stachová, Bernard, Čermák (2009), reflektují jeho úlohu: „Stejně jako jiné formy kapitálu je sociální kapitál produktivní, umožňuje dosahování určitých cílů, které by bez něj dosažitelné nebyly ... lidský kapitál se díky němu stává efektivnější“. Odborná literatura obsahuje dvě hlavní pojetí sociálního kapitálu, kdy první pojetí akcentuje individuální rovinu sociálního kapitálu (např. Bourdieu, Coleman) a druhý přístup zdůrazňuje kolektivní dimenzi

sociálního kapitálu (např. Putnam).⁶ Pro účely tohoto textu však reflektujeme pouze individuální rovinu sociálního kapitálu, kterou představuje sociální struktura (sítě) a výbava sítí nacházejících se v těchto sociálních sítích. Individuální sociální kapitál napomáhá jednání aktéra v rámci jeho sociálního fungování.

V naznačeném dynamickém pojetí zaměstnatelnosti je zdůrazňována zejména schopnost jedince akumulovat svůj lidský a sociální kapitál a nabízet jej na pracovním trhu, což však nepředstavuje jednorázový stav, ale neustálý proces (Vomáčková, Barták, 2007).

Přestože jsme si vědomi provázanosti jednotlivých dimenzí zaměstnatelnosti, náš výzkum nelze v tomto směru považovat za plně systematický, neboť vzhledem k rozsahu zkoumání a heterogenitě skupin účastníků projektů nebude možné analyzovat vzájemnou závislost a význam jednotlivých složek zaměstnatelnosti u konkrétních osob v rámci realizace projektů. Zároveň si uvědomujeme, že by si tyto vztahy zasloužily další podrobnější rozpracování a zkoumání.

Zaměstnatelnost znevýhodněných skupin na trhu práce

Teoretická argumentace uvedená v předchozí části textu indikuje nejen procesy na trhu práce, které vedou ke znevýhodnění pracovní síly, ale také skutečnost, že k dlouhodobé zaměstnatelnosti jedince je nutná synergická kombinace všech dimenzí zaměstnatelnosti - Fugate, Kinicki a Ashforth (2004). Pokud je některá z uvedených dimenzí výrazněji potlačena, ani relativně dobrá úroveň ostatních dimenzí nedokáže zajistit dlouhodobou zaměstnatelnost daného jedince. Snížená míra zaměstnatelnosti se projevuje zejména u skupin, které jsou označovány jako tzv. znevýhodněné skupiny na trhu práce. Rozsah a heterogenita znevýhodněných skupin mají na současných trzích práce narůstající tendenci, což mj. vyvolává zvýšené nároky na koncipování a realizaci opatření politiky zaměstnatelnosti.

Znevýhodněné osoby jsou v odborné literatuře definovány jako osoby, u nichž je větší pravděpodobnost ztráty zaměstnání, riziko nedostatečné kvalifikace a s tím související riziko vyloučení z pracovního trhu nebo ztížený přístup k novému zaměstnání. Stále častěji je v současnosti akcentována také absence schopnosti těchto osob přizpůsobit se změnám na trzích práce.

V podmínkách ČR jsou dle § 33 zákona č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti, za tyto osoby považovány osoby se zdravotním postižením, osoby do 20 let věku, těhotné, kojící ženy a matky do 9 měsíců po porodu, osoby pečující o dítě do 15 let věku, osoby starší 50 let, osoby vyžadující zvláštní pomoc (osoby společensky nepřizpůsobené,

po výkonu trestu, ze sociokulturně znevýhodněného prostředí).

V této situaci jsou kladeny redefinované požadavky na služby zaměstnanosti, a to ve smyslu specifické péče a podpory těchto skupin, a z hlediska individuální odpovědnosti i na jedince samotné. Nejvýznamnější úlohu služeb zaměstnanosti proto spatřujeme v posilování schopnosti znevýhodněných osob volit efektivní strategie k účasti na trhu práce (tj. identifikace pracovního rozvoje, adaptabilita, flexibilita...) a věst osobní kariéry.

V návaznosti na teoretické ukotvení konceptu zaměstnatelnosti představujeme dále okolnosti a strukturální podmínky, které souvisí se změnami řízení sociální politiky, resp. politiky zaměstnanosti, tj. s procesy, které mají vliv na utváření poptávky po pracovní síle. Tímto způsobem doplňujeme úvodní část textu věnovanou dynamice procesů na současných pracovních trzích o kontextuální dimenzi zaměstnatelnosti, která představuje tzv. kolektivní zodpovědnost (Brown, Hesketh a Williams, 2003) za úroveň zaměstnatelnosti každého jednotlivce, kterou jedinec může jen velmi obtížně ovlivnit.

Kontextuální dimenze zaměstnatelnosti

Trendy, které považujeme za významné pro kontextuální rámec naší evaluace, lze shrnout do dvou dimenzí, a to aktivace a nové formy vládnutí (new public governance). Obě tyto dimenze obsahují prvky charakteristické pro neoliberalní myšlenkový proud - flexibilitu, kontraktualizaci, akcentaci poptávkové strany trhu práce, osobní odpovědnost, efektivnost.

S procesy na současných trzích práce, o nichž jsme pojednali v úvodní části textu a které významně ovlivňují postavení pracovní síly, souvisí také obsah a řízení implementace opatření v oblasti zaměstnanosti. Tyto procesy spolu s limitovaností veřejných zdrojů si postupně vyžádaly nutnost nových přístupů k řízení sociální politiky jako celku, resp. politiky zaměstnanosti⁷. Mnozí autoři v souvislosti s těmito změnami hovoří o tzv. komplexní změně governance, probíhající od 90. let 20. stol., kdy prostředkem realizace nových strategií se stal tzv. „new public management“.

Základními principy reformy jsou deregulace, decentralizace, privatizace, outsourcing a marketizace (zavádění tržních principů) do veřejných služeb zaměstnanosti. Prosazována je víceúrovňová tvorba politiky, mezisektorová spolupráce, rozvoj partnerství, realizace lokálních projektů (Winkler, 2007). Významných změn doznávají také akty řízení, kdy dochází k posunu od řízení pouze prostřednictvím legislativních aktů k řízení pomocí cílů a operačních dokumentů a otevřeně metody koordinace (OMK).⁸ Tyto podmínky jsou uplatňovány

mj. také při koncipování a realizaci opatření politiky zaměstnanosti spolufinancovaných prostřednictvím SF. Se zaváděním uvedených principů však mohou být spojeny i nevýhody, neboť tržní mechanismus může produkovat stejná selhání a externality jako veřejný sektor.

Evropská komise zároveň prosazuje investice související s obecným rozvojem lidských zdrojů, celoživotním vzděláváním pracovní síly a aktivací nezaměstnaných, jejichž cílem je účinně bojovat s dlouhodobou nezaměstnaností a přispívat k začlenění na trh práce, tj. politiky zaměřené na zaměstnatelnost. Uvedené premisy se promítají jak do strategických dokumentů zastřešujících agendy na úrovni EU, tak také do priorit stanovených pro implementaci opatření a vynakládání prostředků SF v dané oblasti.

Prostřednictvím Lisabonské strategie se i ČR na poli politiky zaměstnanosti připojila ke společným cílům Evropského společenství, které začaly být naplňovány především skrze Evropskou strategii zaměstnanosti (EES) a s využitím finančních prostředků ESF. Rozvoj lidských zdrojů a zaměstnatelnost pracovní síly jsou principy, které Evropská komise zakotvila i ve strategickém dokumentu Evropa 2020 (resp. v Agendě pro nové dovednosti a pracovní místa).

Právě vstup do evropských struktur měl pro politiku zaměstnanosti ČR znamenat poměrně razantní změnu, a to zejména z hlediska nastavení nových priorit a posílení jejího financování prostřednictvím Strukturálních fondů EU, konkrétně ESF, v tzv. „zkráceném“ plánovacím období let 2004–2006 s využitím Operačního programu Rozvoj lidských zdrojů (OPRLZ) a v „řádném“ období let 2007–2013 Operačního programu Lidské zdroje a zaměstnanost (OPLZZ)⁹. Od implementace opatření (projektů) těchto programů zaměřených na zvyšování zaměstnatelnosti se očekávala aplikace nových prvků v oblasti politiky zaměstnanosti, a to ve smyslu užití inovativních (komplexních, cílenějších, „citlivějších“) intervencí, než byly implementovány do této doby s využitím prostředků „národní“ aktivní politiky zaměstnanosti. Tato očekávání souvisela mj. také s vyšší částek plánovaných k alokaci prostřednictvím jednotlivých operačních programů.

Zatímco „zkušební“ období čerpání prostředků SF znamenalo pro ČR začátek řešení zcela nových agend prostřednictvím dosud téměř neaplikovaných přístupů a nástrojů (zejména ve smyslu komplexnosti intervencí, individuálního přístupu v rámci jednotlivých projektů), v dalším období již bylo možné využít zkušeností z předešlého období.

Zkušenosti z realizovaných projektů zaměřených na posílení zaměstnatelnosti znevýhodněných osob v letech 2001–2008 shrnuje Šimek (2010):

- akcentovat individuální přístup v rámci zprostředkování zaměstnání, kdy za důležitý faktor je považována aktivizace samostatnosti účastníků projektu,
- podpora zaměstnatelnosti znevýhodněných skupin souběžným působením několika různých nástrojů politiky zaměstnanosti.

Zároveň Šimek (2010) upozorňuje na projevující se tendenci směřovat opatření spíše k méně znevýhodněným skupinám na TP.

Uvedené zkušenosti považujeme za relevantní pro naši evaluaci, neboť spolu s teoretickým zázemím a kontextuální dimenzí zaměstnatelnosti přispěly k nastavení směru zkoumání.

Evaluace dopadů projektů zaměstnanosti

Vzhledem k tomu, že financování opatření politiky zaměstnanosti probíhá z veřejných zdrojů, je kladen permanentní požadavek na jejich maximální efektivnost, který je ještě umocňován současnými problémy spojenými s financováním sociálně-politických opatření. Efekty projektů zvolených k evaluaci vztahujeme ke stanoveným cílům jak globálních dokumentů ESF a OPLZZ, tak také konkrétním cílům těchto projektů.

S ohledem na teoretickou konceptualizaci, metodologickou literaturu zabývající se hodnocením efektů sociálněpolitických opatření a po seznámení se s „praktickou“ podobou realizace projektů zaměstnanosti v rámci OPLZZ spatřujeme několik možných rovin efektů těchto intervencí:

- v globální poloze - multiplikační makroekonomický efekt vynakládaných finančních prostředků, posílení sociální inkluze účastníků a sociální koheze společnosti,
- efekty na stav trhu práce - lokální, národní,
- efekty na zaměstnanost a zaměstnatelnost osob účastnících se projektů (v rámci firemního vzdělávání, rekvalifikací, opatření služeb zaměstnatelnosti atd.),
- nezamýšlené efekty - pozitivní, příp. negativní.

Cílem naší evaluace je identifikace dopadů vybraných projektů na „mikroúrovni“, rozsáhlejší studie ve smyslu např. makroekonomických efektů by byla vzhledem k rozsahu práce příliš ambiciózním plánem.

Vzhledem k předpokládanému rozsahu evaluace se budeme dále zabývat jen částí těchto efektů, a to:

- přímými dopady na posílení zaměstnatelnosti účastníků (osob ze znevýhodněných skupin) v krátkodobém a střednědobém horizontu (tj. posílení jejich schopnosti navázat, resp. udržet kontakt s trhem práce, ve střednědobé perspektivě zohledňujeme také kvalitu získaných zaměstnání),

- nepřímými dopady na posílení zaměstnatelnosti, a to v dlouhodobém horizontu, tj. zda je v rámci projektů posilováno utváření kariérové identity účastníků a osobní adaptability, flexibility (vedoucí ke schopnosti využívat efektivních strategií na trhu práce a řídit vlastní kariéry),
- dalšími nezamýšlenými efekty projektů.

Nepřímé efekty považujeme za stejně významné jako přímé, neboť se jedná o ovlivnění jednotlivých složek zaměstnatelnosti pracovní síly a nepřímé efekty se mohou stát přímými. Pozornost se budeme snažit věnovat také zjištění případných negativních efektů, např. *creaming off*, na který poukazovaly zkušenosti z předešlého plánovacího období.

Zaměření evaluace projektů zaměstnanosti

Po prostudování obsahových, časových a dalších podmínek (např. počty účastníků) projektů realizovaných na vybraném lokálním trhu práce byly pro evaluaci vybrány dva projekty. Jedná se o projekty realizované jedním z tzv. pověřených úřadů práce, tj. úřadem práce s krajskou působností¹⁰ prostřednictvím dodavatelských subjektů v letech 2009–2012¹¹.

Hlavním cílem obou projektů bylo zvýšení zaměstnatelnosti osob ze znevýhodněných skupin, tj. posílení složky zaměstnatelnosti, která se jevila jako problematická z hlediska jejich uplatnění na trhu práce. V případě prvního projektu se jednalo o osoby s nedostatečnými teoretickými, příp. praktickými dovednostmi a v případě druhého projektu o osoby s absencí „měkkých“, komunikačních dovedností. Za základní charakteristiku obou projektů pak považujeme zejména komplexnost¹² těchto intervencí.

Vytyčeného cíle chceme dosáhnout pomocí evaluace uvedených projektů metodou případové studie, která nám umožní nahlédnout na tyto projekty jako na určitou „modelovou“ situaci implementace projektů zaměstnanosti spolufinancovaných z ESF v programovacím období 2007–2013 a rozvést dostatečně podrobně jednotlivé okolnosti a souvislosti zkoumaných projektů. Tomuto odpovídá také kombinace kvantitativní a kvalitativní podoby našeho zkoumání v rámci neexperimentálního *ex-post facto* výzkumu. Hodnocení směřujeme převážně k evaluaci efektů těchto intervencí, ale dotýkáme se také dalších typů hodnocení, tj. konceptualizace a implementace projektů.

Při zvažování možností provedení evaluace jsme byli nuceni vzdát se původního záměru zahrnout do tohoto hodnocení také komparační dimenzi s některým opatřením „národní“ APZ. K tomuto rozhodnutí jsme dospěli na základě studia systému zařazování účastníků (osob z cílových skupin) do projektů ESF a opatření „národní“ APZ používaných na úřadu práce a počtu

účastníků projektů, kdy by nebylo reálné „namodelovat“ obdobnou skupinu účastníků jednak z hlediska jejich charakteristik a jednak z hlediska účasti v jednotlivých segmentech opatření (motivační a poradenské kursy, pracovní a bilanční diagnostika, rekvalifikace, zprostředkování pracovního místa atd.).

V návaznosti na teoretická a kontextuální východiska formulujeme v metodologické části výzkumné otázky:

- Jaký byl dopad projektů na účastníky z hlediska zvýšení jejich zaměstnatelnosti v krátkodobém a střednědobém horizontu (tj. schopnost získat, příp. udržet si zaměstnání, s ohledem na kvalitu tohoto zaměstnání)?
- Byla v rámci projektů podporována dlouhodobá zaměstnatelnost účastníků (tj. utváření kariérové identity, využívání efektivních strategií na trhu práce...)?
- Které prvky projektů ovlivnily jejich úspěšnost?

Přestože si uvědomujeme, že je obtížné transformovat zaměstnatelnost do kvantifikovatelného pojmu, v rovině přímých efektů projektů na účastníky se pokusíme provést objektivní kvantitativní posouzení přínosů projektů pro jejich odchod z evidence nezaměstnaných, k čemuž využíváme data úřadu práce a realizátora a analyzujeme důvody tohoto odchodu, resp. případné návraty do evidence nezaměstnaných. Takto se snažíme o posouzení míry vlivu účasti v projektech na schopnost jedince získat, příp. udržet si zaměstnání v krátkodobém a střednědobém horizontu. Vzhledem k multidimenzionalitě konceptu zaměstnatelnosti nebudeme zřejmě schopni zachytit význam posílení jednotlivých dimenzí pro celkovou zaměstnatelnost účastníků. V rovině nepřímých efektů stanovíme v souladu s teoretickým rámcem a na základě vlastní úvahy ukazatele, které jsou danému jevu dostatečně blízké a vystihují jej. K této oblasti hodnocení bude přistupováno s využitím zejména kvalitativní výzkumné strategie.

Při zkoumání definovaných efektů budeme vedeni snahou zachytit také kvalitativní prvky projektů a vnější strukturální podmínky, které mohly ovlivnit jejich efekty. V rámci analýzy se pokusíme provést vzájemnou komparaci dopadů projektů se zohledněním intervenujících podmínek. Za tímto účelem budou předem stanovena srovnávací kritéria, což, jak se ukázalo již při počátečních rozhovorech s realizátory projektů a studiu dokumentů, bude zřejmě nejsvícetelnějším metodologickým počinem naší práce.

Závěr

Hodnocení efektů projektů ESF je jistě zajímavým výzkumným polem současných evaluačních studií, proto jsme také považovali za přínosné představit základní

parametry jedné z těchto evaluací. K hodnocení projektů však přistupujeme s vědomím, že za všeobecné úskalí empirických studií v dané oblasti lze považovat objektivitu zjištěných efektů na posílení zaměstnatelnosti účastníků intervencí. V metodologické části následně přibližujeme důvody výběru projektů k evaluaci a konstrukci výzkumného souboru. Zamýšlíme se také nad tím, jaké proměnné, faktory a okolnosti musíme vzít při zkoumání v úvahu, a uvádíme metodologická omezení zkoumání. V empirické části výzkumu, která bude teprve následovat, přineseme detailní pohled na nastavení a realizaci vybraných projektů a analyzujeme jejich přínosy pro zaměstnatelnost účastníků ve stanovených kritériích. Zjištěné výsledky budeme vzhledem k multidimenzionalitě konceptu zaměstnatelnosti a téměř nevyčerpatelnému množství intervenujících okolností a podmínek, v jejichž rámci byly projekty realizovány, interpretovat opatrně. Pokud podnikneme další obdobně orientovaná výzkumná snažení, budeme toto pokládat za součást pozitivního výsledku naší evaluace.

- 1 Strukturální fondy (SF) jsou nástroje regionální politiky EU. Peníze se SF jsou čerpány v rámci několikaletých cyklů a na základě definování jasných cílů a priorit. Existují dva strukturální fondy, a to Evropský fond pro regionální rozvoj (ERDF) a Evropský sociální fond (ESF) (<http://www.strukturalni-fondy.cz/Glosar/S/Strukturalni-fondy>). Priority ESF jsou stanoveny ve Směrnici 1784/1999.
- 2 Výrazy „ohrožené“, „znevýhodněné“, „rizikové“ skupiny na trhu práce používáme v této práci jako synonyma.
- 3 Barbier et al. (2002) označuje za „precarious“ nejistá pracovní místa s nestandardními pracovními podmínkami, příp. s nedostatečnou bezpečností práce, nízkou mzdovou úrovní... Jak ilustruje Beck (2000) na příkladu Německa: v roce 1960 patřila k „prekérní“ skupině 1/10 zaměstnanců, v roce 1970 již 1/4 a na konci 90. let 1/3. Předpoklad - v dalších 10 letech bude pouze 1 polovina zaměstnanců zastávat práci na plný úvazek po většinu období svého života... (překlad autorky)
- 4 V 90. letech 20. století také nastává změna diskursu a dochází k přesunu pozornosti od konceptu chudoby ke konceptům sociální exkluze, sociální inkluze a sociální koheze...
- 5 Zároveň další autoři upozorňují na skutečnost, že vzdělání samo o sobě není v kontextu nových sociálních rizik dostatečným předpokladem úspěšnosti v zapojení na pracovní trh, je však prezentováno jako „pojištění“, které může svého nositele před těmito riziky chránit (Tvrďý, 2008: 10).
- 6 „Koncept individuálního sociálního kapitálu se uplatňuje především ve výzkumech přístupu ke vzdělání a mobilizace zdrojů v rámci sociálních sítí např. při hledání zaměstnání.“ (Šafr, Sedláčková, 2006:25).
- 7 Požadavky na funkce regulace trhu práce byly formulovány jako soubor politik, jež by zachovaly flexibilitu a funkčnost trhu, přitom však současně omezily růst a polarizaci nejistot - nazýváno jako politika flexijistoty (Sirovátka, 2009).
- 8 Pomocí OMK Evropská komise prosazuje důraz kladený na zmíněné priority a řízení probíhá pomocí „měkkých“ aktů řízení, jimiž jsou zejména cíle, vydávané směrnice a opatření. V praxi to znamená, že hodnotí výsledky (tzv. joint assessment), zprostředkovává výměnu zkušeností a příklady dobré praxe, informuje o úspěšných způsobech řešení problémů - tzv. benchmarking.

- 9 Základem pro čerpání podpory z ESF v oblasti zaměstnanosti v ČR v období 2007–2013 se stal Operační program Lidské zdroje a zaměstnanost, jehož globálním cílem je „Zvýšit zaměstnanost a zaměstnatelnost lidí v ČR na úroveň průměru 15 nejlepších zemí EU“.
- 10 Vzhledem k organizačním změnám od 1. 4. 2011 se v současnosti jedná o Krajskou pobočku Úřadu práce ČR.
- 11 Projekty jsou realizačně ohraničeny počátkem roku 2012.
- 12 Intervence považujeme za komplexní ve smyslu integrace několika nástrojů trhu práce v rámci jednoho projektu. Nejedná se však o komplexní intervenci ve smyslu zařazení dalších opatření pro posílení sociální inkluze určité osoby, např. zajištění bydlení atd...).

Literatura:

- Barbier, J.-C., Brygoo, A., Viguier, F. *Defining and assessing precarious employment in Europe*. Brusel: European commission. 2002. Dostupné na: http://www.cce-recherche.fr/fr/fiches_chercheurs/texte_pdf/barbier/wp11-Fra.pdf
- Beck, U. *The New Brave World of Work*. Cambridge: Polity Press. 2000. 202 s. ISBN: 0-7456-2397-2
- Becker, G. *Human capital. A theoretical and empirical analysis, with special reference to education*. 3. vydání. New York: National Bureau of Economic Research. 1964. 390 s. ISBN:0-226-04120-4
- Becker, G. S. *Teorie preferencí*. 1. vydání. Praha: Grada Publishing. 1997. 350 s. ISBN: 80-7169-463-0
- Bourdieu, P. *Teorie jednání*. 1. vydání. Praha: Karolinum. 1998. 179 s. ISBN-80-7184-518-3
- Brown, P., Hesketh, A., Williams, S. *Employability in a Knowledge-Driven Economy*. School of Social Sciences. Cardiff University. Working Paper Series. Paper 26. 2002. ISBN 1 872330 67 3. Dostupné na: <http://cosmic.rzr.uni-hamburg.de/webcat/hwww/edok03/f10614g/WP26.pdf>
- Brožová, D. *Společenské souvislosti trhu práce*. 1. vydání. Praha: Sociologické nakladatelství. 2003. 140 s. ISBN-80-86429-16-4
- Fugate, M., Kinicki, A. J., Ashforth, B. E. *Employability: A psycho-social construct, its dimensions, and applications*. *Journal of Vocational Behavior*, 65, 2004, pp. 15-38.
- Gazier, B. *Employability: The Complexity of a Policy Notion*. In: Weirner, P., Baukens, M., Bollerrot, P. *Employability: From Theory to Practice*. Edision: Transaction Publishers, 2001.
- Gazier, B. *Employability: An evolutionary notion, an interactive concept*. In: Gazier, B. (ed.). *Employability: Concepts and policies*. Berlin: Institute for Applied Socio-Economics, 1999, pp. 37-67.
- Giddens, A. *The Third Way*. Cambridge: Polity Press, 1998.
- Hall, D. T. *Protean careers of the 21st century*. Academy of Management Executive.1996. Dostupné na: <http://www.jstor.org/discover/10.2307/4165349?uid=3737856&uid=2129&uid=2&uid=70&uid=4&sid=21100764515851>
- Hammer, T. (ed.). *Youth Unemployment and Social Exclusion in Europe*. A Comparative Study. 1. vydání. Bristol: Policy Press. 2003. 233 s. ISBN: 1 861 343 68
- Horáková, M. *Pracovní vzdělávání a výcvik: podpora zaměstnatelnosti nebo iluze?* Brno, 2011. 202. Disertační práce na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity na katedře sociální politiky a sociální práce.
- Hyatt, C. *Lifetime employability: How to become indispensable*. New York: Mastermedia Limited. 1995.
- Kučař P. *Trh práce: sociologická analýza*. 1. vydání. Praha: Karolinum. 2007. 183 s. ISBN: 978-80-246-1383-3
- Mazouch, P., Fischer, J. *Lidský kapitál. Měření, souvislosti, prognózy*. 1. vydání. Praha: C. H. Beck. 2011.116 s. ISBN 978-80-7400-380-6
- Operační program Lidské zdroje a zaměstnanost*: dostupné na: <http://www.esfcr.cz/file/4976/>
- Rossi, P., H., Freeman, H., E. *Evaluation - A Systematic Approach*. 6. vydání. London: Sage Publications. 1998. 500 s. ISBN: 0-7619-0893-5

- Sirovátka, T. a kol. *Sociální vyloučení a sociální politika*. 1. vydání. Brno: MU a Výzkumný ústav práce a sociálních věcí. 2006. 176 s. ISBN: 80-210-4225-7
- Sirovátka, T. a kol. *Nejistoty na trhu práce*. 1. vydání. Brno: Masarykova univerzita. 2009. 198 s. ISBN: 978-80-7326-172-6
- Smutek, M. *Evaluace sociálních programů*. 1. vydání. Gaudeamus. Hradec Králové. 2005. 132 s. ISBN: 80-7041-811-7 80
- Stachová, J., Bernard, J., Čermák, D. *Sociální kapitál v České republice a v mezinárodním srovnání*. 1. vydání. Sociologické studie. Sociologický ústav AV ČR, v. v. i. 2009. 120 s. ISBN: 978-80-7330-166-8
- Šafr, J., Sedláčková, M. *Sociální kapitál. Koncepty, teorie a metody měření*. Sociologické studie. 1. vydání. Sociologické studie. Sociologický ústav AV ČR, v. v. i. 2006. 93 s. ISBN: 80-7330-095-8
- Šimek, M. *Podpora zaměstnatelnosti znevýhodněných skupin obyvatel v České republice*. 1. vydání. Brno: SOKRATES. 2010. 142 s. ISBN: 978-80-8572-66-66
- Taylor-Gooby, P. *New Risks, New Welfare: The Transformation Of The European Welfare State*. Oxford: Oxford University Press. 2005.
- Tvrďý, L. *Změny na trhu práce a perspektivy vzdělanosti*. 1. vydání. Ostrava: Ekonomická fakulta VŠB TU. 2008. 158 s. ISBN: 978-80-248-1729-3
- Veselý, A. *Teorie mnohačetných forem kapitálu*. Pražské sociálně vědní studie. Fakulta sociálních věd UK. CESES. 2006. 24 s. ISSN 1801-5999
- Vomáčková H., Barták M. *Ekonomický rozměr lidského a sociálního kapitálu*. 1. vydání. Studia Oeconomica. Ústí nad Labem. 2007. 129 s. ISBN: 978-80-7044-955-4
- Winkler, J. 2007. *Teorie rozhodování a dynamika sociální politiky*. 1. vydání. Brno: MU, 2007. 23 s. ISBN: 978-80-210-4486-9
- Zákon č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti, ve znění pozdějších předpisů.

Autorka je studentkou doktorského studijního programu FSS MU, působí jako projektová manažerka na FSS OU, dříve působila na úřadě práce.

Na závěr projektu MPSV „Táto, jak na to?“ provedený sociologický průzkum, během něhož byly dotázány 4 tisíce lidí, zda jsou podle jejich názoru muži schopni postarat se o děti stejně dobře jako ženy a zda se do péče o děti zapojují dostatečně, ukázal, že se jejich názory liší. Respondenty ve věku 15–54 let, z nich 44 % tvořili rodiče nezletilých dětí, lze rozdělit na ty, kteří a) věří ve stejné schopnosti otců a matek a podíl mužů na péči o děti považují za dostatečný (61 %), b) věří ve stejné schopnosti otců a matek, ale podíl otců na péči o děti považují za nedostatečný (27 %), c) nevěří, že otcové jsou schopni starat se o děti stejně jako matky, a možná proto se ani dostatečně do péče o děti nezapojují (9 %), a d) nevěří, že otcové jsou schopni se starat o děti stejně jako matky, ale otcové se zapojují dostatečně (3 %). Názory se liší také podle pohlaví a velikosti místa bydliště.

Projekt Táto, jak na to? skončil k 31. prosinci 2011 a usiloval o zviditelnění hodnoty otcovství a prosazení konceptu aktivního otcovství v české společnosti. Více o projektu na www.tatojaknato.cz.

Zdroj: MPSV

K vybraným aspektům připravovaného systému dlouhodobé sociálně zdravotní péče

Ladislav Průša

Jednou z oblastí, kterým věnuje Evropská unie pozornost v oblasti systémů sociální ochrany obyvatelstva, je problematika dlouhodobé péče. Tento systém v naší zemi není doposud legislativně upraven, nicméně všechny jeho stěžejní prvky existují a v zásadě fungují. Problém, který je nutno vyřešit, spočívá v propojení základních mechanismů jejich organizace, financování a řízení tak, aby se zvýšily synergické efekty vyplývající z jejich vzájemného působení. Tyto otázky se pokouší vyřešit návrh věcného záměru zákona upravujícího otázky dlouhodobé sociálně zdravotní péče.

V rámci Evropské unie existují různé definice dlouhodobé péče. Například OECD definuje dlouhodobou péči jako „průřezové“ politické téma, které spojuje řadu služeb pro osoby, které dlouhodobě potřebují pomoc se základními každodenními aktivitami (ADLs). Prvky dlouhodobé péče zahrnují rehabilitaci, základní zdravotnické služby, domácí ošetřování, sociální péči, bydlení a služby jako přepravu, stravování, zaměstnanecké a zplnomocňující aktivity a také pomoc s „Instrumental Activities of Daily Living“ (IADLs). Do těchto činností je zařazena příprava jídla, nákup potravin a věcí osobní potřeby, lehké domácí práce, užívání telefonu atd. V některých zemích je dlouhodobá péče spojována se zdravotní politikou a zahrnuje také preventivní opatření, aktivní stárnutí, podporu samostatnosti, sociální pomoc nebo paliativní péči. Dále se liší názory na hodnocení „závislosti“ a jejího krytí, na způsoby finanční či věcné podpory pro instituce nebo jednotlivce a jeho rodinu.

Hlavní principy připravované právní úpravy systému dlouhodobé sociálně zdravotní péče

Podle návrhu věcného záměru zákona upravujícího řešení dlouhodobé zdravotně sociální péče¹ patří k hlavním principům navrhovaného řešení:

- zajištění kvalitních a dostupných služeb pro klienty,
- možnost participace klientů a jejich rodinných příslušníků na vytváření vhodné sítě poskytovatelů dlouhodobé péče,
- podpora rozvoje dlouhodobé péče především na domácí a komunitní úrovni,
- podpora otevřeného a transparentního konkurenčního prostředí při poskytování dlouhodobé péče,
- zvýšení sociální spravedlnosti, tedy srovnání podmínek dostupnosti a kvality potřebných služeb, stejně jako finanční participace, pro klienty se stejnými potřebami dlouhodobé péče, stanovení nepodkročitelných standardů dlouhodobé péče,
- zvýšení efektivity systému poskytování dlouhodobé péče včetně vynakládání prostředků na příspěvek na péči,

● vytváření podmínek pro realizaci účinné sociální a zdravotní politiky na všech úrovních veřejné správy,

● zajištění dlouhodobě udržitelného financování.

Pro naplnění těchto výchozích principů jsou v rámci výše uvedeného návrhu věcného záměru zákona definována tato - z pohledu autora - klíčová řešení:

● Dlouhodobá péče je poskytována odbornými pracovníky primárně v přirozeném prostředí, ale také v ambulantních zařízeních, v nezbytných případech i v zařízeních poskytujících pobytové služby. Poskytování dlouhodobé péče v přirozené komunitě klienta je považováno za nejvhodnější způsob podpory.

● Osobě, které byl přiznán status klienta dlouhodobé péče, uhradí zdravotní pojišťovna poskytnutí zdravotních služeb v rámci dlouhodobé péče. Na tyto zdravotní služby je z hlediska jejich časové naléhavosti pohlíženo jako na akutní zdravotní péči.

● Dlouhodobá péče je spektrem kombinovaných zdravotních a sociálních služeb, které potřebují osoby se sníženou soběstačností, trvale závislé na cizí pomoci. Pro vymezení dlouhodobé péče je klíčový právě významný podíl jak zdravotní, tak sociální péče v potřebách klienta.

● Poskytovatel pobytové dlouhodobé péče bude muset získat registraci na poskytování pobytové formy sociálních služeb a současně oprávnění poskytovat dlouhodobou lůžkovou zdravotní péči.

● Komunitní sestra pracuje v týmu se sociálním pracovníkem na obecním úřadu obce s rozšířenou působností a zajišťují podporu, poradenství a hodnocení zdravotních a sociálních potřeb potenciálních klientů dlouhodobé péče.

● Zdravotní pojišťovna je povinna zajistit dostupnost dlouhodobé péče formou domácích, ambulantních nebo ústavních zdravotních ošetřovatelských služeb prostřednictvím smluvních poskytovatelů.

● Poskytování dlouhodobé péče v přirozeném prostředí klienta formálními poskytovateli nebo ve formě sdílené péče je považováno za nejvhodnější způsob podpory a péče.

● Osobě, které byl přiznán status klienta dlouhodobé péče, jsou zdravotní služby v rámci dlouhodobé péče poskytovány na základě smlouvy poskytovatele a příslušné zdravotní pojišťovny. Služby sociální péče jsou poskytovány v rámci dlouhodobé péče na základě smlouvy mezi poskytovatelem a klientem a jejich úhrady se řídí zákonem o sociálních službách. Pokud byl osobě, které byl přiznán status klienta dlouhodobé péče, přiznán i příspěvek na péči, je tento příspěvek proplácen Úřadem práce poskytovateli/poskytovatelům pobytové dlouhodobé péče jako úhrada za péči stanovená na základě uzavřené smlouvy s klientem.

● Klient dlouhodobé péče pobývající v zařízení poskytujícím ústavní dlouhodobou péči se podílí na úhradě nákladů na stravu a pobyt podle příslušných ustanovení zákona o sociálních službách a navazujících právních předpisů.

● Poskyvatel dlouhodobé péče se jako samostatný segment zúčastňuje dohodovacího řízení o hodnotě bodu a podmínkách úhrady podle zákona č. 48/1997 Sb.

● Osoba, která je příjemcem příspěvku na péči ve stupni 3 nebo 4 v den nabytí účinnosti tohoto zákona a zároveň její zdravotní stav vyžaduje systematické dlouhodobé poskytování ošetřovatelské zdravotní péče na základě posouzení ošetřujícího lékaře, je ode dne nabytí účinnosti tohoto zákona považována za klienta dlouhodobé péče do skončení doby platnosti původního rozhodnutí nebo vydání rozhodnutí nového.

Stručné hodnocení vybraných principů navrhovaného řešení

Předložený návrh věcného záměru zákona upravujícího řešení dlouhodobé zdravotně sociální péče reaguje na skutečnost, že stávající systémy poskytování sociálních služeb a zdravotní péče fungují jak na celostátní, tak i na všech regionálních úrovních v zásadě izolovaně bez žádoucích průníků, které by zvýšily efektivitu vynakládaných finančních prostředků v obou systémech. V tomto smyslu se jedná zejména o tyto skutečnosti:

- zdravotní pojišťovny hradí náklady lékařem řádně indikované a příslušnými zdravotnickými pracovníky skutečně poskytnuté ošetrovatelské a rehabilitační péče pouze z cca 20 %²,
- ve zdravotnických zařízeních je podle jádření VZP cca 15 000 klientů, jimž je indikována a poskytována zdravotní péče, přestože jim mohla být tato péče poskytována v pobytovém zařízení sociálních služeb, popř. v jejich domácnostech, avšak v důsledku nedostatku těchto kapacit a neschopnosti zdravotních pojišťoven odhalit tuto skutečnost je jim veškerá péče hrazena ze systému veřejného zdravotního pojištění³.

Z tohoto pohledu je nutné ocenit snahu obou resortů řešit existující problémy.

Ačkoliv je v rámci výchozích principů jednoznačně deklarována podpora rozvoje služeb dlouhodobé péče v domácím prostředí jednotlivých klientů, je naprostá většina materiálu věnována problematice poskytování dlouhodobé sociálně zdravotní péče v pobytových zařízeních.

Negativně je rovněž nutno hodnotit skutečnost, že poskytovatelé dlouhodobé péče se budou muset znovu registrovat, přestože jak poskytovatelé sociálních služeb, tak i zdravotní péče jsou již dnes registrováni. Lze se domnívat, že vzhledem k charakteru dlouhodobé péče by bylo možno přímo ze zákona vymezit, že poskytovatelé dlouhodobé péče jsou všichni registrovaní poskytovatelé služeb sociální péče a ta zdravotnická zařízení, která již dnes jsou fakticky poskytovateli dlouhodobé péče (léčebny pro dlouhodobě nemocné, odborné léčebné ústavy).

Pozitivně je nutno hodnotit to, že se do systému dlouhodobé péče navrhuje zapojit komunitní sestru, která by měla ve spolupráci se sociálním pracovníkem na obecním úřadu obce s rozšířenou působností zajišťovat podporu, poradenství a hodnocení zdravotních a sociálních potřeb potenciálních klientů dlouhodobé péče. Charakterem své činnosti by tak komunitní sestra mohla představovat určitého care managera, který je významným prvkem v systémech sociálních služeb evropských zemí, nicméně v systému sociálních služeb v naší zemi tuto činnost doposud nikdo nevykonává.

Negativně je však nutno hodnotit skutečnost, že systémy hodnocení sociálních a zdravotních potřeb klientů dlouhodobé péče budou i nadále izolovány, že nedejde k hodnocení potřeb klientů dlouhodobé péče v jejich přirozeném prostředí společně zástupci sociální a zdravotní sféry, naopak dojde k další institucionalizaci hodnocení míry závislosti klienta, neboť toto hodnocení bude místo lékařské posudkové služby sociálního zabezpečení provádět pětičlenná komise pro posuzování potřeby dlouhodobé péče na Úřadu práce ČR.

Negativně je rovněž nutno hodnotit návrh, aby za vytvoření sítě služeb dlouho-

dobé péče byly odpovědní zdravotní pojišťovny. Ze systémového hlediska by za vytvoření sítě služeb dlouhodobé péče měl být zodpovědný Úřad práce ČR, který by podle návrhu věcného záměru zákona měl rozhodovat o přiznání příspěvku na péči a o přiznání statusu klienta dlouhodobé péče.

Klíčovým prvkem pro efektivní fungování systému financování a poskytování dlouhodobé péče je vytvoření „zrcadla“ mezi poskytováním a financováním ošetrovatelské péče v lůžkových zdravotnických zařízeních a v pobytových zařízeních sociálních služeb a mezi poskytováním sociálních služeb (přesněji služeb sociální péče) v pobytových zařízeních sociálních služeb a v lůžkových zdravotnických zařízeních. V konkrétní podobě se jedná především o vyplácení příspěvku na péči klientům v lůžkových zdravotnických zařízeních a financování indikované a skutečně poskytnuté ošetrovatelské péče v pobytových zařízeních sociálních služeb paušální platbou tak, jako je tomu v léčebnách pro dlouhodobě nemocné⁴. Z tohoto pohledu je nutno pozitivně hodnotit návrh, aby osobě, které byl přiznán status klienta dlouhodobé péče, byly zdravotní služby v rámci dlouhodobé péče poskytovány na základě smlouvy poskytovatele a příslušné zdravotní pojišťovny a služby sociální péče byly poskytovány na základě smlouvy mezi poskytovatelem a klientem a jejich úhrada se řídila zákonem o sociálních službách. Klient dlouhodobé péče pobývajícím v zařízení poskytujícím ústavní dlouhodobou péči, se přitom bude podílet na úhradě nákladů na stravu a pobyt podle příslušných ustanovení zákona o sociálních službách a navazujících právních předpisů.

Stěžejním limitem zajištění efektivního fungování systému dlouhodobé péče je provedení reformy zdravotnických služeb, v jejímž rámci by mělo být dosaženo personálních úspor a z nich vyplývajících úspor ve výši neinvestičních výdajů především v léčebnách pro dlouhodobě nemocné a v odborných léčebných ústavech.

V současné době činí průměrné neinvestiční výdaje na jedno lůžko:

- v léčebnách pro dlouhodobě nemocné 35 583 Kč měsíčně,
- v odborných léčebných ústavech 41 673 Kč měsíčně,
- v domovech pro seniory 21 381 Kč měsíčně,
- v domovech pro občany se zdravotním postižením 28 670 Kč měsíčně,
- v domovech se zvláštním režimem 25 447 Kč měsíčně.

Intenzivně je rovněž nutno „optimalizovat“ strukturu klientů v pobytových zařízeních sociálních služeb, např. v prosinci 2010 bylo v domovech pro seniory 5817 klientů bez přiznaného příspěvku na péči a 7897 klientů mělo přiznáno příspěvek na péči pouze v I. stupni závislosti. V tomto smyslu

je třeba výrazně posílit ekonomický pohled při rozhodování managementu jednotlivých zařízení o dlouhodobých principech a strategiích financování poskytovaných sociálních služeb⁵.

Ekonomická kvantifikace fungování systému dlouhodobé sociálně zdravotní péče

Při kvantifikaci nákladů navrhovaných systémových změn v oblasti financování dlouhodobé sociálně zdravotní péče je nutné zohlednit tyto skutečnosti:

- do nákladů na poskytování služeb dlouhodobé péče je třeba započítat rovněž finanční prostředky, které v současné době zdravotní pojišťovny v rozporu s platným právním stavem nevyplácejí pobytovým zařízením sociálních služeb (tyto náklady lze pro klienty dlouhodobé sociálně zdravotní péče na základě dříve provedených šetření⁶ kvantifikovat na cca 3806 mil. Kč v zařízeních /celkové náklady na financování ošetrovatelských a rehabilitačních služeb v pobytových zařízeních sociálních služeb byly kvantifikovány na cca 5450 mil. Kč, zdravotní pojišťovny v r. 2009 zaplatily pouze cca 1106 mil. Kč./)⁷
  - financování ošetrovatelské a rehabilitační péče na skutečně poskytované úrovni významným způsobem posílí jistotu jednotlivých poskytovatelů, neboť nebudou závislí na poskytování dotací ze státního rozpočtu (v r. 2009 obdrželi poskytovatelé sociálních služeb v domovech pro seniory, v domovech pro osoby se zdravotním postižením a v domovech se zvláštním režimem dotaci ve výši 4229 mil. Kč),
  - sjednocením systému financování odborných léčebných ústavů a pobytových zařízení sociálních služeb by mělo dojít:
    - k významným úsporám zdrojů ze systému veřejného zdravotního pojištění (současné náklady ve výši 38 400 Kč na lůžko měsíčně by měly poklesnout na 5915 Kč, celková úspora by činila 8439 mil. Kč ročně),
    - ke zvýšení podílu klienta na krytí nákladů za pobyt a stravu v těchto zařízeních z dnešních 1280 Kč měsíčně na cca 9000 Kč měsíčně,
    - výplatu příspěvku na péči i do odborných léčebných ústavů vzrostou výdaje na výplatu této dávky o cca 1348 mil. Kč⁸.
- Souhrnně jsou dopady změn systému financování dlouhodobé sociálně zdravotní péče kvantifikovány v tabulce č. 1.
- Z uvedených údajů je zřejmé, že vytvořením potřebného „zrcadla“ při financování sociální a ošetrovatelské péče v pobytových zařízeních sociálních služeb by došlo k úspoře výdajů jak státního rozpočtu ve výši cca 2,9 mld. Kč, tak i fondů zdravotního pojištění ve výši cca 4,1 mld. Kč. Tato úspora výdajů na straně systému veřejného zdravotního pojištění by mohla být dále navýšena v případě výrazného zvýšení počtu

Tabulka č. 1: Dopady změn systému financování dlouhodobé sociálně zdravotní péče v prvním roce zavedení systému

v mil. Kč	fondy zdravotního pojištění			státní rozpočet			klienti		
	nárůst	úspora	celková bilance	nárůst	úspora	celková bilance	nárůst	úspora	celková bilance
zvýšení nákladů na financování ošetrovatelské péče v pobytových zařízeních sociálních služeb	4 344								
poskytování služeb dlouhodobé péče bez dotací ze státního rozpočtu					4 229				
úspora výdajů zdravotního pojištění v důsledku sjednocení systému financování		8 439							
nárůst výdajů na příspěvek na péči v OLÚ				1 348					
nárůst výdajů za pobyt a stravu v OLÚ							257		
souhrnná bilance			-4 095			-2 881			257

Pramen: vlastní propočty

lůžek, která by do tohoto systému mohla být transformována z lůžek následné péče. Tento předpoklad se jeví jako vysoce reálný, neboť zatímco v r. 2010 bylo v odborných léčebných ústavech celkem 21 648 lůžek, VZP opakovaně tvrdí, že v zdravotnických zařízeních je dlouhodobě umístěno na různých odděleních cca 15 000 osob ze sociálních důvodů. Pokud by všechna tato lůžka byla převedena na lůžka dlouhodobé sociálně zdravotní péče, lze celkovou úsporu výdajů ze systému veřejného zdravotního pojištění odhadovat cca na úrovni 9,9 mld. Kč⁹, tj. o dalších cca 5,8 mld. Kč více.

Závěrem

Výše uvedené propočty potvrzují dříve jednoznačně dokázané hluboké podfinancování ošetrovatelské a rehabilitační péče v pobytových zařízeních sociálních služeb¹⁰ a zcela jednoznačně ukazují na možnosti efektivního vytvoření systému dlouhodobé sociálně zdravotní péče. Navržený systém financování přitom umožní další potřebný rozvoj tohoto segmentu péče, neboť poskytovatelé těchto služeb již nebudou závislí na přiznání dotací ze státního rozpočtu. Kritickým místem tohoto řešení je ovšem ochota zdravotnických zařízení i samotných zdravotních pojišťoven ke změnám v struktuře personálního zajištění tohoto provozu v těchto zařízeních, které jsou cestou k nezbytným změnám ve struktuře financování provozu zařízení dlouhodobé sociálně zdravotní péče. Vzhledem k předpokládaným demografickým trendům je toto řešení nutno považovat za pozitivní krok k nastartování rozvojových strategických plánů v jednotlivých regionech.

1 Viz *Návrh věcného záměru zákona upravujícího řešení dlouhodobé zdravotně sociální péče*, Praha: MPSV 2011 (č.j. 2011/68462 - 223 ze dne 26. října 2011), [online], cit. [2011-11-25], dostupné z: <http://eklep.vlada.cz/eklep/page.jsf?resultform:hledaniTablep=3>

2 Viz Průša, L. a kol. *Poskytování sociálních služeb pro seniory a osoby se zdravotním postižením*. Praha: VÚPSV, 2010. ISBN 978-80-7416-048-6

3 Viz Vodička, G. *Problém se sociálními službami ve zdravotnických zařízeních*. Infoservis VZP č. 3/2010. [online], cit.[2010-10-16], dostupné z: <http://www.vzp.cz>

[/cms/internet/cz/Lekari/Informace-pro-praxi/Infoservis/infoservis3-2010.pdf](http://cms/internet/cz/Lekari/Informace-pro-praxi/Infoservis/infoservis3-2010.pdf)

4 Viz Průša, L. Determinanty efektivního systému financování a poskytování dlouhodobé péče. *Rezidenční péče* č. 4/2011. ISSN 1801-8726

5 Viz Molek, J. *Rízení organizací sociálních služeb - vybrané problémy*. Praha: VÚPSV, 2011. ISBN 978-80-7416-083-7

6 Viz Průša, L. a kol. *Poskytování ošetrovatelské a rehabilitační zdravotní péče uživatelům pobytových sociálních služeb v pobytových zařízeních sociálních služeb a v lůžkových zdravotnických zařízeních*. Praha: VÚPSV, 2009. ISBN 978-80-7416-030-1

7 Vzhledem k úzkým vazbám systému dlouhodobé péče a systému služeb sociální péče v pobytových zařízeních je v rámci dalších kvantifikací uvažováno s vytvořením „zrcadla“ i pro financování služeb sociální péče v pobytových zařízeních sociálních služeb (tedy i pro klienty, kteří žijí v pobytových zařízeních sociálních služeb a nemají přiznaný žádný příspěvek na péči, a dále pro klienty, kteří mají v těchto zařízeních přiznaný příspěvek na péči v I. stupni závislosti a pro 75 % klientů těchto zařízení, jimž je přiznaný příspěvek na péči ve II. stupni závislosti).

8 Vzhledem k tomu, že věková struktura, základní diagnózy a stupeň soběstačnosti u pacientů LDN a u klientů domovů pro seniory umístěných na ošetrovatelských lůžkách jsou v zásadě obdobné (viz Červenková, A. - Bruthanová, D. - Pechanová, M. *Sociálně zdravotní služby poskytované klientům na ošetrovatelských odděleních domovů důchodců a v léčebných dlouhodobě nemocných se zřetelem k jejich sociální situaci a zdravotnímu stavu*. Praha: VÚPSV, 2006. ISBN 80-87007-35-2) byla při kvantifikaci finančních dopadů výplaty příspěvku na péči do odborných léčebných ústavů použita stejná struktura klientů podle míry závislosti jako v domovech pro seniory.

9 Výdaje na 1 lůžko měsíčně na jednotlivých odděleních nemocnic jsou přitom několikanásobně vyšší než výdaje na 1 lůžko v odborných léčebných ústavech, z nichž se při výpočtu vycházelo.

10 Viz Průša, L. a kol. *Poskytování ošetrovatelské a rehabilitační zdravotní péče uživatelům pobytových sociálních služeb v pobytových zařízeních sociálních služeb a v lůžkových zdravotnických zařízeních*. Praha: VÚPSV, 2009. ISBN 978-80-7416-030-1

Literatura:

Červenková, A. - Bruthanová, D. - Pechanová, M. *Sociálně zdravotní služby poskytované klientům na ošetrovatelských odděleních domovů důchodců a v léčebných dlouhodobě nemocných se zřetelem k jejich sociální situaci a zdravotnímu stavu*. Praha: VÚPSV, 2006. ISBN 80-87007-35-2

Molek, J. *Rízení organizací sociálních služeb - vybrané problémy*. Praha: VÚPSV, 2011. ISBN 978-80-7416-083-7

Průša, L. a kol. *Poskytování ošetrovatelské a rehabilitační zdravotní péče uživatelům pobytových sociálních služeb v pobytových zařízeních sociálních služeb*

žeb a v lůžkových zdravotnických zařízeních. Praha: VÚPSV, 2009. ISBN 978-80-7416-030-1

Průša, L. a kol. *Poskytování sociálních služeb pro seniory a osoby se zdravotním postižením*. Praha, VÚPSV, 2010. ISBN 978-80-7416-048-6

Průša, L. Determinanty efektivního systému financování a poskytování dlouhodobé péče. *Rezidenční péče* č. 4/2011. ISSN 1801-8726

Vodička, G. *Problém se sociálními službami ve zdravotnických zařízeních*. Infoservis VZP č. 3/2010. [online], cit.[2010-10-16], dostupné z: <http://www.vzp.cz/cms/internet/cz/Lekari/Informace-pro-praxi/Infoservis/infoservis3-2010.pdf>

Návrh věcného záměru zákona upravujícího řešení dlouhodobé zdravotně sociální péče, Praha: MPSV 2011 (č.j. 2011/68462 - 223 ze dne 26. října 2011), [online], cit. [2011-11-25], dostupné z: <http://eklep.vlada.cz/eklep/page.jsf?resultform:hledaniTablep=3>

Autor je ředitelem VÚPSV, v. v. i., a ekonomickými analýzami systému sociálních služeb se zabývá dlouhodobě.

Soutěž „Stejná šance - Zaměstnavatel 2012“ určená firmám, které v běžném pracovním prostředí zaměstnávají lidi se znevýhodněním, se letos konala již pátým rokem. Letošní soutěž vyhlásilo občanské sdružení Rytmus pro Prahu a Karlovarský kraj, Rytmus Benešov, o. p. s., pro Středočeský kraj, Rytmus Chrudim, o. p. s., pro Pardubický kraj a Rytmus Liberec, o. p. s., pro Liberecký kraj. Spoluvyhlašovatelem byla Česká unie pro podporované zaměstnávání. Kritériem hodnocení v soutěži je například typ uzavřeného pracovního vztahu, délka pracovního vztahu, typ znevýhodnění zaměstnance v souvislosti se zastávanou pozicí, úprava pracovních podmínek, pracovní doby, ale i účast zaměstnance na neformálních firemních akcích, celkový přístup pracovního kolektivu, vstřícnost vedení firmy apod. Prostřednictvím 281 nominací bylo nominováno 110 firem. V Libereckém kraji zvítězila firma EMBA, spol. s r. o., v Pardubickém kraji Východočeské divadlo Pardubice, ve Středočeském kraji Nemocnice Rudolfa a Stefanie Benešov, a. s., a v Karlovarském kraji vyhrála firma Nelan, spol. s r. o. V Praze se vítězem stala společnost MEIBES, s. r. o. Druhou pražskou oceněnou firmou je Pekařství Moravec, s. r. o., a na třetím místě se umístili dva zaměstnavatelé: Starbucks Coffee - Václavské nám. 40 a občanské sdružení Step by Step.

Ke změnám v důchodovém systému po tzv. velké důchodové reformě

Martin Holub

V čísle 4/2011 Fóra sociální politiky jsme se zabývali změnami v důchodovém systému, které přinesla tzv. malá důchodová reforma, nyní analyzujeme změny v důchodovém systému, které nastanou úplnou účinností zákona č. 426/2011Sb., o důchodovém spoření, který byl přijat na konci roku 2011.

Přijetím výše zmíněného zákona došlo s účinností od 1. 1. 2013 k zavedení systému důchodového spoření v rámci základního, tzv. prvního pilíře důchodového zabezpečení v České republice. V procesu kontinuálních úprav důchodového systému České republiky bude možné chápat zavedení plně fondově financované druhé části prvního pilíře důchodového zabezpečení, ze které budou vypláceny dávky příspěvkově definované, jako radikální změnu, neboť zásadně mění podstatu dosavadního systému důchodového zabezpečení. Participaci na tomto systému bude možné rozdělit na dvě fáze, na fázi spořicí a fázi výplacní.

Fáze spořicí

Ve zmiňovaném zákoně je důchodové spoření definováno jako „shromažďování a umísťování prostředků účastníka důchodového spoření do důchodových fondů obhospodařovaných penzijními společnostmi a převod prostředků účastníka“. Smyslem důchodového spoření by mělo být shromažďování prostředků účastníka u penzijní společnosti a jejich další investování za účelem jejich zhodnocení tak, aby při dosažení nároku na starobní důchod z průběžně financované části prvního pilíře bylo možno získat odpovídající důchodové nároky i ze systému důchodového spoření.

Rozhodnutí o vstupu do systému důchodového spoření bude dobrovolné a bude ponecháno na zvážení každého občana, který splní podmínky účasti v systému důchodového spoření. Jakmile se však jednou do systému spoření rozhodne vstoupit, bude pro něj účast povinná. Účastnit se důchodového spoření bude umožněno všem osobám starším 18 let, které jsou účastny průběžně financované části prvního pilíře a kterým nebyl přiznán starobní důchod. Rozhodnutí o vstupu budou muset učinit do šesti měsíců od 1. 1. 2013 (pro občany staré 35 let a starší) či do konce roku, ve kterém dovrší 35 let. Podmínkou účasti je uzavření smlouvy s penzijní společností, která má licenci ČNB k provozování důchodového spoření. Účastníkovi bude umožněno mít pouze jednu smlouvu o důchodovém spoření s jednou penzijní společností v daný moment. Penzijní společnost nesmí uzavření smlouvy odmítnout či uzavřenou smlouvu později vypovědět. Účastník je oprávněn v průběhu důchodového spoření měnit libovolně penzijní společnost. Účast na důchodovém spoření zaniká ukončením spořicí fáze při přiznání důchodu ze základní průběžně financované části prvního pilíře nebo úmrtím účastníka. V případě úmrtí účastníka ve spořicí fázi se stávají jím naspořené prostředky předmě-

tem dědictví. Pokud je dědicem fyzická osoba mladší 18 let, bude její dědický podíl na naspořených prostředcích účastníka převeden jako jednorázové pojistné na pojistnou smlouvu o sirotčím důchodu, který jí bude vyplácen životní pojistovnou. Pokud bude dědic starší 18 let účasten důchodového spoření, bude jeho dědický podíl na naspořených prostředcích zemřelého převeden na jeho účet u jeho penzijní společnosti. Pokud zletilý dědic nebude účasten důchodového spoření, bude mu jeho dědický podíl vyplácen jednorázově v hotovosti.

Příspěvků na důchodové spoření bude účastníkovi umožněno vyvázáním 3 % pojistného na důchodové zabezpečení, ke kterým bude muset přidat ještě další 2 % ze svého vyměřovacího základu. Jeho odvodová sazba na důchodové pojištění tak bude 30 % (účastník pouze základní průběžně financované části prvního pilíře má odvodovou sazbu 28 %), z čehož 25 % půjde na důchodové pojištění a 5 % na důchodové spoření. V případě, že účastník důchodového spoření nebude mít žádné příjmy podléhající pojistnému na důchodové pojištění, pak mu nebude umožněno odvádět žádné prostředky ani na jeho soukromé důchodové spoření. Účastník ani není oprávněn zvýšit či změnit výši odvodů (5 %) do systému důchodového spoření. Stejně jako pojistné bude i příspěvek na důchodové spoření za své zaměstnance odvádět zaměstnavatel.

Prostředky účastníka důchodového pojištění budou shromažďovány v důchodových fondech spravovaných penzijními společnostmi. Majetek v důchodovém fondu bude oddělen od majetku penzijní společnosti. Každá penzijní společnost bude muset ze zákona nabízet minimálně čtyři předem definované fondy, které se liší investiční politikou, tedy i výnosy a mírou rizika. Jedná se o následující fondy, seřazené dle míry rizikovitosti od nebezpečnějšího po nejrizikovější.

Důchodový fond státních dluhopisů - investuje převážně do českých státních dluhopisů a pokladničních poukázek. Minimálně 90 % hodnoty majetku fondu musí být investováno do dluhopisů a krátkodobých dluhopisů a maximálně 30 % hodnoty majetku do jiných než českých dluhopisů. Průměrná modifikovaná splatnost dluhopisů musí být nižší než 5 let.

Konzervativní důchodový fond - tento fond je uvažován jako fond výplacní, při skladbě portfolia je tedy kladen důraz na nízkou rizikovitost a vysokou likviditu. Prakticky se bude jednat o fond peněžního trhu, který může investovat do dluhopisů s maximální splatností 2 roky.

Vyvážený důchodový fond - tento fond může investovat navíc i do zahraničních akcií, s velmi vysokým ratingovým hodnocením. Investice do akcií mohou představovat maximálně 40 % hodnoty majetku fondu.

Dynamický důchodový fond - tento fond může investovat do akcií s vysokým ratingovým hodnocením a investice do akcií mohou představovat až 80 % hodnoty majetku fondu.

Každý účastník si bude moci zvolit vlastní investiční strategii - tedy jak budou jeho investované prostředky rozděleny v důchodových fondech. Může si zvolit jeden ze čtyř výše zmíněných fondů, nebo více důchodových fondů, kdy pak určí poměr, v jakém mají být jeho prostředky rozděleny mezi jednotlivé fondy. Další možností je zvolit investiční strategii životního cyklu, kterou jsou povinny penzijní společnosti nabízet. Při zvolení strategie životního cyklu se rozložení prostředků účastníka v jednotlivých důchodových fondech mění v závislosti na věku účastníka podle předem stanoveného plánu. Jako pojistku proti nepříznivému vývoji na kapitálovém trhu jsou penzijní společnosti povinny ze zákona zabezpečit, aby prostředky účastníků (s výjimkou prostředků účastníka umístěných v důchodovém fondu státních dluhopisů) byly:

- a) 10 let před dosažením důchodového věku umístěny v konzervativním důchodovém fondu nebo ve vyváženém důchodovém fondu,
- b) 9 let před dosažením důchodového věku umístěny v konzervativním důchodovém fondu nebo ve vyváženém důchodovém fondu, přičemž nejméně 20 % hodnoty prostředků účastníka musí být uloženo v konzervativním důchodovém fondu,
- c) 8 let před dosažením důchodového věku umístěny v konzervativním důchodovém fondu nebo ve vyváženém důchodovém fondu, přičemž nejméně 40 % hodnoty prostředků účastníka musí být uloženo v konzervativním důchodovém fondu,
- d) 7 let před dosažením důchodového věku umístěny v konzervativním důchodovém fondu nebo ve vyváženém důchodovém fondu, přičemž nejméně 60 % hodnoty prostředků účastníka musí být uloženo v konzervativním důchodovém fondu.
- e) 6 let před dosažením důchodového věku umístěny v konzervativním důchodovém fondu nebo ve vyváženém důchodovém fondu, přičemž nejméně 80 % hodnoty prostředků účastníka musí být uloženo v konzervativním důchodovém fondu,

f) 5 let před dosažením důchodového věku umístěny pouze v konzervativním důchodovém fondu.

Každý účastník však může tuto „zabezpečovací“ strategii písemně odmítnout a zvolit si vlastní investiční plán.

Úhrady za služby penzijních společností při správě portfolia klientů jsou též ošetřeny ve zmiňovaném zákoně. Za správu prostředků v důchodových fondech bude náležet penzijním společnostem úplata za správu aktiv a úplata za zhodnocování majetku. Vedle těchto úplat jsou pak v zákoně ještě vyjmenovány další jednorázové poplatky v předem jasně stanovených případech, např. převodu prostředků účastníka k jiné penzijní společnosti.

Jako ochrana investovaných prostředků pro účely zabezpečení na stáří je úplata za správu aktiv zákonem omezena maximální výší, jejíž úroveň je závislá na typu důchodového fondu následovně:

0,3 % z objemu aktiv v důchodovém fondu státních dluhopisů,

0,4 % z objemu aktiv v konzervativním důchodovém fondu,

0,5 % z objemu aktiv ve vyváženém důchodovém fondu,

0,6 % z objemu aktiv dynamického důchodového fondu.

Smyslem zavedení úplaty za zhodnocení majetku je motivace penzijní společnosti k maximalizování výnosů investic daného fondu. Úplata za zhodnocení majetku bude náležet penzijní společnosti pouze u konzervativního důchodového fondu, vyváženého důchodového fondu a dynamického důchodového fondu. Mechanismus stanovení úplaty za zhodnocení je z důvodu zamezení snahy penzijních společností o jeho zneužívání poměrně složitý, zjednodušeně řečeno se bude jednat o maximálně 10 % z výnosu fondu (respektive rozdílu mezi průměrnou hodnotou podílového fondu v aktuálním roce a nejlepší průměrnou hodnotou podílového fondu dosaženou v letech předcházejících příslušnému období od vzniku důchodového fondu).

Fáze výplatní

Jakmile skončí spořicí fáze účasti na důchodovém spoření přiznáním starobního důchodu účastníkovi, jeho účast na důchodovém spoření zaniká a dochází k tzv. výplatní fázi, kdy účastník může čerpat důchodové dávky ze svých naspořených prostředků.

Zákon stanoví, že vypořádání nároků na dávky z důchodového spoření v případě přiznání starobního důchodu účastníkovi je možné pouze uzavřením pojistné smlouvy o pojištění důchodu - tzv. nákupem důchodu u životní pojišťovny, která je podle zákona o pojišťovnictví oprávněna provozovat na území České republiky životní pojištění podle pojistného odvětví zahrnujícího pojištění týkající se délky lidského života, které je upraveno právními předpisy z oblasti sociálního pojištění. Každá životní pojišťovna má povinnost uveřejňovat podmínky a pravidla pro výpočet důchodu na internetu. Účastník si pak může životní pojišťovnu vybrat na základě jejich nabídek dle svého výběru.

Tyto podmínky jsou nutnou součástí pojistné smlouvy a výše důchodu pak bude také záviset na výběru životní pojišťovny účastníkem. Naspořené prostředky z důchodového spoření budou využity k jednorázové úhradě pojistného na pojištění důchodu.

Zákon stanovuje životním pojišťovným povinnost nabízet následující čtyři druhy důchodů:

a) **doživotní starobní důchod,**

b) **doživotní starobní důchod se sjednanou výplatou pozůstalostního důchodu po dobu 3 let,**

c) **starobní důchod na dobu 20 let,**

d) **síročí důchod na dobu 5 let.**

Z prvních tří druhů důchodu si může účastník vybrat jeden druh důchodu, který bude nejlépe odpovídat jeho preferencím (zdravotnímu stavu, životním hodnotám, averzi k riziku apod.), čtvrtý druh důchodu je specifický a náleží pouze nezletilým dědicům při úmrtí účastníka, jehož nevyčerpaná důchodová dávka (kapitálová hodnota pojištění) či naspořené prostředky se stávají předmětem dědictví.

Nárok na doživotní starobní důchod má pouze účastník. Tato dávka je vyplácena po dobu ode dne zahájení výplaty důchodu pojišťovnou až do úmrtí účastníka, bez ohledu na to, kdy smrt nastane. Při výplatě tohoto druhu důchodu nevznikají pozůstalým žádné dědické nároky.

Nárok na doživotní starobní důchod se sjednanou výplatou pozůstalostního důchodu po dobu 3 let má účastník po dobu ode dne zahájení výplaty důchodu pojišťovnou až do úmrtí účastníka. Dále má nárok na tuto dávku po dobu 3 let ode dne úmrtí účastníka osoba určená v pojistné smlouvě o pojištění důchodu. Takto lze určit pouze jednu osobu, kterou je však účastník oprávněn měnit. Pozůstalostní důchod bude vyplácen ve stejné výši, v níž byl vyplácen účastníkovi starobní důchod. Při výplatě tohoto druhu důchodu nevznikají pozůstalým žádné dědické nároky.

Nárok na starobní důchod po dobu 20 let má pouze účastník, a to po dobu 20 let ode dne zahájení výplaty důchodu. V případě úmrtí účastníka přede dnem ukončení výplaty tohoto důchodu se kapitálová hodnota pojištění stává předmětem dědictví.

Všechny výše zmíněné druhy důchodů jsou vypláceny v pravidelných měsíčních peněžitých splátkách (v případě, že by roční výše součtu měsíčních dávek byla nižší než 1000 Kč, pak bude důchod vyplacen jednorázově) doživotně nebo po stanovenou dobu, a to v dohodnutém termínu. Všechny měsíčně vyplácené důchody se budou každoročně zvyšovat (způsobem a za podmínek stanovených prováděcím právním předpisem - vyhláškou MPSV), a to vždy k 1. dubnu kalendářního roku.

Jelikož je důchodové spoření významně svázáno se základním systémem průběžně financovaného důchodového pojištění (účast v systému důchodového spoření je umožněna pouze za předpokladu účasti na základním systému, příspěvky na důchodové spoření ve výši 5 % vyměřovacího základu účastníka budou z větší část, tj. 3 %,

tvoreny vyvázáním pojistného na důchodové pojištění ze základního systému, ukončení spořicí fáze je vázáno na přiznání důchodu ze základní části apod.), bude mít účast na důchodovém pojištění vliv i na výši starobního důchodu ze systému základního důchodového pojištění.

S ohledem na nižší příspěvkovou sazbu do systému základního důchodového pojištění bude pro účastníky důchodového spoření změněna formule výpočtu starobního důchodu ze základního systému následovně: za každý rok, po který trvala účast na důchodovém spoření, bude pojištěnci náležet pouze 1,2 % výpočtového základu oproti 1,5 % za doby, kdy trvala pouze účast v základním systému. Navrhované opatření je konstruováno pojistněmatematicky neutrálně tak, aby nedocházelo v základním systému ke zvýhodnění žádné skupiny pojištěnců v závislosti na případné účasti či neúčasti v systému důchodového spoření. Toto opatření se týká pouze dob výdělečné činnosti, nebude tak mít vliv na solidární prvky důchodového systému, jako jsou např. náhradní doby pojištění.

Závěr

Jak je patrné z výše uvedeného, schválený zákon o důchodovém spoření přináší do systému důchodového zabezpečení v České republice zásadní změny. Jako nejvýznamnější může být chápán pokus o posílení vlastní zodpovědnosti zabezpečení ve stáří jednotlivých účastníků základního důchodového pojištění umožněním vyvážení části jejich pojistného na důchodové pojištění (doplňně o dodatečný příspěvek ve výši 2 %) ve prospěch jejich individuálního spoření v důchodových fondech penzijních společností. Jelikož však takovéto rozhodnutí bude představovat nevratný krok, je potřeba ho důkladně zvážit s ohledem na vlastní schopnosti, znalosti a osobní preference pojištěnců. Samotná účast v systému důchodového spoření předpokládá aktivní jednání participantů, kteří mohou v průběhu spořicí fáze vybírat mezi vhodnými investičními strategiemi a ve fázi výplaty se pak rozhodovat o druhu důchodu, který si od životní pojišťovny nakoupí. Je tedy zřejmé, že rozhodnutí o účasti či neúčasti v systému důchodového spoření bude vyžadovat dostatečné množství kvalitních a srozumitelných informací o provedených změnách, které zákon o důchodovém spoření přináší. Aby byl zajištěn předpokládaný efekt této fáze důchodové reformy, měla by být ve druhé polovině roku 2012 Ministerstvem práce a sociálních věcí uskutečněna mediální kampaň, která by všechny kroky spojené se vstupem do systému důchodového spoření vysvětlila široké veřejnosti.

Literatura:

Zákon č. 426/2011 Sb., o důchodovém spoření
Zákon č. 428/2011 Sb., kterým se mění některé zákony v souvislosti s přijetím zákona o důchodovém spoření a zákona o doplňkovém penzijním spoření

Autor působí ve VÚPSV, v. v. i.

Sociálně prostorové nerovnosti v ohrožené lokalitě sídliště Máj v Českých Budějovicích

Lucie Kozlová, Renata Klufová

Príspevek se zaměřuje na sociálně prostorovou diferenciaci v souvislosti s etnickou segregací a sociální exkluzí na sídlišti Máj v Českých Budějovicích. Sociální exkluze je mapována v rovině ekonomické a sociokulturní z hlediska počtu a struktury obyvatel, nezaměstnanosti, kriminality, výskytu sociálně patologických jevů a vnímání pocitu bezpečí osobami bydlícími v této lokalitě. Sociálně prostorové nerovnosti na sídlišti Máj jsou analyzovány za období let 2008 a 2009 do úrovně jednotlivých ulic. Analýza a komparace získaných dat ze sídliště Máj s daty za město České Budějovice potvrdily, že se v této lokalitě negativní jevy objevují ve vyšší míře a jejich incidence má stoupající tendenci. Počet nezaměstnaných osob v této lokalitě se v roce 2009 zvýšil ve srovnání s rokem 2008 o 40 %, zvýšila se trestná činnost v ulicích, které doposud nebyly problémové, a trestná činnost mladistvých osob. Charakter popisovaných trestných činů odpovídá alternativním zdrojům obživy, které u sociálně vyloučených a ekonomicky deprivovaných romských komunit existují nejčastěji. Obavy obyvatel sídliště o bezpečnost se zvyšují. V závěru příspěvku jsou navržena opatření týkající se prevence rizikových jevů na sídlišti Máj.

Česká společnost prošla po roce 1989 výraznými ekonomickými, politickými i strukturálními změnami, které se promítají do životů jednotlivců i skupin v podobě vyšší diverzifikace a stratifikace společnosti. Na jedné straně se vyprofilovala vrstva bohatých občanů, žijících v blahobytu, na straně druhé celé skupiny obyvatelstva žijících na hranici chudoby. Průběh sociálního vylučování jednotlivců a celých skupin obyvatelstva v české společnosti měl v 90. letech stejné příčiny jako v ostatních zemích střední a východní Evropy. Příčiny a rizika sociálního vyloučení je možno hledat v prohlubujícím se nerovném přístupu jednotlivců nebo skupin obyvatelstva k základním zdrojům společnosti, tj. k zaměstnání, sociální ochraně, bydlení, vzdělání a zdravotní péči (Kotýnková, 2000). Sociální vyloučení je ovlivňováno vzájemně provázanými faktory: prací, bydlením, vzděláním, sociální politikou, zadlužeností a kriminalitou.

Za sociálně vyloučenou lokalitu považujeme geograficky vymezitelnou oblast, kde dochází ke koncentraci osob ohrožených sociálním vyloučením (Jára a kol., 2006). Prostorové vyloučení znamená pro jedince bariéru rozvoje životních šancí. Nedobrovolně segregované skupiny zpravidla žijí v nejhrošších, stigmatizovaných částech města, v nevyhovujících, nuzných obydlích s nedostatečnou úrovní sanitárního vybavení a přístupem k běžným službám (Toušek, 2007). Dále můžeme rozlišit vyloučení ekonomické, související s vyloučením z trhu práce, které bývá často způsobeno nízkým vzděláním i diskriminací, a vyloučení symbolické, které je spojeno se stereotypním a předsudečným pohledem na osoby postižené sociálním vyloučením.

Sociálně prostorové nerovnosti vyloučených lokalit

Problematikou prostorových nerovností vyloučených lokalit ve vztahu ke kriminalitě, nezaměstnanosti, sociální politice, sociální práci apod. se nejen v české společnosti zabývá stále větší počet autorů.

Koncept sociálního vyloučení má podle Mokáňové a kol. (2007) své kořeny v 70. letech minulého století ve Francii, kdy byl poprvé použit pro popis specifické situace určitých skupin obyvatel, žijících na okraji společnosti, odříznutých od pracovních příležitostí a zároveň záchraně sítě státní sociální pomoci. Sociálně vyloučené lokality v České republice poprvé komplexně zmapoval Gabal (2006). Vzhledem k faktu, že se jedná o analýzu pět let starou, která sama poukazuje na dynamičnost sociální exkluze, jsou některé informace v ní obsažené již zastaralé (Kajanová, 2010).

Problematiku kriminality v kontextu sociálního vyloučení na příkladu lokality Praha-Smíchov z pohledu demografických modelů popisuje Hůle (2008). Sociální vyloučení v Liberci, Plzni a Ústí nad Labem popisují Brož a kol. (2007). Ouředníček (2007) se zabýval segregací v České republice, ve které analyzoval také sociálně vyloučenou lokalitu sídliště Máj v Českých Budějovicích.

Metodika výzkumu

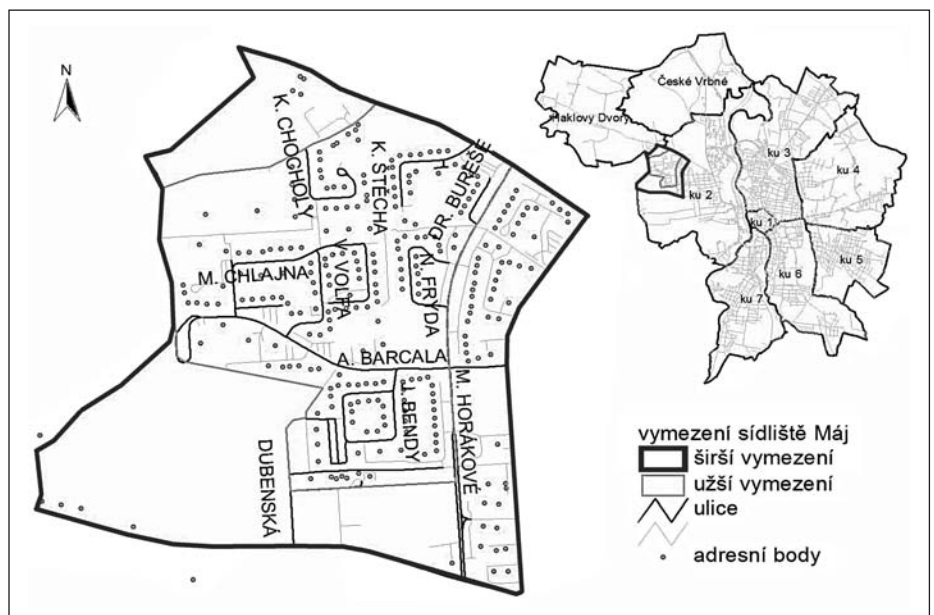
Sociálně prostorové nerovnosti na sídlišti Máj jsou analyzovány do úrovně jednotlivých ulic za období let 2008 a 2009. Metodický postup pro získání jednotlivých dat vycházel ze sekundární analýzy dat úřadu práce, matričního úřadu, odboru sociálních věcí, policie a nestátních neziskových organizací působících v Českých Budějovicích. Pro zjištění vnímání pocitu bezpečí obyvatel sídliště byl proveden průzkum na sídlišti Máj, v rámci kterého bylo osloveno 428 respondentů v roce 2008 a 426 respondentů v roce 2009.

Analytická část - výsledky a diskuse

Popis lokality - sídliště Máj

Sídliště Máj představuje poslední sídliště zbudované v Českých Budějovicích na levém břehu Vltavy a druhé nejmladší celkově. Vystavěno bylo v 80. letech 20. stolo-

Mapa č. 1: Geografické vymezení sídliště Máj v Českých Budějovicích

Zdroj: vlastní zpracování v programu ArcGIS

tí na okraji bývalých Čtyř Dvorů na ploše bývalého vojenského cvičiště mezi sídlištěm Šumava a lesem Bor. I v současné době se rozšiřuje, zejména na jih a na západ, ovšem nové části již netvoří klasické panelové domy, nýbrž menší a modernější stavby. Část byla vystavěna pro zaměstnance jaderné elektrárny Temelín a dalších budějovických podniků. Část obyvatelstva sem byla přesunuta z vnitřního města. Mapa č. 1 prostorově vymezuje sídliště Máj na území města Českých Budějovic a podle jednotlivých ulic.

Občanská vybavenost i dopravní obslužnost je dobrá, v dosahu jsou obchody, zdravotní péče, předškolní i školní zařízení. Část bytů je v majetku stavebního bytového družstva, část je odkoupena obyvateli do osobního vlastnictví a některé byty jsou v majetku města. V případě neplatičství je samosprávu využíván institut zvláštního příjmece.

Jde o největší českobudějovické sídliště (pokud jde o počet obyvatel), podle sčítání lidu z roku 2001 v něm žilo v 6631 bytech 17 733 obyvatel. V Českých Budějovicích žilo k 31. 12. 2007 celkem 95 071 obyvatel, z toho bylo na sídlišti Máj, podle údajů Matričního úřadu v Českých Budějovicích, celkem 13 567 obyvatel, kteří zde mají nahlášeno trvalé bydliště (z toho 6568 mužů a 6999 žen).

Vysoká hustota obyvatel na relativně malém prostoru vyvolává problémy s parkováním a nedostatkem zeleně. Za nejproblematictější část lze považovat ulici V. Volfa, označovanou za „romské ghetto“, kromě Romů ji pro nízké nájemné obývají (převážně v západní části) též např. studenti Jihočeské univerzity, Romové se koncentrují ve východní části. Podle Ouředníčka (2007) patří celkově obyvatelé sídliště Máj (zejména severní části) k nejhudším skupinám ve městě. Jeho centrální část se stává sociálním ghettem. Rostoucí kriminalita, stigmatizace sídliště, neochota dávat děti do míst-

ní základní školy i mediální zájem zhoršují kvalitu života také v blízkém okolí. Obyvatelé Českých Budějovic je sídliště Máj obecně považováno za nejhorší lokalitu s nejvyšší kriminalitou a za nebezpečné místo, a to hlavně po setmění.

Počet a struktura obyvatel na sídlišti Máj

Na sídlišti Máj žije celkem 13 567 evidovaných obyvatel, nejvíc v ulici V. Volfa. Skutečný počet osob žijících na sídlišti bude vyšší, žijí zde i osoby, které nejsou evidovány Matričním úřadem. Po roce 1989 sem byli sestěhováni Romové z městských bytů z centra města, probíhalo i „přirozené“ stěhování do této lokality. Vzhledem k husté zástavbě už zde zřejmě nedojde k výraznějšímu navýšení počtu bytů.

V průběhu 90. let rostla koncentrace sociálně slabých obyvatel v severní části sídliště kolem ulice V. Volfa, zejména ve vnitrobloku této ulice. Postupně se zdejší byty staly téměř neprodejné, zejména v ulicích V. Volfa a M. Chlajna jsou nabízeny výrazně pod cenou a kupují je pouze sociálně slabí. Řada místních obyvatel uvažuje o opuštění této lokality, prodejem svých bytů však nezískají dostatek prostředků ke koupi jiného bydlení. Mají-li vyšší příjmy, odcházejí jinam, třeba i do okrajových částí sídliště. V lokalitě tak nedobrovolně zůstávají především sociálně slabé domácnosti.

Analýza a vývoj nezaměstnanosti na sídlišti Máj

Počet evidovaných uchazečů o zaměstnání v okrese České Budějovice dosáhl k 30. červnu 2009 celkem 5394 osob, z toho 2868 žen, míra nezaměstnanosti dosahovala 5,1 %. Evidovaní uchazeči o zaměstnání s trvalým bydlištěm na sídlišti Máj se v této době podíleli na celkové nezaměstnanosti okresu České Budějovice 8,7 %. Sídlíště Máj je dobře dopravně dostupné, vysoká nezaměstnanost v lokalitě může proto souviset s tím, že se v případě nejlidnatější ulice V. Volfa jedná o lo-

kalitu sociálně vyloučenou. Příčinou může být nízké vzdělání a kvalifikace, diskriminace a etiketizace, i na základě tzv. „špatné adresy“, kterou lokalita představuje.

Ke stejnému datu bylo evidováno celkem 468 uchazečů o zaměstnání s trvalým bydlištěm na sídlišti Máj, z toho bylo 254 žen a 214 mužů (o rok předtím 332, z toho bylo 191 žen a 141 mužů), jejich počet tedy narostl o více než 40 %. Uchazeči o zaměstnání s vysokoškolským vzděláním v roce 2009 tvořili 6,6 % oproti 9,3 % v roce 2008. Vývoj počtu nezaměstnaných osob podle pohlaví a ulic na sídlišti Máj je patrný z tabulky č. 1.

Tabulka č. 1: Index vývoje počtu nezaměstnaných 2008–2009

název	ženy	muži
A. Barcala	181,82	466,67
Dr. Bureše	100	200
Dubenská	66,67	250
J. Bendy	185	112,5
K. Chocholy	240	113,33
K. Štěcha	192,86	118,82
M. Horákové	123,08	400
M. Chlajna	80,95	150
N. Frýda	126,32	277,78
V. Volfa	110	134,55

Nejvíce problémů s nalezením zaměstnání měla kategorie občanů se základním vzděláním (v roce 2008 celkem 126, v roce 2009 celkem 157). Téměř dvojnásobný nárůst ve srovnání s rokem 2008 zaznamenala kategorie uchazečů se středoškolským vzděláním bez maturity (81 v roce 2008 a 153 v roce 2009. Nejvíc jich v obou letech žilo v ulici V. Volfa. Podrobné údaje jsou uvedeny v tabulkách č. 2 a 3.

Podle délky nezaměstnanosti byl v roce 2008 největší podíl uchazečů (žen i mužů) v kategorii do 6 měsíců, v roce 2009 v kategorii od 6 do 12 měsíců u mužů a od 12 do 24 měsíců u žen. Výrazně stoupá dlou-

Tabulka č. 2: Počet a struktura nezaměstnaných osob na sídlišti Máj - muži

Adresa - ulice	Celkem		Nejvyšší dosažené vzdělání							
	2008	2009	ZŠ		SŠ bez mat.		SŠ s mat.		VŠ	
			2008	2009	2008	2009	2008	2009	2008	2009
Ant. Barcala	3	14	0	2	1	6	2	3	0	3
Dr. Bureše	2	4	0	0	1	1	1	3	0	0
Dubenská	2	5	0	0	2	3	0	2	0	0
J. Bendy	24	27	5	9	2	6	10	8	7	4
K. Chocholy	15	17	2	5	4	3	6	5	3	4
K. Štěcha	11	13	2	3	3	6	3	4	3	0
M. Horákové	2	8	2	5	0	1	0	2	0	0
M. Chlajna	18	27	5	9	6	10	7	7	0	1
N. Frýda	9	25	4	7	2	11	2	5	1	2
V. Volfa	55	74	36	38	11	20	6	12	2	4
CELKEM	141	214	56	78	32	67	37	51	16	18

Zdroj: Úřad práce v Českých Budějovicích (porovnání k 30. 6. 2008 a 30. 6. 2009)

Tabulka č. 3: Počet a struktura nezaměstnaných osob na sídlišti Máj - ženy

Adresa - ulice	Celkem		Nejvyšší dosažené vzdělání							
	2008	2009	ZŠ		SŠ bez mat.		SŠ s mat.		VŠ	
			2008	2009	2008	2009	2008	2009	2008	2009
Ant. Barcala	11	20	2	1	3	8	3	8	3	3
Dr. Bureše	4	4	2	2	0	0	2	2	0	0
Dubenská	6	4	1	1	2	1	3	1	0	1
J. Bendy	20	37	5	6	4	14	10	16	1	1
K. Chocholy	10	24	2	4	4	13	3	6	1	1
K. Štěcha	14	27	2	1	5	15	6	8	1	3
M. Horákové	13	16	3	7	5	4	5	5	0	0
M. Chlajna	21	17	4	5	6	6	9	5	2	1
N. Frýda	19	24	7	7	5	2	3	12	4	3
V. Volfa	73	81	42	45	15	23	13	13	3	0
CELKEM	191	254	70	79	49	86	57	76	15	13

Zdroj: Úřad práce v Českých Budějovicích (porovnání k 30. 6. 2008 a 30. 6. 2009)

hodobá nezaměstnanost. Zatímco v roce 2008 bylo nejvíce nezaměstnaných mužů ve věkové kategorii 20–24 let, v roce 2009 to byli muži ve věkové kategorii nad 45 let. U žen byla v roce 2008 i 2009 nejvíce zastoupena kategorie 30–34 let, což odpovídá tomu, že romské ženy mají v tomto věku obvykle už po mateřské dovolené a potýkají se s nedostatečnou kvalifikací, která souvisí s brzkým zakládáním rodiny i s menší nabídkou nekvalifikovaných pracovních pozic pro ženy (Kajanová, 2010).

Příjemci příspěvku na péči

Počet osob ze sídliště Máj, které pobírají příspěvek na péči, se neodlišuje od ostatních lokalit města České Budějovice. Příspěvek je vyplácen celkem 142 osobám, z toho je 78 žen a 37 dětí. Nejvíce příjemců příspěvku na péči je z ulice V. Volfa. To odpovídá skutečnosti, na kterou upozorňuje Říčan (1998), že romských invalidních důchodců je šestkrát více, než by odpovídalo jejich zastoupení v populaci.

Sociální vyloučení a sociálně patologické jevy

Na základě výzkumu provedeného Zdravotně sociální fakultou JU v roce 2007 bylo zjištěno, že na sídlišti Máj se objevuje rizikové chování již u dětí mladšího školního věku, konkrétně u dětí druhých až čtvrtých tříd ZŠ. Děti mladšího školního věku se týká především šikana a jiné stresové situace, které vznikají mezi dítětem a rodiči, učiteli i vrstevníky. V současné době již začíná abusus drog, dochází k závislosti na počítačových hrách a televizi. Výzkum zjišťoval, kolik volného času mají děti mladšího školního věku a jak jej využívají. Otázky byly také směřovány na výskyt některých druhů patologického chování ve volném čase dětí. Dotazníkového šetření se zúčastnilo celkem 69 dětí, z toho 32 chlapců a 37 dívek. Jejich průměrný věk byl 9,7 roku. Mají poměrně dostatek volného času, 54 % respondentů uvádí, že mají denně 4 až 6 hodin volného času, 26 % udává více než 6 hodin volného času. Jen 20 % dětí sděluje, že jejich volný čas je ohraničen 1 až 3 hodinami. Nesvadbová et al. (2009) uvádí, že naprostá většina Romů starších 16 let (72 %) nemá žádné pohybové aktivity a volný čas téměř výhradně tráví při sedavých činnostech nebo zcela pasivně.

Na otázku týkající se nudy ve volném čase odpovědělo pozitivně 51 % dětí. Na otázku, zda děti mladšího školního věku ve volném čase hrají automaty, odpovědělo 14 % dětí kladně, z toho bylo 83 % chlapců. Alkohol ve volném čase tyto děti uvedly v 3,6 %, užívání nealkoholových drog (tabák, marihuana) uvedlo 1 % dětí. Průměrný věk dětí u pití alkoholu činil 9,3 roku, u kouření 9,7 roku.

Kouření je v romské komunitě rozšířenější než v majoritní populaci. Podle Kajanové (2007) začínají Romové s kouřením velmi brzy, nijak ojediněle již v dětském věku.

Výsledkům výzkumu odpovídá i fakt, že OSPOD České Budějovice evidovalo ke konci roku 2007 za sídliště Máj 88 spisů

rodin s problémovými dětmi. Počet spisů ke stejnému období roku 2008 byl již trojnásobně vyšší a v roce 2009 se rizikové chování u dětí a mladistvých oproti roku 2008 opět zvýšilo. I když mohou být údaje v tabulce č. 4 do jisté míry nepřesné, protože problémové rodiny se často stěhují, je z ní patrné, že rizikové chování dětí a mládeže na sídlišti Máj má stoupající tendenci a tato skutečnost koresponduje s daty týkajícími se trestné činnosti mladistvých uvedenými v mapě č. 2. Na sídlišti Máj jsou v souvislosti s rizikovým chováním dětí a mládeže nejproblémovější ulice V. Volfa, J. Bendy, N. Frýda, M. Chlajna, K. Chocholy (ve všech sledovaných letech).

Tabulka č. 4: Druhy rizikového chování u dětí a mladistvých na sídlišti Máj

	2007	2008	2009
Děti 0–14			
trestná činnost	4	14	14
přestupky	1	5	2
záškoláctví	6	8	8
hlášení MP ČB	0	51	59
VP - rodiče	5	4	6
VP - škola	6	8	8
alkohol a jiné drogy	2	2	6
Mladiství 15–18			
trestná činnost	21	31	35
přestupky	6	10	11
záškoláctví	6	7	4
hlášení MP ČB	0	89	92
VP - rodiče	6	6	7
VP - škola	5	9	3
alkohol a jiné drogy	20	29	55
CELKEM	88	273	310

Zdroj: OSPOD MM České Budějovice

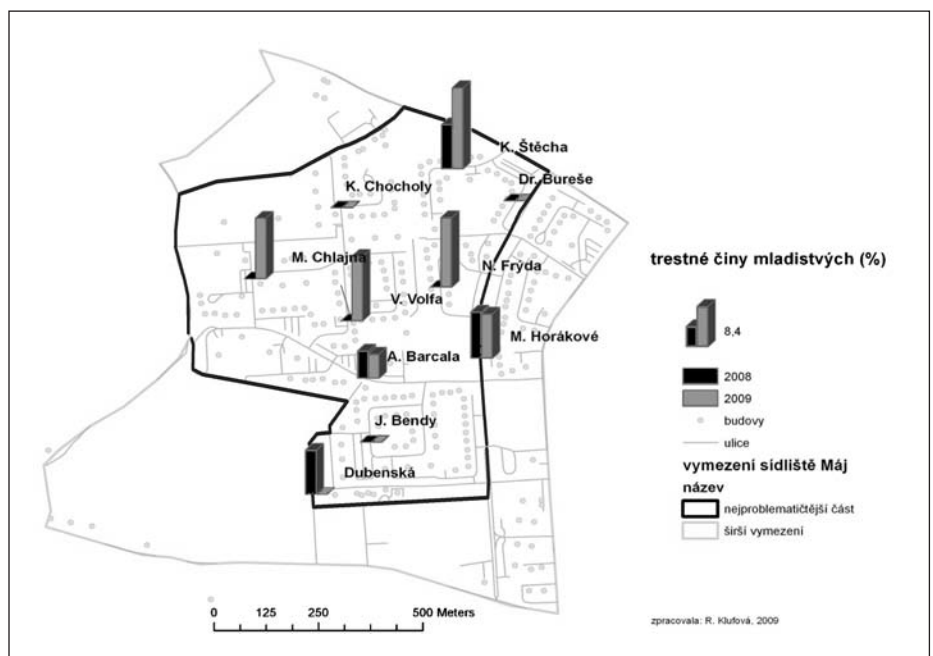
Statistická data nestátní neziskové organizace Jihočeský streetwork o uživatelích

drog v Českých Budějovicích mapují lokality „Máj“, „Okružní“ a „Palackého náměstí“, které se prolínají a mezi nimiž uživatelé drog migrují. Pracovníci organizace při terénní sociální práci s mladými lidmi zaznamenali vysokou míru zneužívání marihuany a dalších omamných a psychotropních látek, především pervitinu. Ilegální drogy zasahují mnohdy celé rodiny. Od roku 2007 dochází k nárůstu všech aktivit souvisejících s prací s uživateli drog, v roce 2009 už o 39 % více než v roce 2008, což lze vysvětlit tím, že si klienti zvykli tuto službu využívat, zvýšil se také počet vydaných jednorázových injekčních stříkaček. Odborníci této organizace považují lokalitu Máj z hlediska drogové problematiky za vysoce rizikovou v porovnání s ostatními lokalitami města Českých Budějovic.

Analýza kriminality

Lokalitu Máj sužuje ve větší míře tradiční sídlištní kriminalita (škoda na majetku, vykrádání aut a sklepů, rušení nočního klidu, znečištění veřejného prostranství, vyhrožování, hrubé násilí). Sociální soudržnost je velmi slabá. Sídlištní prostředí přímo nahrává izolovanosti jednotlivých rodin a anonymita vede ke lhostejnosti. Komunikace funguje jen na sousedské a rodinné bázi. V romské komunitě je situace ještě závažnější, protože se jedná o heterogenní populaci, která sem byla sestěhována z různých důvodů a skládá se z mnoha subetnických podskupin, které jsou mnohdy ve velkých sporech. Romské rodiny, které řeší vzájemné konflikty podle vlastních norem, na sebe pak mnohdy volají policii ještě častěji než majorita na Romy. Ze zpráv o činnosti Městské policie České Budějovice jednoznačně vyplývá, že počet událostí na sídlišti Máj, při kterých zasahovala městská policie, převyšuje průměr zásahů města

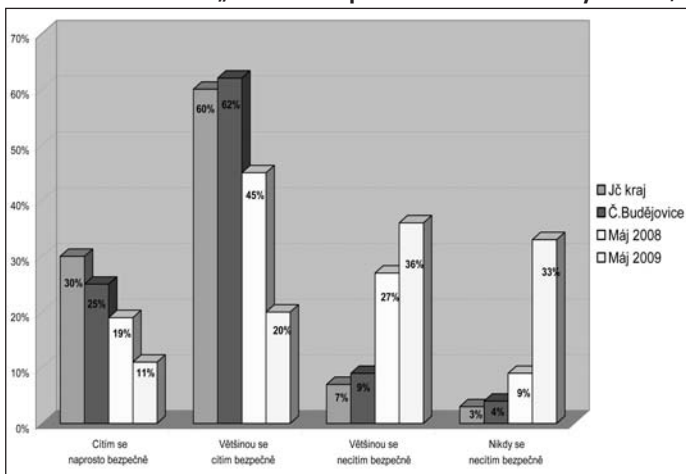
Mapa č. 2: Vývoj počtu trestných činů mladistvých 2008–2009

Zdroj: vlastní zpracování v programu ArcGIS

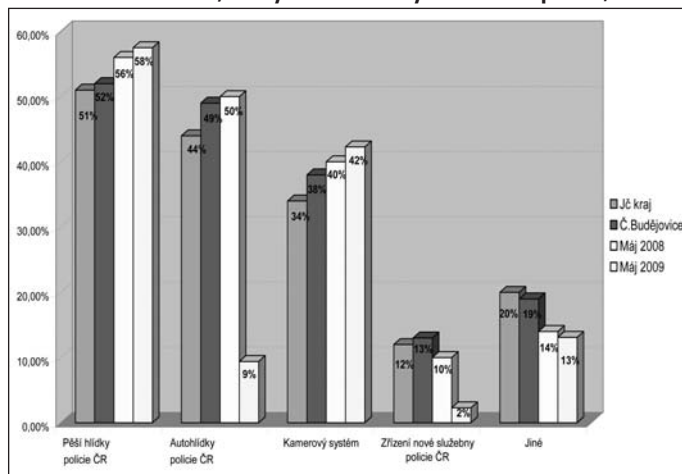

Graf č. 1: Vnímání pocitu bezpečí za Jihočeský kraj, město České Budějovice a sídliště Máj v roce 2008 a 2009 (odpovědi na otázku „Cítíte se bezpečně v místě vašeho bydliště?“)

Zdroj: Policejní prezidium, Zdravotně sociální fakulta JU (výzkum v roce 2008 a 2009)

Graf č. 2: Vnímání pocitu bezpečí za Jihočeský kraj, město České Budějovice a sídliště Máj v roce 2008 a 2009 (odpovědi na otázku, co by se v místě bydliště mělo posílit)

Zdroj: Policejní prezidium, Zdravotně sociální fakulta JU (výzkum v roce 2008 a 2009)

České Budějovice. Ze srovnání trestných činů v roce 2008 a 2009 vyplývá, že se celkově počet trestných činů snížil, což koresponduje s celkovým vývojem trestných činů v Českých Budějovicích. Horší však je, že se zvýšila trestná činnost v ulicích, které nebyly problémové, což lze vysvětlit tím, že se posunula z ulic, ve kterých byl nainstalován kamerový systém (V. Volfa, M. Horákové, M. Chlajna), do ulic bez kamerového systému (K. Chocholy, Dr. Bureše). Vývoj počtu trestných činů mladistvých je zaznamenán v mapě č. 2 a koreluje s údaji týkajícími se rizikového chování dětí a mládeže na sídlišti Máj (viz tabulka č. 4), které má stoupající tendence.

Z porovnání struktury trestných činů v roce 2008 a 2009 vyplývá, že se snížil výskyt trestných činů krádeže, ublížení na zdraví a loupeže zejména v ulicích M. Horákové a M. Chlajna, kde je nainstalován kamerový systém. Beze změny však zůstala v nejproblémovější ulici sídliště Máj, v ulici V. Volfa, a to i přes výskyt kamerového systému. Charakter popisovaných trestných činů odpovídá alternativním zdrojům obživy, které se u sociálně vyloučených a ekonomicky deprivovaných romských komunit vyskytují nejčastěji v podobě krádeží, případně u mládeže přepaďování (tzv. elpíčko). Kajanová (2009) upozorňuje na to, že některé patologické chování nemusí být etnickou skupinou vnímáno jako deviantní, protože normy se utváří v souvislosti s kulturou. Dojde-li ke krádeži, protože nebylo na jídlo pro rodinu, není porušena etnická norma, ale norma majoritní a chování není komunitou hodnoceno negativně. Negativní změnu struktury trestných činů v roce 2009 oproti roku 2008 zaznamenala ulice Dr. Bureše, ve které se objevily krádeže a ublížení na zdraví, dále ulice K. Chocholy, kde došlo ke zvýšení počtu krádeží vloupáním, ublížení na zdraví a výtržnictví, což souvisí s tím, že se trestná činnost posunula do ulic bez kamerového systému, kterými ulice K. Chocholy a Dr. Bureše jsou.

Průzkum vnímání pocitu bezpečí občany

Sociologické šetření vnímání pocitu bezpečí občany realizovala organizace Ipsos Tambor pro Policejní prezidium ČR v rámci výzkumu veřejného mínění „Spokojenost občanů s prací Policie ČR.“ Byly do něj zařazeny také otázky týkající se bezpečnosti v místě bydliště. V Jihočeském kraji bylo v první pololetí roku 2007 realizováno 1393 rozhovorů. ZSF JU provedla v červnu 2008 a v listopadu 2009 průzkum na sídlišti Máj, v rámci něhož v roce 2008 oslovila 428 respondentů a v roce 2009 pak 426 respondentů se shodnými otázkami, což umožnilo komparovat zjištěná data s výsledky předchozího průzkumu.

Málo bezpečně se cítili obyvatelé Českých Budějovic (jen 25 % z nich se cítí naprosto bezpečně). Obyvatelé bydlící na sídlišti Máj se v roce 2008 cítili bezpečně v 64 % (z toho se naprosto bezpečně cítilo pouze 19 % občanů) a v 36 % se bezpečně necítili, zatímco na ostatních uvedených územích se necítilo bezpečně pouze 8–11 % obyvatel. V roce 2009 se situace extrémně zhoršila. Bezpečně se cítilo pouze 31 % obyvatel sídliště Máj (z toho se naprosto bezpečně cítilo pouze 11 % občanů), oproti roku 2008 se bezpečně naopak necítil téměř dvojnásobný počet obyvatel, a to 69 % (z toho se nikdy necítilo bezpečně 33 % obyvatel sídliště Máj).

Výrazné rozdíly mezi hodnotami vnímání pocitu bezpečí za Jihočeský kraj, město České Budějovice a sídliště Máj v roce 2008 a 2009 jsou patrné z grafu č. 1.

Pro posílení pocitu bezpečí by obyvatelé Jihočeského kraje nejvíce uvítali posílení pěších hlídek, autohlídek, zavedení či rozšíření kamerového systému a zřízení nové či posílení stávající služebny Policie ČR. Údaje za Jihočeský kraj, České Budějovice a sídliště Máj vykazují rozdíly v procentuálním zastoupení jednotlivých kategorií. Hodnoty za lokalitu Máj procentuálně převyšují hodnoty za celé území Jihočeského kraje a Českých Budějovic (graf č. 2) v oblasti týkající

se posílení pěších hlídek a posílení kamerového systému. Nárůst odpovědí občanů sídliště Máj požadujících posílení pěších hlídek Policie ČR a kamerového systému v roce 2009 oproti roku 2008 lze vysvětlit snížením trestné činnosti v ulicích, kde byl umístěn kamerový systém.

Závěr

Analýza dat získaných ze sídliště Máj a jejich komparace s daty za město České Budějovice potvrdily, že se v této lokalitě ve vyšší míře objevují negativní jevy, které lze shrnout takto: sídliště Máj se stává sociálním ghettem - jsou zde zachyceny především sociálně slabé domácnosti; počet nezaměstnaných osob na sídlišti Máj se v roce 2009 ve srovnání s rokem 2008 zvýšil o 40 %; rizikové chování dětí a mládeže na sídlišti Máj má stoupající tendenci a objevuje se již u dětí mladšího školního věku; z hlediska drogové problematiky je lokalita Máj v porovnání s ostatními lokalitami města Českých Budějovic vysoce riziková, trestná činnost mladistvých osob se zde zvyšuje; baví obyvatel sídliště Máj o bezpečnost mají stoupající tendenci.

Prevence rizikových jevů na sídlišti Máj by měla být směřována zejména do oblastí drogové závislosti (včetně alkoholismu a kuřáctví), kriminality a delikvence, gamblingu, záškoláctví, šikany, vandalismu a jiných forem násilného chování. Vhodnou podporou realizace preventivních činností na sídlišti Máj by bylo komunitní centrum nabízející program pro volný čas dětí a mládeže, programy určené rodičům, vrstevnické programy, komunitní programy a programy podporující uplatnění mládeže na trhu práce. Pro zvýšení pocitu bezpečí obyvatel a snížení trestné činnosti na sídlišti Máj se na základě výše uvedených analýz a komparace dat jeví jako vhodné posílit kamerový systém v místech (ulicích), kde se zvýšila trestná činnost nebo se tam negativně změnila struktura trestných činů.

Literatura:

- Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a komunit v České republice a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti. Praha: MPSV ČR, Gabal AC s.r.o., 2006.
- Barnes, M., Heady, C., Middleton, S., et al. (2002): *Poverty and Social Exclusion in Europe*. London: Edward Elgar Publications, 328 pp.
- Berghman, J. (1997): Social Exclusion in Europe: Policy Context and Analytical Framework, pp. 10-28. - In: *Beyond the Threshold: The Measurement and Analysis of Social Exclusion*, ed. by G. Room. Bristol: The Policy Press University Bristol.
- Brož, M. a kol. (2007): *Kdo drží černého Petra?*: Sociální vyloučení v Liberci, Plzni a Ústí nad Labem, Člověk v tísni - společnost při České televizi, o.p.s., 96 s.
- Hůle, D. (2008): Modely kriminality v kontextu sociálního vyloučení. *Demografie*, dostupné on-line z <www.demografie.info/?cz_detail_clanku&artID=573>.
- Herrmann, P. (2007): *Evropská unie a její politiky sociálního začleňování*. Sborník 6. oborové konference nestátních neziskových organizací působících v sociální a sociálně zdravotní oblasti: Mainstreaming sociálního začleňování - efektivní změna ve vládních politikách, strategickém plánování a přístupu k veřejnosti, s. 16-20.
- Jalůvka, R., Wartuschová, T. (2007): *Spokojenost občanů s prací Policie ČR: výsledky za Jihočeský kraj*. Praha: Ipsos Tambor pro Policejní prezidium ČR.
- Jára, M. a kol. (2006): *Sociální diskriminace pod lupou*. Otevřená společnost, o.p.s., s. 39.
- Mareš, P. (2000): Chudoba, marginalizace, sociální vyloučení, *Sociologický časopis*. Vol. 36, No. 3, s. 285 - 297.
- Mokáňová, M., Hrazdíra, T., Gajdoš, O. (2007): *Moderní chudoba: Sociální exkluze v rámci EU*, případová studie, Národohospodářská fakulta VŠE v Praze, 19 s.
- Ouředník, M. (2007): *Segregace sociálně slabých. Projekt „Segregace v České republice: stav a vývoj, příčiny a důsledky, prevence a náprava“* (WA-014-05-Z01), Praha: MMR ČR. Dostupné z: <http://denik.obce.cz/go/clanek.asp?id=6281255>
- Kajanová, A. (2009): *Sociální determinanty zdraví vybraných romských komunit*. České Budějovice: ZSF JU.
- Kajanová, A. (2010): Strategie „tady a teď“ u zástupců romské menšiny žijící v sociálně vyloučených lokalitách. In *Situation of Roma Minority in Czech, Hungary, Poland and Slovakia*. Wrocław: Prom, 533 p. ISBN 978-83-928354-6-2.
- Kotýnková, M. (2000): *Rozsah a průběh sociálního vyloučení v české společnosti*. Sborník prací Fakulty sociálních studií Brněnské univerzity, Sociální studia 5, s. 93 - 103.
- Nesvadbová, L., Šandera, J. a Haberlová, V. (2009): *Sastipen. Romská populace a zdraví. Národní zpráva*, Praha, Kancelář rady vlády ČR pro záležitosti romské komunity, 86 s.
- Pávková, J. a kol. (2002): *Pedagogika volného času*. 3. vyd. Praha: Portál, 231 s. ISBN 80-7178-711-6.
- Pierson, J., Ross, L. (2002): Tackling Social Exclusion. *Child&Family Social Work*, Vol. 7, No. 4, pp. 326 - 327.
- Podzimek, K. *Zpráva o terénní práci na sídlišti Máj*. České Budějovice: Jihočeský streetwork, 2008.
- Řičan, (2008): *S Romy žít budeme - jde o to jak*. Praha: Portál, 143 s. ISBN 80-7178-250-5.
- Silver, H. (1994): Social exclusion and social solidarity: Three paradigms. *International Labour Review*, Vol. 133, pp. 533 - 534.
- Strubelt, W., Gorzelak, G. (2008): *City and Region*. Opladen: Budrich UniPress, 2008. ISBN 978-3-940755-07-0.
- Sýkora, L., Temelová, J., (eds.) (2005): *Prevence prostorové segregace*. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje. Ministerstvo pro místní rozvoj. DVD.
- Temelová, J., Sýkora, L. (2007): *Podmínky, příčiny, mechanismy a důsledky segregace*. Výzkumná zpráva k projektu Segregace pro MMR ČR.
- Toušek, L. (2007): *Sociální vyloučení a prostorová segregace*. Přehledová studie, 19 s., dostupné on-line: <www.antropologie.org/publikace/44-prehledove-studie/143-socialni-vyloueni-a-prostorova-segregace>.
- Wilkinson, R., Marmot, M. (2005): *Sociální determinanty zdraví - fakta a souvislosti*. Kostelec nad Černými lesy: Institut zdravotní politiky a ekonomiky, 52 s. ISBN 80-86625-46-X.

Zdroje dat:

Koncept Strategického plánu města České Budějovice 2007–2013. České Budějovice: MM České Budějovice, 2008.

Zpráva o činnosti Městské policie České Budějovice. České Budějovice: MP ČB, 2008.

Lucie Kozlová působí na Zdravotně sociální fakultě JČU.

Renata Klufová působí na Ekonomické fakultě JČU.

Zajímavosti ze zahraničního tisku**Může si Evropa dovolit zdravotní a dlouhodobou péči pro své staré obyvatele?**

Podle Xenie Scheil-Adlung, koorganizátorky zdravotní politiky ILO, lze předpokládat, že určitý podíl starších občanů bude kvůli svému špatnému zdravotnímu stavu nebo postižení potřebovat zdravotní a dlouhodobou péči. Výdaje na veřejnou zdravotní péči představují po výdajích na důchodové zabezpečení druhou největší položku HDP (v evropských zemích se pohybují od 5,5 % do 8,5 % HDP). Podle prognóz by se v EU měly výdaje na veřejné zdravotnictví zvýšit z 6,4 % HDP v roce 2007 na 8,6 v roce 2060, výdaje na dlouhodobou péči by se mohly v období 2007–2050 více než zdvojnásobit.

Podle nejnovější studie ILO „Can the European elderly afford the financial burden of health and long-term care?“ jsou výdaje na dlouhodobou péči vyšší pro chudé než pro bohaté. Ženy a osaměle žijící osoby jsou nejvíce ohroženy tím, že za tuto péči budou muset platit z vlastních zdrojů. Evropské systémy sociální ochrany často vykazují vážné nedostatky, zvláště pokud jde o pokrytí dlouhodobé péče, a v některých zemích neposkytují odpovídající ochranu pro staré občany. Na zdravotní péči si musí platit až 95 % staré populace a 5 % si musí hradit také výdaje na dlouhodobou péči.

Takovéto výdaje vážně ohrožují finanční udržitelnost jejich domácností a mohou se stát příčinou jejich zchudnutí. Pokud náklady na péči přesahují celkové příjmy těchto starých osob, v některých případech vedou

až k jejich zruinování, čímž jsou opět více ohroženy ženy a osaměle žijící osoby.

Vedle finanční udržitelnosti je dalším problémem dostupnost těchto služeb. V řadě zemí chybí pro poskytování služeb starším osobám dostatek vyškolených pracovníků. K zmírnění jejich nedostatku v zdravotních službách a dlouhodobé péči by mělo přispět zlepšení pracovních podmínek v tomto sektoru.

Vzhledem k demografickému vývoji se zmíněné problémy budou jen prohlubovat, proto by mělo být pokrytí odpovídajícími systémy zabezpečení univerzální a tyto systémy by měly být účinnější a efektivnější. Zejména pro systémy dlouhodobé péče by mělo být k dispozici více prostředků s cílem zvýšit rozsah poskytovaných služeb, zajistit jejich finanční dostupnost, dosažitelnost a poskytování a zvýšit kvalitu služeb tak, aby adekvátně odpovídaly na potřeby starých lidí.

Osoby poskytující neformální péči v rodinách by měly být pokryty systémem sociálního zabezpečení a měly by za poskytované služby dostávat finanční kompenzaci. Vedle rodinných příslušníků se v řadě zemí na neformální domácí péči o potřebné z velké části podílí i zahraniční pracovníci.

K odstranění nerovnosti v přístupu ke zdravotním službám a dlouhodobé péči pro staré občany by měl přispět koncept integrované politiky v rámci širšího systému sociální ochrany, čímž by se využil synergický efekt propojení různých systémů, tj. důchodového systému, sociální pomoci, zdravotních služeb a dlouhodobé péče. Tak by se mohlo podařit odstranit stávající nerovnosti.

Dostat odpovídající zdravotní a dlouhodobou péči v případě potřeby je považováno za základní lidské právo.

Zdroj: ILO

Zpráva a databáze údajů o reakci vlád na finanční a ekonomickou krizi

ILO a Světová banka vydaly společnou zprávu „Inventory of Policy Responses to the Financial and Economic Crisis“ o tom, jak země reagovaly v oblasti zaměstnanosti na poslední globální finanční a ekonomickou krizi. Ze zprávy je patrné, jak vlády po celém světě reagovaly intervencemi na trhu práce s cílem omezit ekonomické a sociální dopady krize, podpořit zaměstnanost, příjem domácností, ekonomický růst a snížit chudobu. Tato online přístupná báze dat poskytuje detailní přehled politik využívaných během finanční krize v letech 2008–2010 a inspiraci, jak reagovat na podobnou situaci v budoucnu.

Poprvé jsou tak v této databázi k dispozici údaje o tom, co jiné země dělaly v této turbulentní době, což umožní lépe poznat, jaká opatření jsou nejlepší pro vytváření nových pracovních míst a redukci chudoby během krize.

Ze zprávy vyplývá, že ve většině v přehledu zahrnutých zemí tentokrát vlády intervenovaly ve snaze omezit dopady ekonomického poklesu. Nejenže většina z nich využila fiskální a monetární politiku ke sti-

mulaci hospodářství, ale také přímo intervenovala s cílem ochránit a vytvářet pracovní místa, udržet kvalifikaci pracovníků, ovlivnit nabídku práce, aby odpovídala poptávce, ochránit příjmy nezaměstnaných a ohrožených skupin obyvatelstva. V řadě případů k výběru odpovídající politiky přispěl sociální dialog. Příkladem může být zavádění sdílené práce.

Ve „vysokopříjmových“ zemích se vlády na straně poptávky soustředily na vytváření přístupu k úvěrům, zatímco v „nízkopříjmových“ zemích se prioritou stalo přímo vytváření pracovních míst a podpora zaměstnanosti.

Na straně nabídky byla bez ohledu na úroveň příjmů přijímána opatření zaměřená na výcvik a vzdělávání, „vysokopříjmové“ země však měly během krize více zdrojů na podporu mladých lidí.

Otázkou však je, nakolik byly státy připraveny reagovat na ekonomickou krizi, zvláště v rozvojových zemích. V řadě zemí nebyly dostatečné programy sociálního zabezpečení, které by mohly být během krize rozšířeny, také často pokrývaly jen

malou část obyvatelstva. V mnoha případech sice došlo k navýšení úrovně a délky zabezpečení v nezaměstnanosti, což však pomohlo jen pracovníkům ve formálním sektoru. Služby zaměstnanosti, vzdělávání a náhrady mzdy byly obecně hojně využívány, přesto lze zlepšit jak jejich design, tak jejich implementaci. Leckde chyběly přehledy a údaje k tomu, aby bylo možno zjistit dopady krize na trh práce a pracovníky.

- Autoři zprávy proto doporučují
- posílit koordinaci politik na různých úrovních (národní a sektorové),
  - rozšířit pokrytí sociálním zabezpečením na všechny pracovníky,
  - integrovat a posílit záchranné sítě,
  - změnit design programů aktivní politiky trhu práce včetně těch ke stimulaci poptávky po práci,
  - investovat do informačních systémů o trhu práce,
  - podpořit sociální dialog,
  - posílit opatření na ochranu dodržování pracovního práva.

Zdroj: ILO

Informační servis čtenářům

11. Mezinárodní konference o stárnutí IFA v Praze

Ve dnech 28.5.–1.6. 2012 se v Praze v Kongresovém centru konala 11. Mezinárodní konference o stárnutí IFA (International Federation on Ageing), jejímž mottem bylo „Stáří spojuje“. Organizátorem bylo občanské sdružení Život 90.

Cílem organizátorů a všech zúčastněných bylo přispět ke zlepšení podmínek života seniorů a k celospolečenské debatě o problematice stárnutí a stáří.

Pětidenní konference se zúčastnilo kolem 800 delegátů, kteří si vyslechli vystoupení řady odborníků a zúčastnili se desítek zasedání, symposií, seminářů a workshopů.

Předmětem jednání byla čtyři základní témata.

- Senioři a rozvoj - stárnoucí pracovní síly; přístup ke znalostem a vzdělání; důchodové zabezpečení a prevence chudoby
- Podpora zdraví a životní pohody ve stáří - celoživotní podpora zdraví; univerzální přístup ke zdravotní péči; potřeba mentálního zdraví
- Zajištění vhodného a podpůrného prostředí - bydlení a životní prostředí; péče a podpora pečujících; zanedbávání, zneužívání a násilí
- Komunikační technologie - komunikační služby a jejich poskytovatelé; vztah generací - sociální sítě, blogy; podpora starších lidí - technologie, přístroje a produkty

O tématech souvisejících se stárnutím přednášelo více než 250 odborníků, představitelé prestižních mezinárodních a národních organizací a institucí.

Současně probíhaly i doprovodné akce, sympozia a konference: 28. května 2012 proběhl Seminář zástupců vlád (Senior Officials Meeting) na téma Dlouhodobá péče a technologie a uskutečnila se také 7. světová konference organizace INPEA (The International Network for the Prevention of Elder Abuse), která se zaměřuje na ochranu před týráním a zneužíváním seniorů. V Kongresovém centru se odpoledne konalo Sympozium Globální aliance mezinárodních center dlouhověkosti. V průběhu konference se uskutečnila i konference Evropské komise na téma stáří, nezávislého života a technologických řešení.

V rámci doprovodného programu byly uskutečněny také tři „master classes“, 28. května celodenní master class Zdeňka Kalvacha na téma „Křehkost a zranitelnost starých lidí“, 29. května odpolední master class Jana Lormana na téma „Film jako nástroj změny“ a 30. května master class Ivy Hol-

merové a Petra Velety na téma „Tanec a demence“.

Bohatý byl i doprovodný kulturní program, bylo možno zhlédnout filmy zaměřené na téma stárnutí a stáří, během galavečera v Národním divadle byly vyhlášeny vítězové soutěží o nejlepší fotografii, plakát a dokumentární film na témata stárnutí, mezigenerační solidarity apod., soutěže o nejlepší filmový dokument se seniorskou problematikou se účastnilo 8 filmů, jejichž projekce se konala v Kongresovém centru.

International Federation on Ageing (IFA) je mezinárodní nevládní organizace, která sbírá, analyzuje a šíří informace o právech, politice a postupech, které zlepšují kvalitu života starších lidí.

Život 90 je občanské sdružení, které poskytuje charitativní služby seniorům a osobám, které o ně pečují. Provozuje jedinou bezplatnou nonstop telefonickou linku důvěry Senior telefon, instaluje a provozuje tísňové tlačítko AREION, nabízí volnočasové aktivity, pečovatelskou službu a seniorské Divadlo U Valšů.

Novinky v knižním fondu

Nová sociální rizika a proč se jim nevynhneme. / Keller, Jan

Praha, Sociologické nakladatelství (SLON) 2011. - 197 s. - ISBN 978-80-7419-059-9. Knižnice Sociologické aktuality; sv. 23

Řešení otázek neoprávněného pobytu cizinců. Situace v ČR a ve vybraných evropských zemích. / Hradečná, Pavla a kol.

Praha, Linde Praha 2011. - 267 s. - ISBN 978-80-7201-869-7.

Zákoník práce. Komentář. / Vysokajová, Margerita a kol.

Praha, Wolters Kluwer ČR 2011. - 741 s. - ISBN 978-80-7357-723-0.

Rozdílné pohledy sociálních pracovníků a posudkových lékařů na roli sociálního pracovníka v rámci řízení o přiznání příspěvku na péči. / Musil, Libor - Hubíková, Olga - Havlíková, Jana - Kubalčíková, Kateřina

Praha, Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i. 2011. - 165 s. - ISBN 978-80-7416-098-1.

International social security standards in the European Union. The cases of the Czech Republic and Estonia. / Dijkhoff, Tineke

Cambridge, Intersentia 2011. - xxii, 448 s. - ISBN 978-1-78068-024-8.

The social security position of irregular migrant workers. New insights from national social security law and international law. / Kapuy, Klaus

Cambridge, Intersentia 2011. - xxxiii, 749 s. - ISBN 978-1-78068-030-9.

Sociální práva. / Wint, Jan [EDI] - Antoš, Marek [EDI]

Praha, Leges 2011. - 154 s. - ISBN 978-80-87576-02-1.

Trestní zákoník a trestní řád s poznámkami a judikaturou. / Jelínek, Jiří a kol.

Praha, Leges 2011. - 1280 s. - ISBN 978-80-87212-99-8.

Zákon o rodině s komentářem, judikaturou a předpisy souvisejícími. / Holub, Milan - Nová, Hana - Ptáček, Lubomír - Sladká Hyklová, Jana

Praha, Leges 2011. - 456 s. - ISBN 978-80-87212-96-7.

Zákoník práce. Komentář s judikaturou. Podle stavu k 1. lednu 2012, včetně novelly účinné k 1. dubnu 2012. / Kottbauer, Antonín a kol.

Praha, Leges 2012. - 1087 s. - ISBN 978-80-87576-08-3.

Pohřbívání a hřbitovy. / Stejskal, David - Šejvl, Jaroslav a kol.

Praha, Wolters Kluwer ČR 2011. - 461 s. - ISBN 978-80-7357-680-6.

Veřejné finance. Teorie a praxe v ČR. / Peková, Jitka

Praha, Wolters Kluwer ČR 2011. - 642 s. - ISBN 978-80-7357-698-1.

Redistribuční dopady zdanění a důchodového systému a jejich reforem. / Klazar, Stanislav

Praha, Wolters Kluwer ČR 2011. - 131 s. - ISBN 978-80-7357-702-5.

Mezinárodní zaměstnávání, vysílání a pronájem pracovníků. / Rytířová, Lucie - Teperová, Jana

Olomouc, ANAG 2012. - 365 s. - ISBN 978-80-7263-732-4.

Too sick to work? Social security reforms in Europe for persons with reduced earnings capacity. / Devetzi, Samantia [EDI] - Stendahl, Sara [EDI]

Alphen aan den Rijn, Kluwer Law International 2011. - 189 s. - ISBN 978-80-411-3426-4.

Deathscapes. Spaces for death, dying, mourning and remembrance. / Maddrell, Avril [EDI] - Sidaway, James D. [EDI]

Farnham, Ashgate 2010. - 305 s. - ISBN 978-80-7546-7975-2.

K úsporám energií v obytných sociálních službách pro seniory má příspěvek mezinárodní projekt SAVE AGE, do něhož je zapojeno 13 partnerských organizací v 10 členských státech EU. V Evropě žije ve 24 tisících domovů pro seniory zhruba 1,5 mil. osob. V České republice je partnerem projektu APSS ČR, která ho realizuje v 10 tuzemských domovech pro seniory. Kvalitní know-how je zájemcům předáváno formou školení, workshopů a konferencí. Více o projektu SAVE AGE naleznete na www.saveage.eu.

Z domácího tisku

Přehled změn v sociálním pojištění v roce 2012. / PŘIB, Jan

In: Právo a rodina. - Roč. 14, č. 1 (2012), s. 22-24.

Změny v oblasti důchodového a nemocenského pojištění od r. 2012.

Fišální udržitelnost penzijních systémů. / SIVÁK, Rudolf - OCHOTNICKÝ, Pavol - ČAMBALOVÁ, Andrea

In: Politická ekonomie. - Roč. 59, č. 6 (2011), s. 723 - 742.:obr.,tab.,-lit.

Hranice hrubého příjmu 2500 Kč ve zdravotním pojištění. / DANĚK, Antonín

In: Práce a mzda. - Roč. 60, č. 2 (2012), s. 49-50.

Povinnost zaměstnavatele odvést pojistné. Výše „započitatelného příjmu“. Dohoda o pracovní činnosti - jediný příjem zaměstnance. Souběžné příjmy. Dohody o provedení práce.

Vybrané pracovněprávní vztahy a zdravotní pojištění v roce 2012 v příkladech. / DANĚK, Antonín

In: PSK - Personální a sociálně právní kartotéka. - Roč. 15, č. 3 (2012), s. 19-21.

Na příkladech je vysvětlena problematika placení pojistného na zdravotní pojištění v případě uzavření dohody o pracovní činnosti a dohody o provedení práce. Souběh zaměstnání s podnikáním.

Změny v oblasti lékařské posudkové služby od 1. 1. 2012. / LANGER, Radim

In: Práce a mzda. - Roč. 60, č. 3 (2012), s. 25-29.

Změny posudkových kritérií pro účely příspěvku na péči. Posudková kritéria nových dávek pro osoby se zdravotním postižením (příspěvek na mobilitu, příspěvek na zvláštní pomůcku, výpůjčka zvláštní pomůcky, průkaz osoby se zdravotním postižením).

Dávky v nezaměstnanosti pro migrující osoby v rámci Evropské unie, Evropského hospodářského prostoru a Švýcarska. / HOLCOVÁ, Ludmila - NIEDLOVÁ-TOMKOVÁ, Martina

In: Národní pojištění. - Roč. 43, č. 2 (2012), s. 22-24.

Individuální plánování v sociálních službách pro seniory: příklad vybrané organizace Pečovatelské služby. / KUBALČÍKOVÁ, Kateřina

In: Sociální práce/Sociální práca. - Roč. 11, č. 3 (2011), s. 56 - 66.

Proces posuzování situace klienta: tři modely posuzování v sociálních službách a limity uplatnění profesionálního a efektivního postupu.

Podpora v nezaměstnanosti v roce 2012. / SVĚŘČINOVÁ, Eva

In: Právo a rodina. - Roč. 14, č. 2 (2012), s. 16-21.

Dotace ze státního rozpočtu brání rozvoji sociálních služeb. / PRUŠA, Ladislav

In: Kontakt. - Roč. 13, č. 4 (2011), s. 460 - 468. :obr.,tab.,-lit.

Z analýzy výsledků dotačního řízení a z rozboru systému financování sociálních služeb v uplynulých letech vyplývá, že stávající systém přidělování dotací ze státního rozpočtu poskytovatelům sociálních služeb je nevyhovující a je potřeba ho zásadně změnit.

Dobrovolnictví jako nepostradatelný nástroj podpory sociální inkluze. / SLOWÍK, Josef

In: Sociální práce/Sociální práca. - Roč. 11, č. 4 (2011), s. 43 - 48.: -lit.

Diskuse o integraci a inkluzi pokračuje. / JANKOVSKÝ, Jiří

In: MŮŽEŠ. - č. 2 (2012), s. 28 - 29.

Inkluzivní vzdělávání: nesmyslnost směřování dětí se zdravotním postižením a dětí ze špatných sociálních poměrů. Zkušenosti z dalších států.

Bariéry otcovských tranzicí. / POTANČOK, Juraj

In: Sociální studia. - Roč. 8, č. 4 (2011), s. 29-45.: -lit.

Význam individuálních a společenských determinant, které brání mužům v cestě k otcovství i v adaptaci na nové situace, které se mohou vyskytnout, když se muž stane otcem.

Pěstounská péče krátkodobá, dlouhodobá, přechodná a profesionální. / VRÁNOVÁ, Lucie

In: Právo a rodina. - Roč. 14, č. 1 (2012), s. 1-6.: -lit.

Problematika profesionální pěstounské péče a přechodné pěstounské péče v souvislosti s návrhem novelizace zákona o pěstounské péči.

Odborný měsíčník Asociace poskytovatelů sociálních služeb ČR

SOCIÁLNÍ SLUŽBY

www.socialnisluzby.eu

Z obsahu květnového čísla

- Z. Kašpárek: V Táboře se rokovalo o sociálních reformách
- Ing. M. Dobrotková: Odpočet práce APSS SR za rok 2011
- Mgr. V. Jurečková: Voňavý svět aromaterapie, 2. část - Éterické oleje
- O. Pačesová: Nevidíme, neslyšíme, ale cítíme - problematika hluchoslepoty, 3. část
- Bc. Marcela Hauke: Moc a pomoc v sociálních službách - etická dilemata, 3. část
- Mgr. P. Štarková: Specifika závislosti u osob s hendikepem
- Čupka, Koldinská, Syrový, Veselka: Systém řízení kvality sociálních služeb QMSS
- PhDr. Mgr. L. Furmaníková, Mgr. J. Kostečka: Řízení změny
- Bc. R. Pitrák, Mgr. L. Habrcetlová: Tísňová péče, o službě a jejích specifikách, 1. část
- Ing. T. Ammer, P. Moláček: Asistivní technologie v zdravotní a sociální péči
- Ing. D. Lusková: Bezúhonnost pracovníků
- VOP: Souhlas s poskytováním zdravotních služeb dětem
- JUDr. Humečková: Rakouský systém dávek na péči

Ze zahraničního tisku

Philosophical and religious influences on social welfare policy in the United States: The ongoing effect of Reformed theology and social Darwinism on attitudes toward the poor and social welfare policy and practice. [Filosofické a náboženské vlivy na sociální politiku v USA: Trvajícím dopadem reformované teologie a sociálního darwinismu na přístupy k chudým a na politiku a praxi v oblasti sociální ochrany.] / MARTIN, Michelle E.
In: Journal of Social Work. - Roč. 2, č. 1 (2012), s. 51-64.: -lit.

The local dimension of active inclusion policy. [Lokální rozměr aktivní politiky sociálního začlenění.] / KÜNZEL, Sebastian
In: Journal of European Social Policy. - Roč. 22, č. 1 (2012), s. 3-16.:tab., -lit.

Programy aktivizačních strategií sociálního začlenění, orientovaných na pracovní integraci, v kompetenci místních orgánů na příkladu Německa a Francie.

Gute Pflege ist soziale Wertschöpfung. [Dobrá péče je sociální vytváření hodnot.] / NIEDERLAND, Bernd

In: Blätter der Wohlfahrtspflege. - Roč. 158, č. 5 (2011), s. 166 - 170.

Finanční prostředky nezaručují dobrou péči, ale vytvoření podmínek pro kvalitní péči má obrovskou cenu.

Civil society advocacy and the diffusion of violence against women norms: An analysis of the International Violence Against Women Act. [Obhajoba občanské společnosti a rozšiřování zákonů týkajících se násilí na ženách: Analýza mezinárodního zákona proti násilí na ženách.] / SHAWKI, Noha

In: Global Social Policy. - Roč. 11, č. 2-3 (2011), s. 175-193.: -lit.

Článek analyzuje politická opatření a hnutí za práva žen v USA v souvislosti s přijetím Mezinárodního zákona proti násilí na ženách.

Angebote für alle jungen Menschen. [Nabídky pro všechny mladé lidi.] / WIESNER, Reinhard

In: Blätter der Wohlfahrtspflege. - Roč. 158, č. 5 (2011), s. 175 - 178.: -lit.

Přehled vývoje pomoci dětem a mladistvým ze strany státu.

23 % of EU citizens were at risk of poverty or social exclusion in 2010. [23 % občanů EU bylo ohroženo rizikem chudoby nebo sociálního vyloučení v r. 2010.] / ANTUO-FERMO, Mélina - DI MEGLIO, Emilio

In: Statistics in focus. - (2012), s. 1-7.:obr., tab. V r. 2010, stejně jako v r. 2009, bylo kolem 23 % evropské populace považováno za ohrožené chudobou nebo sociálním vyloučením podle definice přijaté pro strategii Evropa 2020.

From the global politics of poverty alleviation to the global politics of social solidarity. [Od globální politiky ke zmírnění chudoby ke globální politice sociální solidarity.] / DAECON, Bob - COHEN, Shana
In: Global Social Policy. - Roč. 11, č. 2-3 (2011), s. 233-249.: -lit.

Stať pojednává o historickém významu střední třídy v procesu budování sociálního státu ve 20. století a okolnostech toho, jak a proč byla úloha střední třídy při prosazování sociálního blaha v rámci rozvojových zemí marginalizována.

Welfare to work and the inclusive labour market: a comparative study of activation policies for disability and long-term sickness benefits claimants in the UK and Denmark. [Od sociálních dávek k zapojení na trh práce: komparativní studie aktivizačních politik pro žadatele invalidních a nemocenských dávek ve Velké Británii a Dánsku.] / ETHERINGTON, David - INGOLD, Jo
In: Journal of European Social Policy. - Roč. 22, č. 1 (2012), s. 30-44.:tab., -lit.

Popsány aktivizační strategie mající za cíl podporovat návrat dlouhodobě nemocných nebo invalidních osob na trh práce. Britský program „Pathways to Work“. Schémata tzv. „flex-jobs“ v Dánsku.

Schmale Förderung bei hohen Risiken. [Slabá pomoc se značným rizikem.] / HOFMANN, Tina

In: Blätter der Wohlfahrtspflege. - Roč. 158, č. 5 (2011), s. 179 - 181.

Politika trhu práce pro mladistvé.

Tax disincentives and female employment in Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) countries. [Vliv systémů zdanění na zaměstnanost žen v zemích OECD.] / SCHWARZ, Peter

In: Journal of European Social Policy. - Roč. 22, č. 1 (2012), s. 17-29.:tab., -lit.

Stať se zaměřuje na to, jaký vliv mají zvýhodněné systémy společného zdanění manželských párů a daňových slev na děti na míru zaměstnanosti žen v zemích OECD. Porovnávají se také další faktory mající vliv na pracovní zapojení žen.

Boosting opportunities here and now. [Posílit příležitosti tady a nyní.]

In: Social agenda. - č. 28 (2012), s. 14-15.: obr. Evropská komise vydala iniciativu „Youth Opportunities Initiative“ s cílem podpořit zapojování mladých lidí na trh práce nebo do vzdělávacích aktivit.

Osvědčení „Bezpečný podnik“ bylo 29. května 2012 v Opavě předáno zástupcům 10 společností, z nichž jedna je jeho držitelem už 15 let. K tomuto datu se tak jeho držitel stali OHL ŽS, a. s., Pražská teplárenská, a. s., VODÁRNA PLZEŇ, a. s., ELSPOL, spol. s r. o., MP Krásno, a. s., ArcelorMittal Ostrava, a. s., ArcelorMittal Distribution Solutions Czech Republic, s. r. o., ArcelorMittal Energy Ostrava, s. r. o., ArcelorMittal Engineering Products Ostrava, s. r. o., ArcelorMittal Tubular Products Ostrava, a. s. V současné době má platné osvědčení 68 společností, které se mohou prokázat systémovým pojetím řízení bezpečnosti práce na všech úrovních své činnosti.

Do projektu MPSV na podporu sladování práce a rodiny „Audit rodina & zaměstnání“ se do konce března přihlásily čtyři soukromé společnosti, a to architektonická společnost Arch.Design, poskytovatel zásilkových služeb DPD (Direct Parcel Distribution), Tchibo Praha a pojišťovna Kooperativa, z veřejné správy se do něj zapojily Městský úřad Třeboň a Městský úřad Hodonín, z neziskové sféry se účastnily Charita Kaplice, Centrum pro rodinu a sociální péči v Ostravě a Rodinné centrum Heřmánek. Po úspěšné implementaci prorodinných opatření zapojené společnosti obdrží Plný certifikát Audit rodina & zaměstnání. Více informací na stránkách projektu www.auditrodina.eu.

Continuity or change in the system of providing care for seniors in the Czech Republic since 1948 in view of the gender-specificity of care policies – p. 2

Unlike care for pre-school children, the issue of care for seniors in the Czech Republic is not yet sufficiently mapped from the point of view of the gender-specificity of these care policies. We are therefore interested in the place occupied by the family, or more precisely family members, in this system. The paper seeks to fill the existing knowledge gaps by monitoring the development of care for seniors in the period of socialism and post-socialism from this point of view in order to clarify the extent to which the development of these policies changed during that period. To judge the direction of this development we use the Sigrid Leitner typologisation, which classifies familialisation and de-familialisation tendencies in greater detail, or welfare state regimes, and defines criteria for measuring them.

Keywords: care for seniors policy, development, familialisation and de-familialisation tendencies, gender-specificity of care for seniors policy

Who are Czech working pensioners and where do they work? – p. 8

In this paper we look at the issue of the concurrence of paid employment and old-age pension. We open the debate with a basic overview of the specific features of this work activity in advanced age in the context of the increasing requirements for active ageing and the on-going European Year for Active Ageing and Solidarity between Generations. According to Czech Statistical Office data, working pensioners constitute a significant portion of the workforce as a whole and their contribution is mainly evident in the tertiary sector. That is also reflected in their socio-demographic characteristics, where the dominant group in younger age categories in particular are women and much more commonly individuals with higher educational attainment. The text also deals with the current public, or media, debate on working pensioners, and we give examples to show that this topic is presented as socially controversial and a potential source of political conflict. We use our own empirical data, which we subject to secondary analysis, to identify other characteristics of working pensioners and the work they do. We state that part

of this work is carried out in the grey economy, but the relative amount among seniors is less than in the case of younger officially economically inactive groups. As regards the type of work done, among men it is often a continuation of their pre-retirement employment, whereas women are more likely to change their occupation. We also use our data to show that working pensioners are subjectively richer, feel younger and are more content overall. As part of the debate we therefore propose there should be broader support for the concurrence of old-age pension and work activity as a special case of active ageing.

Keywords: working pensioners, active ageing, secondary analysis.

Socio-spatial inequalities in the risk locality of the Máj housing estate in České Budějovice – p. 25

The paper focuses on socio-spatial differentiation in connection with ethnic segregation and social exclusion on the Máj housing estate in České Budějovice. Social exclusion is mapped on the economic and socio-cultural level from the point of view of the size and structure of the population, unemployment, crime levels, the incidence of socio-pathological phenomena and the perception of the feeling of safety among the people living in this locality. Socio-spatial inequalities on the Máj housing estate are analysed for the 2008-2009 period, broken down by individual streets. Analysis and comparison of the acquired data from the Máj housing estate with data for the city of České Budějovice as a whole confirmed that negative phenomena occur more commonly in this locality and their incidence is on the rise. The number of unemployed persons in this locality rose by 40% from 2008 to 2009; street crime, which had previously not been a problem, increased as did the level of crime committed by minors. The nature of the crimes committed corresponds to alternative sources of subsistence, which is most prevalent among socially excluded and economically deprived Roma communities. The housing estate inhabitants' concerns for their safety are growing. To conclude of the paper, measures to prevent risk phenomena in the Máj housing estate are proposed.

Keywords: crime, social exclusion, urbanised areas, unemployment, social work

Hlavní náplní ústavu je aplikovaný výzkum v oblasti práce a sociálních věcí na regionální, celostátní i mezinárodní úrovni formulovaný podle aktuálních potřeb orgánů státní správy, popřípadě neziskových či privátních subjektů. Ústav vykonává konzultantskou činnost pro uživatele výsledků výzkumů a organizuje semináře a konference. Výzkumné projekty se každý rok připravují ve spolupráci se zainteresovanými subjekty s ohledem na kontinuitu vývoje vědy a výzkumu v předemných oblastech. Mezi hlavní výzkumné zájmy ústavu patří:

- trh práce a zaměstnanost,
- sociální dialog a pracovní vztahy,
- sociální ochrana,
- rodinná politika,
- příjmová a mzdová politika,
- rovné příležitosti,
- teorie sociální politiky.

Významnou činností ústavu je poskytování komplexních knihovnických a informačních služeb z oblastí práce a sociálních věcí, které zajišťuje oddělení knihovnicko-informačních služeb. V rámci jeho činnosti je kontinuálně budován a zpracováván fond domácích a zahraničních informačních pramenů z uvedené oblasti, ale i z příbuzných oborů a průřezových vědních disciplín.

The RILSA's main role is applied research on labour and social affairs at regional, national, and international levels, formulated in accordance with the current needs of the state administration, and in some cases the non-profit sector and private clients. The Institute provides consultancy for the users of research results and organizes seminars and conferences. Research projects are prepared each year in collaboration with interested parties, with regard to the continuity of science and research in the areas in question. The Institute's main research interests include:

- labour market and employment,
- social dialogue and labour relations,
- social security,
- family policy,
- wages and income policy,
- equal opportunities,
- social policy theory.

An important activity of the Institute, essential for carrying out its research objectives, is the provision of comprehensive library and information services in the field of labour and social affairs. This is done by RILSA's library and information services department.

Kontakt:

Palackého nám. 4, Prague 2, 128 01, Czech Republic, tel. +420 224 922 381, fax +420 224 972 873, <http://www.vupsv.cz>

FÓRUM sociální politiky

